

Prawo

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności w miastach Polski średniowiecznej

Zygryd Rymaszewski

**Areszt rzeczy
jako zabezpieczenie
wierzytelności
w miastach Polski
średniowiecznej**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Prawo

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności w miastach Polski średniowiecznej

Zygryd Rymaszewski

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2015

Zygryd Rymaszewski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Powszechnej Historii Państwa i Prawa, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Jacek Matuszewski

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Małgorzata Szymańska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

Publikacja sfinansowana przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06791.14.0.M

Ark. wyd. 11,1; ark. druk. 14,25

ISBN 978-83-7969-532-4
e-ISBN 978-83-7969-533-1
<https://doi.org/10.18778/7969-532-4>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

*Mojej Almae Matri
Wydziałowi Prawa i Administracji
Uniwersytetu Łódzkiego
w 70. rocznicę powstania*

*Absolwent rocznika akademickiego 1948/49
Nr albumu 4089/P*

Spis treści

Wykaz źródeł z oznaczeniem skrótów stosowanych w pracy	11
Inne skróty	13
Wykaz literatury	15
Wstęp	19
1. Okoliczności podjęcia tematu	19
2. Stan badań	19
3. Areszt instytucja wielofunkcyjna	22
4. Areszt jako instytucja prawa niemieckiego	23
5. Podstawa źródłowa	26
6. Ramy chronologiczne	27
7. Zasięg terytorialny	29
8. Zasób informacji	29
9. Inne formy zabezpieczenia wierzytelności	32
10. Areszt <i>ius dispositivum</i>	33
11. Konstrukcja pracy	35
12. Metoda badawcza	35
Rozdział 1. Terminologia aresztu	37
1. Terminologia aresztu w księgach sądowych	38
1.1. Terminologia łacińska	38
1.2. Terminologia polska	40
1.3. Terminologia niemiecka	41
2. Terminologia aresztu w innych przekazach źródłowych	41
3. Wieloznaczność terminów	42
Rozdział 2. Kim byli aresztujący	46
1. Dominuje czynnik miejscowy	46
2. Inni	48
3. Problem z nieletnimi	49
4. Pełnomocnicy	51
Rozdział 3. Adresaci oświadczeń o areszcie	53
1. Nakaz wstrzemięźliwości niestosowany w praktyce	53
2. Adresat nie musiał być dłużnikiem	55

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności

3. Chłopi	57
4. Kupcy	58
5. Uchylający się od jurysdykcji miejskiej	59
6. Dziedzice dorośli zmarłego dłużnika	59
7. Nieletni	60
8. Inne osoby chronione	63
9. Sytuacje szczególne	63
10. Brak adresata	65
Rozdział 4. Przedmiot aresztu	66
1. Stanisława Płazy kierunki rozwoju	66
2. <i>Processus iuris Cracoviensis</i> i Groicki	67
3. Areszt kładziono na całym majątku dłużnika	68
4. Sumy depozytowe	73
5. Areszt na rzeczach dłużnika znajdujących się u osoby trzeciej	75
6. Zmiana przedmiotu aresztu	76
Rozdział 5. Cel aresztu	77
1. Groicki i inni	77
2. Cel aresztu w księgach sądowych	79
Rozdział 6. W jakich okolicznościach następował areszt	83
1. Luki w informacjach	83
2. Śmierć dłużnika	84
3. Różnorodność okoliczności	85
Rozdział 7. Tytuł prawny aresztu	90
1. Często nieznanany	90
2. Areszt <i>pro debito</i>	91
3. Różnorodność tytułów	92
Rozdział 8. Kwoty wierzytelności zabezpieczone aresztem	93
1. Często brak danych	93
2. Dane niekompletne	94
3. Dominują niskie kwoty	95
Rozdział 9. Miejsce w szeregu wierzycieli	97
1.1. Podmioty uprzywilejowane	97
1.2. Zapiski bez informacji o kolejności	99
1.3. Zapiski z informacją o kolejności	100
2. Kto ustalał miejsce wierzyciela	104

2.1. Umowne regulacje	105
2.2. Decyzja sądu	106
2.3. Wierzyciel	108
2.4. Nie wiemy kto	109
3. Kryteria	109
3.1. Według literatury i aktów prawnych	109
3.2. W źródłach praktyki sądowej	111
3.2.1. Dominuje milczenie	111
3.2.2. Pierwszeństwo zgłoszenia	113
3.2.3. Wysokość wiarygodności	115
3.2.4. Wartość dowodów	115
3.2.5. Zmiana kolejności	116
3.2.6. Inne	116
4. Wnioski	117
Rozdział 10. Cesja	118
Rozdział 11. Uгода	120
Rozdział 12. Postępowanie aresztowe nieprocesowe	121
Wprowadzenie	121
1. Monit	122
2. Areszt	124
2.1. Stanowisko sądu	124
2.2. Stanowisko miasta	126
2.3. Areszt kładziony w sądzie	127
2.3.1. Areszt bez wzmianki o woźnym	127
2.3.2. Areszt dokonany w sądzie z udziałem woźnego	128
2.3.3. Woźny w miejskich księgach sądowych	129
2.3.4. Co znaczy <i>arestare cum precone</i>	130
2.3.5. Szczególny tryb postępowania	132
2.3.6. Dowodzenie roszczeń	133
2.3.7. Publikacja aresztu	135
2.4. Areszt kładziony poza sądem	136
2.5. Wielokrotne zgłaszanie aresztu	138
2.5.1. Groicki i prawo stanowione	138
2.5.2. Księgi sądowe	139
2.5.3. Kilka zgłoszeń w jednym	140
2.5.4. Ciągłość zgłoszeń	141
2.5.5. W jakim terminie należało zgłaszać kolejny areszt	143
2.6. Miejsce zgłaszania oświadczenia o areszcie. Problem forum	144
2.7. Treść i forma oświadczenia	146
2.8. Kto polecał wpisać areszt do ksiąg	148
2.9. W jakim terminie należało dokonać aresztu	149
2.10. Opłaty za zgłoszenie aresztu	149

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności

2.11. Opłaty za wpis aresztu do ksiąg sądowych	151
2.12. Sądowe potwierdzenie aresztu	152
2.13. Czas trwania aresztu	152
2.14. Stanowisko dłużnika wobec aresztu	153
2.14.1. Skąd dłużnik wiedział o areszcie	153
2.14.2. Uznanie długu	154
2.14.3. Zgoda dłużnika na areszt	155
2.14.4. Spłata długu	156
2.14.5. Śmierć dłużnika	159
2.15. Rezygnacja z aresztu	159
2.16. Śmierć wierzyciela	161
2.17. Sprzeciw osób trzecich	161
2.18. Dawność	163
Rozdział 13. Proces aresztowy	164
1. Generalia	164
2. Groicki i inni	166
3. Czy proces?	168
3.1. Niejasne zapiski	168
3.2. Proces aresztowy bez pozywania	169
3.3. Pozew	170
3.3.1. Wierzyciel pozywa dłużnika	170
3.3.2. Dłużnik pozywa wierzyciela	171
3.3.3. Treść i forma pozwu	173
3.3.4. Kto wykonywał pozwanie	173
3.3.5. Dowody w procesie aresztowym	174
3.3.6. Nieletni w procesie aresztowym	177
3.3.7. Wielokrotność pozywania	179
3.3.8. Zgoda dłużnika na pozew	181
3.3.9. Pozew przed aresztem	183
3.4. Rozprawa sądowa	183
3.4.1. Wierzyciel na rozprawie	185
3.4.1.1. Żałoba	185
3.4.1.2. Nieobecność	186
3.4.2. Dłużnik na rozprawie	186
3.4.2.1. <i>Ius dare et ius recipere, recht geben und recht nehmen</i>	186
3.4.2.2. Szczególny tryb postępowania	187
3.4.2.3. Nieobecność dłużnika	188
3.4.2.4. Ucieczka dłużnika	190
3.5. Wyrok	193
3.5.1. Generalia	193
3.5.2. Wyroki uwalniające z aresztu	195
3.5.3. Wyroki na korzyść wierzyciela	198
3.5.3.1. Zasądzenie nieruchomości. Wwiązanie	198
3.5.3.2. Odzyskiwanie wierzytelności	201
3.5.3.3. Zasądzenie ruchomości	203

3.6. Długotrwałe procesy	205
3.7. Pomoc prawna	207
Rozdział 14. Areszt nieprawy	209
1. Groicki i <i>Processus iuris</i>	209
2. Księgi sądowe. Areszt samowolny	210
3. Areszt położony w niewłaściwym czasie	212
4. Areszt złożony mimo uprzedniej zgody na czynność prawną	213
5. Areszt <i>more predonio</i>	214
Rozdział 15. Charakter prawny aresztu	215
Zakończenie	218
Der Sachenarrest als Instrument zur Sicherung von Forderungen in mittelalterlichen polnischen Städten	224

Wykaz źródeł z oznaczeniem skrótów stosowanych w pracy

ACIE II	<i>Acta iudiciorum ecclesiasticorum diocesum Gneznensis et Poznaniensis (1403–1530)</i> , MMAeH, t. XVI, Kraków 1902, ed. Bolesław Ulanowski.
ACIE III-1	<i>Acta iudiciorum ecclesiasticorum diocesum Plocensis, Wladislaviensis et Gneznensis (1422–1533)</i> , MMAeH, t. XVIII, Kraków 1908.
AGZ	<i>Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie wskutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego</i> , t. I–XIX, Lwów 1868–1906.
Biecz	<i>Najdawniejsza księga sądowa miasta Biecza</i> , wyd. Bolesław Ulanowski, AKP, t. V, Kraków 1897, s. 401–450.
Drohobycz radz.	<i>Księga radziecka miasta Drohobycza 1542–1563</i> , z papierów pośmiertnych śp. Stefana Sochaniewicza wydała Helena Polackówna, Lwów 1936.
Gródek Gol.	<i>Akta sądu leńskiego wyższego w Gródku Goleskim (1405–1765)</i> , wyd. Franciszek Piekosiński, SPPP, t. IX, Kraków 1884.
Kazim. ławn.	<i>Księga ławnicza Kazimierska 1407–1427</i> , wyd. Bożena Wyrozumka, Kraków 1996.
Kazim. radz.	<i>Księgi radzieckie kazimierskie, 1369–1381, 1385–1402</i> , wyd. Adam Chmiel, Kraków 1932.
Kłodz.	<i>Najstarsza księga Sądu Najwyższego Prawa Niemieckiego na Zamku Krakowskim</i> , wyd. Abdon Kłodziński, AKP, t. X, Kraków 1936.
Krak. ławn.	<i>Księgi ławnicze krakowskie 1365–1376, 1390–1397</i> , wyd. Stanisław Krzyżanowski, Kraków 1904.
Krak. radz.	<i>Acta Consularia nec non Proscriptionum ab Anno 1392 ad annum 1400</i> , (w:) <i>Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400</i> , cz. II, MMAeH, t. IV, Kraków 1878, s. 77–225.
Krak. wilkierz 1530.	<i>Wilkierz krakowski z r. 1530</i> , (w:) <i>Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)</i> , zebrał i wydał dr Franciszek Piekosiński, t. I, (1507–1586), zes. I, <i>Acta Historica Res Gestae Poloniae Illustrantia</i> , t. VIII, Kraków 1885.
Krak. wójt.	<i>Księga wójtowska krakowska 1442–1443</i> , ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie przygotowali do druku Mieczysław Niwiński, Krystyna Jelonek-Litewka, Aleksander Litewka, Kraków 1995.

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności

Lib. act. Crac.	<i>Liber actorum, resignationum nec non ordinationum civitatis Cracoviensis (1300–1375)</i> , wyd. Franciszek Piekosiński, MMAeH, t. IV, cz. 1, Kraków 1878, s. 1–207.
Lub. (Ul.)	<i>Wyjątki z najdawniejszej księgi miejskiej lubelskiej</i> , podał Bolesław Ulanowski, AKH, t. 3, s. 45–58, Kraków 1886 (albo <i>Scriptores Rerum Polonicarum</i> , t. 9).
Lwów ławn. I	<i>Najstarsza księga miejska, 1382–1389</i> , wyd. dr A. Czołowski, Pomniki Dziejowe Lwowa z Archiwum Miasta, t. I, Lwów 1892.
Lwów ławn. II	<i>Księga ławnicza miejska 1441–1448</i> , wyd. dr Aleksander Czołowski i Franciszek Jaworski, Pomniki Dziejowe Lwowa t. IV, Lwów 1921.
Łaski	Jan Łaski, <i>Commune inclyti Poloniae Regni Privilegium</i> .
Łysiak Decr. I	<i>Decreta iuris supremi Magdeburgensis castri Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Rechts auf der Burg zu Krakau 1456–1481</i> , herausgegeben und eingeleitet von Ludwik Łysiak und Karin Nehlsen-von Stryk, Frankfurt am Main 1995.
Łysiak Decr. II	<i>Decreta iuris supremi Magdeburgensis Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Rechts auf der Burg zu Krakau, Bd 2, 1481–1511</i> , herausgegeben und eingeleitet von Ludwik Łysiak unter Mitwirkung von Karin Nehlsen-von Stryk, Frankfurt am Main 1997.
NToruń ławn.	<i>Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387–1450)</i> , wyd. Karola Ciesielska, Warszawa–Poznań 1973.
NWarsz. ławn. I	<i>Księga ławnicza miasta Nowej Warszawy, t. I, (1416–1485)</i> , wyd. Adam Wolff, Wrocław 1960.
Ort. magd.	<i>Najstarsze staropolskie tłumaczenie ortyli magdeburgskich. Według rękopisu nr 50 Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich</i> , opracowali i przygotowali do druku Józef Reczek i Waclaw Twardzik, cz. II, Wrocław 1972.
Ort. wlkp.	W. Maisel, <i>Ortyle sądów wyższych miast wielkopolskich z XV i XVI wieku</i> , Wrocław 1959.
Płock ławn.	<i>Księga ławnicza miasta Płocka 1489–1517</i> , oprac. Danuta Poppe, Warszawa 1995.
Pozn. ks.	W. Maisel, <i>Poznańska księga prawa magdeburgskiego i miśnieńskiego</i> , Wrocław 1964.
Pozn. radz. I, II, III	<i>Akta radzieckie poznańskie</i> , wyd. Kazimierz Kaczmarczyk, t. I, 1434–1470, Poznań 1925; t. II, 1471–1501, Poznań 1931; t. III, 1502–1506, Poznań 1948.
Pozn. wilk.	<i>Wilkerze poznańskie</i> , cz. I, <i>Administracja i sądownictwo</i> , oprac. Witold Maisel, SPPP, seria II, Pomniki Prawa Polskiego, pod red. Adama Vetulaniego, dział III, <i>Prawo miejskie</i> , pod red. Zdzisława Kaczmarczyka, t. III, cz. 1, Wrocław 1966.
<i>Processus iuris...</i>	<i>Processus iuris civilis Cracoviensis a Consulibus civitatis A.D. MDXLIV... conscriptus...</i> , edidit... I.H.S. Rzeziński, Cracoviae 1840.
Przemyśl ławn. I	<i>Księga ławnicza 1402–1445</i> , wydali i objaśnieniami zaopatrzyli Jan Smolka i Zofia Tymińska, Pomniki Dziejowe Przemyśla, Przemyśl 1936.

Przemysł ławn. II	<i>Księga ławnicza 1445–1452</i> , wydali i objaśnieniami zaopatrzyli Jan Smółka i Zofia Tymińska, Pomniki Dziejowe Przemysła, Przemysł 1936.
Sanok I	<i>Akta grodzkie i ziemskie</i> , t. XI, fragmenty Iudicium Supremum Sanockiego, 1457–1462.
Sanok II	<i>Akta grodzkie i ziemskie</i> , t. XVI, fragmenty Iudicium Supremum Sanockiego, 1463–1553.
St. Toruń ławn. I	<i>Liber scabinorum Veteris civitatis Thoruniensis (1363–1428)</i> , wyd. Kazimierz Kaczmarczyk, Toruń 1936.
St. Toruń ławn. II–1	<i>Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1428–1456). Część pierwsza (1428–1443)</i> , wyd. Karola Ciesielska, Janusz Tandecki, Toruń 1992.
St. Toruń ławn. II–2	<i>Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1428–1456). Część druga (1444–1456)</i> , wyd. Karola Ciesielska, Janusz Tandecki, Toruń 1993.
St. Toruń ławn. III	<i>Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479)</i> , wyd. Krzysztof Kopiński, Janusz Tandecki, Toruń 2007.
St. Warsz. ławn. I	<i>Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy z XV wieku</i> , t. I, <i>Księga nr 525 z lat 1427–1453</i> , wyd. Stanisław Ehrenkreutz, Pomniki prawa wydawane przez Warszawskie Archiwum Główne, t. III, Warszawa 1916.
St. Warsz. radz.	<i>Księga radziecka miasta Starej Warszawy</i> , t. I, (1447–1527), wyd. Adam Wolff, Wrocław 1993.
Warsch. II	<i>Stadtbuch von Posen</i> , Band. hrsg. Dr Adolf Warschauer kgl. Archivar, Posen 1892. II. <i>Akten des städtischen Rathes 1398–1433</i> .
Warsch. III	<i>Stadtbuch von Posen...</i> , III. <i>Akten des städtischen Schöffencollegiums</i> A. <i>Freiwilliges Gerichtsbarkeit 1430–1433</i> . B. <i>Streitige Gerichtsbarkeit 1501–1503</i> .

Inne skróty

ACIE III – *Acta iudiciorum ecclesiasticorum diocesum Poznaniensis, Wladislaviensis et Gneznensis (1422–1533)*, ed.

B. Ulanowski, MMAeH, t. XVIII, Kraków 1908

AKH – Archiwum Komisji Historycznej

AKP – Archiwum Komisji Prawniczej

CPH – „Czasopismo Prawno-Historyczne”

HRG – *Handwörterbuch zur deutschen*

Rechtsgeschichte, unter Mitarbeit von Wolfgang Stämmeler, hrsg. von Adalbert Erler und Ekkehard Kaufmann, Bd. I–IV, Berlin 1971 i nast.

KH – „Kwartalnik Historyczny”

MMAeH – Monumenta Medii Aevi Historica

PH – „Przegląd Historyczny”

RDSG – „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”

RH – „Roczniki Historyczne”

SDzPPP – Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego

SHPP – Studia nad Historią Prawa Polskiego

SPPP – Starodawne Prawa Polskiego Pomniki

ZNUŁ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”

ZRG GA – „Zeitschrift der Savigny – Stiftung für Rechtsgeschichte”.

Germanistische Abteilung

Wykaz literatury

- Adamus Jan, *O wstępnych aktach procesu litewskiego (do II Statutu). Garść notatek*, „Ateneum Wileńskie”, R. XII, 1937, s. 205–281.
- Balzer Oswald, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów 1935.
- Bardach Juliusz, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, *Do połowy XV wieku*, wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Warszawa 1964.
- Buchda Gerhard, [hasło] *Kummer*, (w:) HRG, Bd 2, kol. 1257 i nast.
- Bukowska Krystyna, *Proces w prawie miejskim*, (w:) Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, *Od połowy XV wieku do r. 1795*, pod red. Juliusza Bardacha, wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Warszawa 1966. Cytuje: K. Bukowska, *Historia II*.
- Bukowska Krystyna, *Jeszcze w sprawie rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce*, CPH, t. XXII, zesz. 1, 1970, s. 205–211.
- Bukowska Krystyna, *Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie (XVI–XVIII w.)*. *Studia z historii prawa rzymskiego w Polsce*, Warszawa 1967.
- Dąbkowski Przemysław, *Prawo prywatne polskie*, t. 1–2, Lwów 1910–1911.
- Gail Andreas, *Practicarum observationum tam ad processum iudicarium, praesertim Imperialis camerae, quam causarum decisiones pertinentium libri duo*, Coloniae 1668.
- Groicki Bartłomiej, *Artykuły prawa majdeburckiego, które zową Speculum Saxonum*, Warszawa 1954.
- Groicki Bartłomiej, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburckiego w Koronie Polskiej*, Warszawa 1953.
- Groicki Bartłomiej, *Tytuły prawa majdeburckiego*, Warszawa 1954.
- Heymann Ernst, rec. pracy H. Planitza, *Grundlagen des deutschen Arrestprozesses*, ZRG GA, Bd LIII, 1922, s. 435–438.
- Kamińska Krystyna, *Prawo chełmińskie w świetle najstarszych ksiąg miejskich Chełmna i Torunia*, (w:) *Studia Culmensia Historico-Iuridica, czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 1, pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego, Toruń 1990, s. 335–360.
- Laband Paul, *Das Magdeburg-Breslauer systematische Schöffengericht aus der Mitte des XIV Jahrhunderts*, Berlin 1863.
- Lesiński Bogdan, *Kupno renty w średniowiecznej Polsce. Na tle ówczesnej doktryny i praktyki zachodnioeuropejskiej*, Poznań 1966.
- Lesiński Bogdan, *O prawnych formach kredytu w Polsce średniowiecznej*, CPH, t. XXXII, zesz. 2, 1980, s. 187–196.
- Lipski Andreas, *Practicarum observationum ex jure Civili et Saxonico centuria una*, Parisys a. MDCXXVII.
- Maciejewski Tadeusz, *Postępowanie zapobiegawcze w prawie gdańskim*, CPH, t. XLVIII, z. 1–2, 1995, s. 239–252.
- Maisel Witold, *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*, Poznań 1961.
- Matuszewski Jacek, *Zastaw nieruchomości w polskim prawie ziemskim do końca XV wieku*, ZNUŁ, 1979, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Ser. I, nr 53.

- Matuszewski Józef, *Ewikcja i rękojmia*, (w:) *Pisma wybrane*, t. III, Łódź, 2001, s. 113–145.
- Matuszewski Józef, *Filologia w służbie historii*, (w:) *Pisma wybrane*, t. IV, Łódź 2001, s. 5–33.
- Matuszewski Józef, *Putapki średniowiecznej łaciny*, (w:) *Pisma wybrane*, t. IV, Łódź 2001, s. 35–61.
- Matuszewski Józef, *Sporne dekrety krakowskie*, CPH, t. LIV, zes. 1, 2002, s. 309–316.
- Mitteis Heinrich, *Deutsche Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch*, Neu bearbeitet von Dr. Heinz Liberich, 17 erweiterte und ergänzte Auflage, München 1985.
- Ostrowski Teodor, *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego*, t. I–II, Warszawa, 1784.
- Planitz Hans, *Grundlagen des deutschen Arrestprozesses. Ein Beitrag zur deutschen Prozessgeschichte*, Leipzig 1922.
- Planitz Hans, *Studien zur Geschichte des deutschen Arrestprozesses*, ZRG GA, Bd 34, 1913, s. 49–140.
- Planitz–Eckhardt, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Graz–Köln 1971.
- Płaza Stanisław, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I, X–XVIII w., Kraków 1997.
- Rymaszewski Zygfryd, *Declaratio sententiae i leuteratio (Läuterung) w dawnym prawie polskim*, CPH, t. XL, 1988, zes. 2, s. 115–130.
- Rymaszewski Zygfryd, *Jeszcze raz w sprawie rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce (w związku z odpowiedzią Krystyny Bukowskiej)*, CPH, t. XXIV, zes. 1, 1972, s. 295–299.
- Rymaszewski Zygfryd, *Kilka uwag po lekturze Andrzeja Lipskiego, Observationum practicarum...*, (w:) *Profesorowi Janowi Kodrebskiemu in memoriam*, pod red. Anny Pikulskiej-Robaszekiewicz, Łódź 2000, s. 331–338.
- Rymaszewski Zygfryd, *Obsyłanie w Polsce średniowiecznej*, (w:) *Studia historyczne dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu w pięćdziesiąt rocznicę pracy naukowej*, pod red. Jerzego Malca i Wacława Uruszczaaka, Kraków 2001, s. 365–378.
- Rymaszewski Zygfryd, *O prawie miejskim w średniowiecznej Polsce*, (w:) *Wielkie miasta. Czynniki integrujące i dezintegrujące*. Łódź, 17–19 maja 1994, t. I, Łódź 1995, s. 26–33.
- Rymaszewski Zygfryd, *Z badań nad funkcjonowaniem sądów prawa polskiego w średniowieczu. Czynności woźnego sądowego*, Warszawa 2010.
- Rymaszewski Zygfryd, *Z badań nad organizacją sądów prawa polskiego w średniowieczu. Woźny sądowy*, Warszawa 2008.
- Rymaszewski Zygfryd, *Z zagadnień rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce (Na marginesie książki K. Bukowskiej pt. Orzecznictwo sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie w XVI–XVIII w.)*, CPH t. XXI, zes. 2, 1969, s. 201–231.
- Samsonowicz Henryk, *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku*, Warszawa 1960.
- Samsonowicz Henryk, *Średniowieczne księgi sądowe małych miast w Polsce*, (w:) *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 477–484.
- Schultze Alfred, *Über Gläubigeranfechtung und Verfügungsbeschränkungen des Schuldners nach deutschem Stadtrecht des Mittelalters*, ZRG GA, Bd XLI, 1920, s. 210–280.
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. I i nast., Wrocław 1953 i nast.
- Słownik staropolski*, t. I i nast., Wrocław 1952 i nast.
- Tucholiensis Cervus Joannes, *Farraginis actionum iuris Civilis et provincialis Saxonici Municipalisque Maydeburgensis libri septem*, Cracoviae MDLVIII.
- Ungeheuer Marian, *Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV w.*, Lwów 1929.

Wykaz literatury

- Volckmann A., *Informatio Notariorum oder Neuverbesserte Notariat-Kunst – oder Hand- und Formular-Buch*, Leipzig 1671.
- Zaremska Hanna, *Krakowska księga wójtowska z roku 1442. Bójki i obelgi*, (w:) *Cracovia, Polonia, Europa, Studia z dziejów średniowiecza, ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 93–100.
- Żaboklicka Anna, *Zadłużenie hipoteczne domów w Nowym Sączu w końcu XVI w.*, PH, t. LIII, zesz. 4, 1962, s. 783–805.

WSTĘP

1. Okoliczności podjęcia tematu

Przeglądając księgi sądów miejskich w poszukiwaniu informacji o woźnych sądowych, nie uzyskaliśmy spodziewanych rezultatów¹. Rzuciły się natomiast w oczy liczne wzmianki o areszcie, głównie kładzionym przez wierzycieli na majątku dłużników.

Postanowiliśmy się temu zjawisku bliżej przyjrzeć, zwłaszcza że niewiele o nim jest informacji w literaturze.

2. Stan badań

Krystyna Bukowska, opracowując dla potrzeb syntezy Juliusza Bardacha proces miejski w dawnej Polsce, stwierdziła w latach 60. ub. wieku nader słusznie, co następuje:

¹ Zob. rozdz. 12, pkt 2.3.3, *Woźny w miejskich księgach sądowych*.

„Proces miejski w dawnej Rzeczypospolitej jest – poza wy-cinkowymi zagadnieniami z zakresu historii źródeł i postępowania w sprawach karnych – dotąd nieopracowany. Omawiając jego instytucje, trzeba się było oprzeć głównie na literaturze prawniczej XVI i XVII w. z pracami B. Groickiego na czele. Uzyskany obraz będzie musiał ulec pogłębieniu i skorygowaniu w konfrontacji z dokumentami miejskiej praktyki sądowej, których opracowanie stanowi jeden z pilnych postulatów badawczych”².

Z przykrością trzeba stwierdzić, że opinia ta, którą w dodatku należy rozciągnąć na całe miejskie prawo sądowe, z wyjątkiem prawa karnego, pozostaje nadal aktualna.

Wprowadzie ukazały się tak znakomite prace jak K. Bukowskiej *Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości*³, Bogdana Lesińskiego monografia poświęcona kupnu renty⁴, praca K. Kamińskiej o najstarszym prawie chełmińskim⁵, kilka prac piszącego te słowa⁶, daleko jednak w dalszym ciągu do pełnego obrazu tej gałęzi prawa⁷.

Areszt w polskim prawie miejskim nie wzbudzał większego zainteresowania u historyków prawa. Poza podręcznikowe wzmianki

² K. Bukowska, *Proces w prawie miejskim*, (w:) Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, *Od połowy XV wieku do r. 1795*, pod redakcją Juliusza Bardacha, wydanie drugie, poprawione i uzupełnione, Warszawa 1966, s. 412 (dalej: K. Bukowska, *Historia II*).

³ K. Bukowska, *Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie (XVI–XVIII w.)*. *Studia z historii prawa rzymskiego w Polsce*, Warszawa 1967. Moja recenzja: *Z zagadnień rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce (Na marginesie książki K. Bukowskiej pt. Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie w XVI–XVIII w.)*, CPH, t. XXI, zesz. 2, 1969, s. 201–221, i polemika z autorką: Z. Rymaszewski, *Jeszcze raz w sprawie rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce (w związku z odpowiedzią Krystyny Bukowskiej)*, CPH, t. XXIV, zesz.1, 1972, s. 295–299. Odpowiedź K. Bukowskiej na recenzję zob. eadem, *Jeszcze w sprawie rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce*, CPH, t. XXII, zesz. 1, 1970, s. 205–211.

⁴ B. Lesiński, *Kupno renty w średniowiecznej Polsce. Na tle ówczesnej doktryny i praktyki zachodnioeuropejskiej*, Poznań 1966.

⁵ K. Kamińska, *Prawo chełmińskie w świetle najstarszych ksiąg miejskich Chełmna i Torunia (XIV i XV wiek)*, (w:) *Studia Culmensia Historico-Iuridica, czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 1, pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego, Toruń 1990, s. 335–360.

⁶ Częściowo o charakterze źródłoznawczym, poświęcone łacińskim tekstom Landrechtu Zwierciadła Saska w Polsce. Z innych zob. *Sprawy gdańskie przed sądami zadwornymi oraz ingerencja królów w gdański wymiar sprawiedliwości XVI–XVIII w.*, Wrocław 1985.

⁷ Zob. sumienne zestawienie i omówienie polskich badań nad prawem niemieckim po II wojnie światowej, pióra Danuty Janickiej pt. *Wkład polskich historyków prawa w badania nad prawem magdeburskim w XX wieku (1945–2010)*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” t. XI, 2012, s. 46–75.

ono nie wykraczało⁸. Niektórzy historycy społeczno-gospodarczy czynili niekiedy trafne spostrzeżenia o jego funkcjonowaniu na marginesie głównych zainteresowań zazwyczaj kredytem⁹, to jednak nie może zastąpić gruntownego opracowania tej instytucji, która na to zasługuje choćby ze względu na powszechne stosowanie¹⁰.

Z dawnych pisarzy na szczególną uwagę zasługuje B. Groicki. Spod jego pióra wyszedł w miarę szczegółowy opis procesu aresztowego, który będziemy traktowali jako źródło na równi z księgami sądowymi¹¹.

Dzieła innych dawnych pisarzy pochodzą spoza ram chronologicznych naszej pracy, dlatego jedynie wyjątkowo, gdy tego będą wymagały szczególne okoliczności, będziemy do nich sięgali¹².

⁸ Zob. np. indeks rzeczowy do tomów I i II J. Bardacha, *Historia państwa i prawa Polski*. K. Bukowska, autorka części poświęconych prawu miejskiemu, przedstawiając zobowiązania, w tomie I krótko wzmiankuje o sekwestrze (s. 319), natomiast w II tomie pisząc o sposobach utwierdzenia i umacniania umów, nie wymienia aresztu (s. 314–315). Pisze jednak o areszcie we fragmencie *Postępowanie zabezpieczające* (II, 426).

Tematycznie pokrewny artykuł T. Maciejewskiego pt. *Postępowanie zapobiegawcze w prawie gdańskim* obejmuje czasy późniejsze (XVI–XVIII w.) i poświęcony jest głównie instytucji bankructwa CCPH, t. XLVIII, 1995, z. 1–2, s. 239–252). Trudno polemizować z autorami wypowiedzi publikowanych w podręcznikach, choćby ze względu na ich skrótową formę. Sygnalizujemy jedynie swą niezgodę na takie oto wypowiedzi K. Bukowskiej: „Pretensje wierzyciela zabezpieczano przez ustanowienie zastawu lub poręki” (*Historia II*, s. 310–312) czy S. Płazy: „W średniowieczu dłużnik musiał bądź od razu uiścić dług, bądź dać wierzycielowi zastaw bądź postawić rękojmię”. S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I, X–XVIII w., Kraków 1997, s. 311.

⁹ Np. H. Samsonowicz, *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku*, Warszawa 1960. Opracowanie niezwykle sumienne, sięgające do materiałów rękopiśmiennych, opatrzone szeregiem zestawień, ilustrujących tezy autora. Z wielu publikacji tego autora wymieńmy informacje o księgach sądowych małych miast w Polsce, w: *Homines et societates. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 477–484. Okazuje się, że jest zachowanych co najmniej 36 ksiąg i prawdopodobnie 15 z innych ośrodków. Gdy idzie o areszt, w opublikowanych księgach sądowych małych miast, np. Biecz, Drohobycz, Wąwolnicy niewiele jest informacji.

¹⁰ W publikacji A. Żaboklickiej, *Zadłużenie hipoteczne domów w Nowym Sączu w końcu XVI wieku*, PH, t. LIII, z. 4, 1962, s. 783–805, brak analizy prawnej a także tekstów transakcji czy roszczeń, co utrudnia kontrolę toku rozumowania autorki. Dodajmy, że nie lepiej jest ze znajomością aresztu w polskim prawie ziemskim. Brakuje (z wyjątkiem aresztu w prawie karnym) jakiegokolwiek próby opisu tej instytucji. Lukę tę zaledwie w niewielkiej części mogą zastąpić nasze ustalenia, poczynione przy okazji przedstawienia czynności woźnego sądowego. Zob. Z. Rymaszewski, *Z badań nad funkcjonowaniem sądów prawa polskiego w średniowieczu. Czynności woźnego sądowego*, Warszawa 2010, rozdz. 5, *Areszt*, s. 164–205.

¹¹ B. Groicki, *Tytuły prawa majdeburckiego*, Warszawa 1954, s. 120 i nast.

¹² Tu należy zwrócić uwagę przede wszystkim na A. Lipskiego, autora dzieła pt. *Practicarum observationum ex jure Civili et Saxonico, centuria una*, Parisys A.MDCXXVII. *Jus Civile* to prawo rzymskie, z którego Lipski przy opisie aresztu obficie czerpał. *Jus Saxonum* to prawo sasko-magdeburskie, czyli Landrecht Zwierciadła Saskiego i Weichbild Magdeburski. Ze spisów prawa sasko-magdeburskiego czerpie Lipski nie wprost, lecz za pośrednictwem niemieckiego pisarza Andreasa Gaila, autora dzieła pt. *Practicarum observationum tam ad processum iudicarium, praesertim Imperialis camerae, quam causarum decisiones pertinentium libri duo*, Coloniae 1578.

3. Areszt instytucja wielofunkcyjna

Typowa dla praw średniowiecznych wieloznaczność terminologiczna, polegająca z jednej strony na określaniu tym samym mianem różnych zjawisk a z drugiej na określaniu tego samego zjawiska różnymi terminami, daje o sobie znać również w przypadku aresztu¹³.

Poza aresztem jako zabezpieczeniem wierzytelności, będącym przedmiotem naszych badań¹⁴, spotykamy inne jego typy, które tu przedstawiamy, by wykazać stopień wieloznaczności¹⁵.

I tak spotykamy w źródłach areszt złodzieja¹⁶, areszt – sprze-
ciw wobec działań majątkowych¹⁷, wobec alienacji dóbr¹⁸, areszt

Zależność Lipskiego od dzieła Gaila jest wyraźna. Tylko raz Lipski przywołuje wyrok Asesorii (s. 95, kol. lewa, p. 14). Zapowiadana przez Borodziuka praca poświęcona Lipskiemu nie została napisana; zob. W. Borodziuk, *Andrzeja Lipskiego Observationes practicae. Uwagi źródłoznawcze*, CPH, t. XLI, z. 2, 1989, s. 69–85.

Mój postulat opracowania tematu, podniesiony w 2000 r., pozostaje nadal aktualny. Zob. Z. Rymaszewski, *Kilka uwag po lekturze Andrzeja Lipskiego Observationum practicarum...*, (w:) *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu In memoriam*, pod red. Anny Pikulskiej-Robaszkiewicz, Łódź 2000, s. 331–338.

¹³ Ów pewien chaos terminologiczny nie jest obcy czasom współczesnym. O stosowaniu np. terminu *ewikcja* w różnych znaczeniach w prawie współczesnym zob. Józef Matuszewski, *Ewikcja i rękojmia*, (w:) *Pisma wybrane*, t. III, Łódź 2001, s. 113–145.

¹⁴ Głównie ta postać aresztu jest przedmiotem badań nauki niemieckiej, zwłaszcza kwestie procesowe. Zob. np. prace Hansa Planitz, *Studien zur Geschichte des deutschen Arrestprozesses*, ZRG GA, Bd XXXIV, 1913, s. 49–140, Bd XXXIX, 1918, s. 223 i nast., Bd XL, 1919, s. 87 i nast.; idem, *Grundlagen des deutschen Arrestprozesses. Ein Beitrag zur deutschen Prozessgeschichte*, Leipzig 1922 (rec. Ernst Heymann, ZRG GA, Bd XLIII, 1922, s. 435–438). Alfred Schultze, *Über Gläubigeranfechtung und verfügungsbeschränkungen des schuldnern nach deutschem Stadtrecht des Mittelalters*, ZRG GA, Bd XLI, 1920, s. 210–280.

Na naszym gruncie ta uwaga odnosi się do Groickiego i innych. Także *Processus iuris...* traktuje głównie o procesie aresztowym; zob. niżej, zwłaszcza rozdz. 13, *Proces aresztowy*.

¹⁵ O wielopostaciowości zastawu zob. Jacek Matuszewski, *Zastaw nieruchomości w polskim prawie ziemskim do końca XV stulecia*, ZNUŁ, 1979, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Ser. I, nr 53.

¹⁶ Np. Kłodz., 1601 z 1406 r.: *Gregorius de Mo(d)lnicza heres proposuit contra Nicolaum advocatum de Sadez, quod in iurisdictione sue advocacie in Sadez arrestans quendam hominem furem, qui sibi subtraxit borsium cum 14 m. et petivit eum, ut sibi faceret iusticie complementum, ipse vero sibi non fecit iusticiam et eundem furem dimisit*.

¹⁷ Łysiak, Decr. I, 273 z 1459 r.

¹⁸ Np. Kłodz., 2583 z 1409 r., aresztuje brat pozbywcy, bliższy do dóbr po ojcu. Także Krak. ławn., 1536 z 1414 r., aresztuje brat zmarłego. Spotykamy areszt alienacji z warunkiem *...nisi cum scitu ipsius N.* (aresztującego), Kłodz. 1049 z 1401 r., podobnie Kazim. ławn. 2415 z 1421 r., także 274 z 1393 r. Bywa, że areszt na swych dobrach kładzie ktoś, kto dzierżył je 37 lat – Kłodz. 365 z 1394 r. W Kłodz. 647 z 1398 r. areszt wzdania ograniczony czasowo, dopóki strony nie zawrą ugody. Zob. też spostrzeżenie wydawcy Kłodz. odnoszące się do osoby Andrzeja Czarniszy, wójta sądu najwyższego, toczącego spory z Piotrem Borkiem, wójtem olkuskim, o dłużną sumę 516 grzywien i 20 groszy; *Przedmowa*, s. XXIII.

dokumentu¹⁹, wpisu do ksiąg²⁰, sprzeciw wobec wydania pism²¹, areszt kontumacji²², wyroku²³, terminu sądowego²⁴.

Spotykamy też dziwną sytuację, gdy ktoś kładzie areszt na dobra *tamquam sua propria*²⁵. O ewentualnych związkach aresztu z zastawem i o kłopotach z odróżnieniem aresztu od zastawu pisać będziemy w dalszych partiach, gdy będziemy dysponowali w miarę pełnym obrazem aresztu²⁶.

4. Areszt jako instytucja prawa niemieckiego

Jest areszt instytucją prawa niemieckiego w tym sensie, że występuje w księgach sądów prawa niemieckiego w Polsce, aczkolwiek zna go też polskie prawo ziemskie²⁷.

¹⁹ Np. Krak. wójt., 2155 z 1442 r., Kłodz. 1502 z 1405 r., Kazim. ławn., 237 z 1407 r.

²⁰ Sanok I, 3744 z 1461 r.

²¹ Kazim. ławn., 2663 z 1423 r.

²² Kłodz., 2380 z 1408 r., 3326 z 1413 r., 3758 z 1415 r. Por. art. (40) *De condemnatione iniusta* w: *Consuetudines terrae Cracoviensis*, Vol. Const. I, s. 161. W tekście polskim tytuł brzmi *O niesprawiedliwym zdanyu*. Zob. też opinię O. Balzera, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów 1935, s. 186: „Niestający jest ten, kto po trzykrotnym i czterokrotnym wezwaniu woźnego nie stawi się. Jeśli jednak pojawi się przed sądem jeszcze tego samego dnia, choćby nawet po czterokrotnym wywołaniu woźnego, natenczas uważa się za stającego; zapisana i uzyskana na nim kontumacja znosi się na jego żądanie, co w późniejszym procesie zwano aresztowaniem kondemnaty (*arestatio condemnationis*)”.

Tekst art. (40) *De condemnatione iniusta*: *Item dum aliquis aliquem condemnaverit iniuste, condemnatus arestabit condemnationem in libro, et si citaverit pro iniusta condemnatione, tunc ille qui sic condemnavit, debet luere penam trium marcarum et condemnationem describere de libro, sed si condemnatus non arestaverit condemnationem, tunc ille qui condemnavit, potest describere sine pena.*

²³ Np. Kłodz., 2233 z 1408 r. Łysiak, Decr. II, 40 z 1482 r., w Kłodz., 3227 z 1413 r. ktoś *...arestavit omnes causas undequo motas matris sue.*

²⁴ N. Warsz. ławn. I, 667 z 1465 r.: *Veniens Nicolaus Zambrzoch in bannito iudicio coram nobis Nicolao advocato et scabinis fidedignis feria sexta... (1465, 12.7) arestavit terminum alias vstal roku contra Martinum (notarium) solnemu pro debito, pro quo inculpaverat eundem coram dominis.*

²⁵ Kłodz., 1931 z 1407 r. W Kłodz., 274 z 1393 r., klasztor kładzie areszt na sołectwie w Gonowie *ne alicui venderetur, a w 289 z 1394 r. uzasadnienie tego kroku: ...asserens ad monasterium proprius eandem scolteciam de iuris ordine pertinere. Podobne uzasadnienie w Kłodz. 329 z 1394 r.: Johannes nepos Paulini de Wliczka arrestavit vendicionem predii... siti ante Weliczkam, asserens sibi proprius pertinere, ne possit per quempiam ab ipso absque scitu ipsius aliquomodo alienare.*

²⁶ Patrz niżej, rozdz. 15.

²⁷ Z. Rymaszewski, *Z badań nad funkcjonowaniem...*, s. 164 i nast.

Jednakże nie przyniosły go do nas spisy prawa sasko-magdeburgskiego, które go nie znają, jest bowiem od nich młodszymi²⁸.

W Polsce pierwsza wzmianka o areszcie pochodzi z 1317 r.²⁹ W Niemczech pojawia się dopiero w późnym średniowieczu, jako produkt rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej³⁰.

Gdy idzie o prawo chełmińskie, należy mieć na uwadze, że w zakresie prawa sądowego, tak materialnego jak i procesowego, przejmuje ono przepisy prawa sasko-magdeburgskiego. Tak jest z *Der Alte Kulm* i szeregiem jego rewizji³¹. Próba odtworzenia wcześniejszego od DAK prawa chełmińskiego na podstawie najstarszych ksiąg sądowych Chełmna i Torunia, podjęta przez K. Kamińską za namową Zbigniewa Zdrójkowskiego, nie dała rezultatów³².

Jako będące poza ramami chronologicznymi przyjętymi w niniejszej pracy, pozostawiamy je na boku.

W Polsce prawdopodobnie działały na rzecz powstania aresztu te same przyczyny co w Niemczech, przy czym od najstarszych ksiąg sądowych, czyli od II połowy XIV w., jawi się on jako instytucja powszechnie stosowana³³.

Skoro spisy prawa sasko-magdeburgskiego nie mogły być źródłem aresztu, należy przyjąć, że jest on tworem polskich sądów miejskich prawa niemieckiego.

²⁸ Tak już Groicki, *Tytuły...*, s. 137, stwierdza: ...w prawie majdeburkim o tych areszciech oprócz arestowania konia barzo mało jest napisano. To, co zostało „napisano” dotyczy instytucji wydobywczej „Anefang”. Jednakże należy wziąć pod uwagę, że w prawie sasko-magdeburkim są przepisy regulujące stosunki między dłużnikiem a wierzyicielem, które *per analogiam* można odnieść do później wykształconego aresztu, np. Ssp Ldr I.70, III, 16, III, 41 § 4.

²⁹ Liber act. Crac., 421 z 1317 r., następne 1091 i 1101 z 1332 r. Wzmianka z 1317 r.: ...quem ortum domina Pulcra Elczka dicta iudicialiter fuerat allocuta. Że allocutio = arestacio – vide rozdz. 1, Terminologia.

³⁰ H. Planitz, *Studien zur Geschichte...* Tak też w podręcznikach Planitz-Eckhardt, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Graz-Köln 1971, s. 233, H. Mitteis, *Deutsche Rechtsgeschichte*, München 1985, s. 294. Podkreśla się, że niemiecki proces aresztowy sięga swymi korzeniami średniowiecznego prawa włoskiego, HRG Bd 2, kol. 1257–1258, s.v. Kummer.

³¹ Dla mediewisty łąciński przekład prawa chełmińskiego dokonany przez Bandtkiego w łacinie prawników rzymskich jest nie do przyjęcia. J.W. Bandtkie, *Jus Culmense cum appendice...*, Varsaviae, MDCCCXIV.

³² K. Kamińska, *Prawo chełmińskie...*, s. 357.

³³ Zob. np. Lwów ławn. I i II, Krak. wójt.

Skoro jednak tak było, istotną jego cechą może być znaczna różnorodność regulacji, jak to miało miejsce w Niemczech³⁴. Rzeczywiście, Groicki czasem tę różnorodność podkreśla³⁵. Mogło być tak, że w różnych miastach różnie areszt regulowano, tego jednak w pełni na podstawie ksiąg sądowych ustalić się nie da, to znaczy nie da się odtworzyć całości postępowania aresztowego w konkretnym mieście³⁶. Zbierając różne elementy tego postępowania z różnych miast, możemy stworzyć sztuczną całość, podkreślając niekiedy lokalne odmienności. Tego niebezpieczeństwa trzeba być świadomym.

Powstaje więc instytucja prawa niemieckiego stworzona przez polskie sądy prawa niemieckiego. Niewątpliwie było to dzieło niemieckiego czynnika etnicznego, choć działającego w obcym otoczeniu³⁷.

Jeśli weźmiemy pod uwagę, że sędziami byli rzemieślnicy i kupcy, zwłaszcza ci pierwsi zazwyczaj analfabeci, nie będzie nas dziwiła pewna „chropowatość” naszej instytucji³⁸.

³⁴ Zob. wstęp do ordynacji krajowej Torgau, A. Volckmann, *Informatio Notariorum oder Neuverbesserte Notariat-Kunst oder Hand- und Formular-Buch*, Leipzig 1671, s. 119: *Wir befinden dass mit den Kummer und Arestiren viel Missbrauch, Unrichtigkeit und Ungleichheit in den Gerichten biss anhero vorgefallen, deswegen ordnen setzen und wollen wir...*

³⁵ Groicki, *Tytuły...*, s. 123. *Postępek z aresztu, kiedy kredytor pozwie dłużnika, a dłużnik pozwany nie stanie. Ten postępek na różnych miejscach różnie zachowują.*

³⁶ Rodzi się pytanie, czy w związku z tym nie należałoby mówić o miejskich prawach sądowych a nie o miejskim prawie sądowym.

³⁷ O niedocenianiu roli terytoriów polskich w rozwoju prawa niemieckiego pisaliśmy na innym miejscu, zob. Z. Rymaszewski, *O prawie miejskim w średniowiecznej Polsce*, (w:) *Wielkie miasta. Czynniki integrujące i dezintegrujące*. Łódź, 17–19 maja 1994, t. I, Łódź 1995, s. 26–33. Jeszcze w roku 1735 zwracano się do króla o wykładnię autentyczną w kwestii prawa reprezentacji wśród krewnych bocznych, zob. Z. Rymaszewski, *Trzy wyroki sądów zadwornych w kwestii prawa reprezentacji wśród krewnych bocznych w miejskim prawie spadkowym*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Prawo XXX, Nauki Humanistyczno-Społeczne, zesz. 218, 1990, s. 83–97.

³⁸ Zob. np. opinię o sędziach poznańskich W. Maisla. Jego zdaniem funkcje sądowe w średniowieczu pełnili rzemieślnicy, a nie juryści. W. Maisel, *Poznańska księga prawa magdeburskiego i miśnieńskiego*, Wrocław 1964, Wstęp, s. XI–XII.

Na marginesie warto przypomnieć o plebejskim pochodzeniu woźnych w sądach prawa ziemskiego, zob. Z. Rymaszewski, *W kwestii pochodzenia społecznego woźnych sądowych w średniowiecznej Polsce*, (w:) *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane prof. Juliuszowi Bardachowi w 90-lecie urodzin*, Warszawa 2004, s. 323–336, zwłaszcza strona ostatnia.

5. Podstawa źródłowa

Podstawę źródłową naszych badań nad aresztem stanowią głównie miejskie księgi sądowe, informacje podane przez Groickiego, wilkierze miast i ortyle magdeburskie³⁹.

Tylko ogłoszone drukiem miejskie księgi sądowe były przez nas badane. Postulat, by korzystać również z materiałów rękopiśmiennych, metodologicznie słuszny, praktycznie jest nie do zrealizowania przez jednego badacza⁴⁰. To jest zadanie dla zespołu badaczy.

Przebadaliśmy łącznie 32 księgi z epoki średniowiecza, o czym informuje wykaz zbadanych ksiąg⁴¹. Ważnym punktem odniesienia są dzieła Groickiego, zwłaszcza *Tytuły prawa majdeburskiego*⁴². Wprawdzie niewiele uwagi poświęca postępowaniu aresztowemu nieprocesowemu, za to szczegółowo omawia proces aresztowy

Brak informacji o areszcie w księgach małych miast jak Kamionka, Wąwolnica, Chełmno (sąd przedmiejski), młode miasto Gdańsk⁴³. Brak ich także w zbiorach formularzy⁴⁴.

³⁹ Godzi się w tym miejscu przypomnieć uwagi S. Estreichera, że niewiele jest oryginalnych tekstów ortyli magdeburskich słanych do Polski oraz że dysponujemy odpisami, w których treść została znacznie skrócona. Zwykle pomijano treść pytań, pozostawiając odpowiedź zawierającą zasadę prawną. S. Estreicher, *Nieznane teksty ortyli magdeburskich*, (w:) *Studia staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera*, Kraków 1928, s. 113.

⁴⁰ Taki postulat zgłaszają autorzy artykułu recenzyjnego Maciej Mikula i Wacław Uruszczak, pt. *Nowe studium o staropolskim wymiarze sprawiedliwości. Uwagi w związku z pracą Z. Rymaszewskiego, Z badań nad organizacją sądów prawa polskiego w średniowieczu*. *Woźny sądowy*, CPH, t. LXI, 2009, zesz. 1, s. 356.

⁴¹ Patrz tabela 1.

⁴² Z niego głównie czerpie K. Bukowska. Cały punkt *Postępowanie zabezpieczające* został wzięty z Groickiego, o czym zresztą Autorka lojalnie informuje w odsyłaczu 53. Zob. *Historia II*, s. 426. B. Groicki, *Tytuły...*, s. 120–144.

⁴³ Dodać można jeszcze następujące pozycje: J. Przeracki, *Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Nowego Miasta Torunia z lat 1444–1457*, (w:) *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, t. 2, Toruń 1996, *Księga sądowa miasta Kamionki w ziemi lubelskiej, 1481–1559*, oprac. Anna Sochacka i Grzegorz Jawor, Lublin 2009.

⁴⁴ Np. R. Taubenschlag, *Formularze czynności prawno-prywatnych w Polsce XII i XIII w.*, SHPP t. XII, z. 3, *Liber formularum*, AKP, t. 1.

6. Ramy chronologiczne

Ramy chronologiczne tworzą daty chronologiczne polskiego średniowiecza. W istocie stanowią je daty graniczne opublikowanych ksiąg sądowych, czyli generalnie druga połowa XIV w. do końca wieku XV, poszczególnych z rzadka do połowy XVI w. Dla poszczególnych miast te granice są różne, co ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Ramy chronologiczne
– daty graniczne opublikowanych ksiąg sądowych

Lp.	Obszar	Wiek XIV II poł.	Wiek XV I poł.	Wiek XV II poł.	Wiek XVI I poł.
1	Kraków	1369–	1442		
2	Lwów	1382 –	1448		
3	Przemyśl		1402–	1452	
4	Poznań	1398–			1506
5	Nowy Toruń	1387–	1450		
6	Stary Toruń	1363–		1479	
7	Płock			1489–	1517
8	Nowa Warszawa		1416–	1485	
9	Stara Warszawa		1427–		1527
10	Młp. Dekrety SN			1456–	1511*

* Kraków, poz. 1–7, Lwów, poz. 11–12, Przemyśl, poz. 17–18, Poznań, poz. 19–23, Nowy Toruń, poz. 25, Stary Toruń, poz. 26–29, Płock, poz. 24, Nowa Warszawa, poz. 30, Stara Warszawa, poz. 31–32, Dekrety SN, poz. 9–10. W szeregu ksiąg jest sporo luk czasowych. Na przykład w *Liber act. Crac.* brak wpisów z lat 1360, 1365, 1369, 1371–1374 (zob. *Wstęp* do wydawnictwa, s. 2). W księdze ławniczej Nowej Warszawy brak wpisów z lat 1466–1468 (lub 1469), 1474–1475 (zob. *Wstęp*, s. XIV).

Pomijamy tu księgi ze sporadycznymi wzmiankami o areszcie (np. z Biecza, Drohobycza). Generalnie stwierdzić należy, że zazwyczaj księgi sądowe dokumentują tylko drobny wycinek czasowy. To niewątpliwy mankament, utrudniający w poważnym stopniu

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności

prześledzenie ewolucji instytucji, stopnia nasilenia, stosunku do niej społeczeństwa. Obraz jest, niestety, statyczny⁴⁵.

Tabela 2. Ramy chronologiczne wykorzystanych źródeł

Lp.	Źródło	XIV w.	XV w.	XVI w.
1	Liber act. Crac.	1300–1375		
2	Kazim. ławn.		1407–1427	
3	Kazim. radz.	1369–1381 1385–	1402	
4	Krak. ławn.	1365–1376 1390–1397		
5	Krak. radz.	1392–	1400	
6	Krak. wójt.		1442–1443	
7	Kłodz.	1390, 1392–	1416	
8	Biecz	1388–1398		
9	Łysiak Decr. I		1456–1481	
10	Łysiak Decr. II		1481–	1511
11	Lwów ławn. I	1382–1389		
12	Lwów ławn. II		1441–1448	
13	Drohobycz radz.			1542–1563
14	Sanok I		1457–1462	
15	Sanok II		1463–	1553
16	Gródek Gol.		1405–	1560
17	Przemyśl ławn. I		1402–1445	
18	Przemyśl ławn. II		1445–1452	
19	Warsch. I	1398–	1433	
20	Warsch. III		1430–1433	
21	Pozn. radz. I		1434–1470	
22	Pozn. radz. II		1471–	1501
23	Pozn. radz. III			1502–1506
24	Płock ławn.		1489–	1517

⁴⁵ To bodaj główna przyczyna zainteresowań badaczy epoką późniejszą, z której pochodzą akty prawa stanowionego i dzieła dawnych pisarzy. O tym, w odniesieniu do zastawu w polskim prawie ziemskim, patrz Jacek S. Matuszewski, *Zastaw...*, s. 4.

25	N. Toruń ławn.	1387–	1450	
26	St. Toruń ławn. I	1363–	1428	
27	St. Toruń ławn. II–1		1428–1443	
28	St. Toruń ławn. II–2		1444–1456	
29	St. Toruń ławn. III		1456–1479	
30	NWarsz. ławn. I		1416–1485	
31	St. Warsz. ławn. I		1427–1453	
32	St. Warsz. radz.		1447–	1527

7. Zasięg terytorialny

Badamy funkcjonowanie aresztu w tych miastach, z których zostały ogłoszone drukiem księgi sądowe, podstawowy trzon naszych źródeł. Są to głównie Kraków, Lwów, Przemyśl, Poznań, Toruń, Płock, Warszawa. Z pozostałych miast, sporadyczne informacje pochodzą z Biecza, Drohobycza, sądu leńskiego w Gródku Goleskim i sądu wyższego prawa niemieckiego w Sanoku.

8. Zasób informacji

Bardzo zróżnicowany jest zasób informacji w poszczególnych księgach sądowych.

Krakowska księga wójtowska ma wyodrębniony dział zatytułowany *Arestaciones*, będący rejestrem aresztów⁴⁶. Nieliczne przypad-

⁴⁶ Krak. wójt., s. 178. Zapiski z okresu 6.2.1442–18.2.1443, nieco ponad 100 zapisek, od 2078 do 2182.

ki spraw spornych są notowane poza tym działem, z drugiej strony są w nim inne wpisy, np. zeznanie dłużu⁴⁷.

Podobny charakter mają pierwsza i druga księgi ławnicze lwowskie. Oto przykładowe zapiski z tych ksiąg:

Krak. wójt., 2099 z 1442 r.

Swarczhaus posuit in arestum cutes rubey coloris apud Nicolaum Feyerebint uni sutori in debito suo; per preconem Johannem.

Lwów ławn. I, 212 z 1384 r.

Eodem die et iudicio Henricus Clemme super omnes hereditates et bona mobilia et immobilia seu census 2 1/2 marcas cum 4 grossis interdixit et est secundus.

Takie lakoniczne brzmienie mają też zapiski większości ksiąg sądowych kazimierskich, przemyskich, warszawskich⁴⁸. Poza skrótową formą spore trudności ze zrozumieniem tekstu powoduje język używany przez pisarzy⁴⁹.

Mamy informacje o istnieniu rejestrów, o których wydawcy nie wspominają, a które być może nie dochowały się do naszych czasów. W Krak. ławn., 1216 z 1376 r. czytamy:

...arestaverat primarie, veluti in registro scabinorum de arrestationibus continetur lucidius.

Otóż wydawca tej najstarszej krakowskiej księgi ławniczej o tym rejestrze nie wspomina⁵⁰.

Nie wszystkie areszty są w księgach notowane. Częste są wzmianki o wcześniejszych aresztach, których jednak w księgach brak⁵¹.

⁴⁷ Sprawy sporne np. Krak. wójt., 116 z 1442 r. Zeznanie dłużu w rejestrze np. zap. 2129, 2171, 2172, przy czym aresztujący z rejestru nie pokrywają się z osobami toczącymi spory.

⁴⁸ A. Wolff we *Wstępie* do księgi ławniczej Nowej Warszawy krytycznie ocenia poziom pisarzy tej księgi. Lakoniczność wpisów uniemożliwiła K. Kamińskiej odtworzenie najdawniejszego prawa chełmińskiego; K. Kamińska, *Prawo chełmińskie...*, s. 357.

⁴⁹ Oto co pisze B. Wyzomska o języku zapisek w Kazimierskiej księdze ławniczej: „Znajomość języka łacińskiego u pisarzy księgi nie była najwyższej jakości. Mylili oni rodzaje, przypadki, liczby i czasy; tworzyli jakieś dziwne hybrydy łacińsko-polskie lub łacińsko-niemieckie, język bywa mętny, eliptyczny i trudno zrozumiały” (*Wstęp*, s. IX).

⁵⁰ Zwracamy uwagę na wieloznaczność terminu *registrum*. Kazimierska księga ławnicza ma tytuł *Registrum novum scabinorum, videlicet* (siedmiu ławników wymienionych z imienia). W tymże *Wstępie* informacja: „cały materiał ściśle krakowski z wieku XIV jest dzisiaj drukiem ogłoszony”, s. V.

⁵¹ Na przykład Lwów ławn. I, 217 z 1384 r.: *...prout ipse I.B. antea arestaverat*, a tego aresztu w księdze brak. Więcej przykładów w rozdz. 9, *Miejsce w szeregu wierzycieli*.

Generalnie, im późniejsze księgi sądowe, tym obszerniejsze relacje, tym więcej informacji o areszcie. Tu jako przykład należy wymienić płocką księgę ławniczą z lat 1489–1517 z obszernymi tekstami zapisek⁵².

Dla naszych potrzeb okazały się mało przydatne księgi radzieckie i to z różnych miast. Informacje o aresztach są w nich sporadyczne⁵³. Zdecydowanie wiodą tu prym księgi ławnicze.

Wartościowe byłyby ortyle magdeburskie ze względu na ich oddziaływanie na praktykę sądową, jednakże niewiele jest w nich wzmianek o areszcie. Pamiętać przy tym należy, że na ogół nie wiemy, w jakim stopniu były one przez polskie sądy i strony procesowe akceptowane. Znany jest przypadek odrzucenia wskazówek Magdeburga⁵⁴.

Wyroki Sądu Najwyższego traktują wprawdzie o aresztach, lecz informacje dotyczą głównie kwestii związanych przede wszystkim z procesem aresztowym⁵⁵.

W niewielkim stopniu zajmowały się aresztem wilkierze miejskie. W rezultacie mamy następującą sytuację: o kładzeniu aresztu, o osobach w tym uczestniczących, przedmiocie aresztu, kwotach, okolicznościach, dowiadujemy się głównie z ksiąg sądowych, natomiast źródłem wiedzy o procesie aresztowym jest przede wszystkim Groicki.

Badacz operujący tysiącami zapisek sądowych powinien otrzymać pomoc od wydawców źródeł, opatrujących wydawnictwa indeksami, lub jak w źródłach płockich, nagłówkami nad zapiskami. Wszelako niekiedy spotyka go zawód. Na przykład w indeksie do Kazim. ławn. brak haseł *inhibere, indicere*, brak polskich terminów

⁵² Tu jednak warto przytoczyć ciekawą uwagę wydawcy. Danuta Poppe pisze na s. XIII *Przedmowy*: „Wzrastająca w miarę upływu lat liczba zapisek wiąże się nie tyle ze wzrostem czynności prawnych, co z usprawnieniem pracy samej instytucji i ze wzrostem świadomości prawnej”.

⁵³ Aczkolwiek czasem jedyne, cenne. Dla przykładu powołamy indeks rzeczowy do trzeciego tomu *Aktów radzieckich poznańskich*. W nim s.v. *arestum, arestare, gefengnys* jest szereg zapisek, lecz w nich areszt oznacza zatrzymanie osoby. Brak takich haseł, jak *inhibicio, interdiccio*. W *Przedmowie* do II tomu *Aktów* wydawca informuje, że nie wszystkie transakcje dokonywane przed radą miejską były wciągane do ksiąg radzieckich (s. VI).

⁵⁴ W. Maisel, *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*, Poznań 1961, s. 92.

⁵⁵ O błędach w tekstach dekretów tej judykatury patrz Józef Matuszewski, *Sporne dekrety krakowskie*, CPH, t. LIV, zes. 1, 2002, s. 309–316.

*zapowiedź, przypowiedzieć się*⁵⁶. W księgach Starej Warszawy w indeksie brak haseł *indicere, zapowiedź, przypowiedzieć się*. W przemyskich księgach brak haseł *arestum, arestare, interdicere* i innych synonimów aresztu. W źródłach toruńskich niemieckojęzycznych indeks rzeczowy po polsku z błędami, np. *hat vorreicht und uffgetragen*, czyli *wzdał*, autor indeksu oddaje przez *zajęcie dziedzictwa wolnego*⁵⁷.

W księdze płockiej nagłówki nad zapiskami wskazują na braki autora w zakresie historii prawa. *Indixit, arestavit* oddaje przez *zastrzegł* (zap. 260, 263 i in.), *zabezpieczył* (zap. 393 z 1511 r.), *zajął* (zap. 443 z 1513 r.)⁵⁸.

9. Inne formy zabezpieczenia wierzytelności

Areszt nie był jedyną ani też główną formą zabezpieczenia wierzytelności. Na przykład w Krak. wójt. zdecydowanie przeważa zastaw ruchomości, ujawniający się w postaci zapisu trzykrotnego zazwyczaj okazywania przez wierzyciela w sądzie przedmiotu zastawu⁵⁹. W innych księgach spotykamy zastaw nieruchomości⁶⁰ lub utratę domu⁶¹, ewentualnie dłużnik przyjmuje na siebie wszelkie szkody

⁵⁶ Te same usterki w Krak. wójt.

⁵⁷ W St. Toruń ławn. I, 270 r.: *...hot verkawt und vorreicht eyne bude* znaczy *sprzedał i wzdał*. Tego numeru zapiski jednak brak w indeksie. Przy *vorreichunge* błędne odesłanie do *porozumienie*.

⁵⁸ Księga nie ma indeksu rzeczowego. Przy zap. 532 z 1515 r. z terminem *indixit*, wydawca objaśnia: *zapisał dług*, a była to wierzytelność.

⁵⁹ Zob. indeks rzeczowy s.v. *arestaciones, arrestum, pignus*.

⁶⁰ Np. Kłodz., 1955, 2014 z 1407 r., St. Toruń ławn. III, 177 z 1459 r. W Kłodz., 1071 z 1401 r. zajęcie bydła i ulokowanie go w stajni (? *taberna*).

⁶¹ Pozn. radz. II, 589 z 1432 r.: *...extunc si easdem marcas quatuor ad terminos solutionis prenominate solvere non curaverit, extunc predictus dominus Theodricus (in) domum preacti Johannis se intromittere debet, eam vendere ut convenire, ac si eam omni jure acquisivisset. Actum...*

poniesione przez wierzyciela⁶². Występują też różne postacie zobowiązań osobistych, jak załoga⁶³, niewola⁶⁴, łajanie⁶⁵, uwięzienie⁶⁶.

Spotykamy też następującą konstrukcję: niezaspokojony wierzyciel będzie na koszt dłużnika zaciągał pożyczkę u Żydów⁶⁷.

Tymi formami, choć bardzo interesującymi, w niniejszej pracy nie będziemy się zajmowali. Zwracamy uwagę, że występują one równolegle w tym samym czasie, co areszt–zabezpieczenie wierzytelności.

10. Areszt *ius dispositivum*

Postanowienie o areszcie bynajmniej nie towarzyszyło powstaniu każdej wierzytelności. W szeregu zapisek w zeznaniu długu przez dłużnika przed sądem nie ma wzmianki o areszcie⁶⁸.

Lwów ławn. I, 17 z 1382 r.

...Kaczadur Armenus aperte recognovit, quod Iacobo Greco in 25 marcis extiterat debitorie obligatus, de quibus quidem pecuniis ab hoc die incipiendo singulis annis 5 marcas promisit et tenetur solvere et pagare.

⁶² Pozn. radz. II, 549 z 1431 r.: *...Si autem in termino predicto exsolverere neglexerit, extunc omne damnum, quod exinde dictus Z. perceperit, non erat ipsius sed Woytkonis prefati.*

⁶³ Pozn. radz. I, 151 z 1431 r.: *...debet solvere sub penis statuti civitatis, hoc est non transire de pretorio, donec persolvat.* Także NWarsz. ławn. I, 572 z 1462 r.

⁶⁴ Krak. wójt., 1457 z 1443 r., Lwów. ławn. II, 60 z 1441 r., 476; *...sub privatione colli, honoris et bonorum suorum*, także NWarsz. ławn. I, 18 z 1419 r., Krak. radz., rok 1395, s. 129, rok 1396, s. 143.

⁶⁵ np. Warsch. II, 134 z 1410 r.

⁶⁶ St. Warsz. ławn. I, 691 z 1505 r., 1073 z 1514 r., Pozn. radz. I, 327 z 1446 r., 618, 639 z 1455 r., Pozn. radz. II, 1195 z 1472 r.

⁶⁷ Lwów ławn. I, 614 z 1388 r. zeznanie długu, ratę dłużnik ma uiścić na św. Bartłomieja, *...quod si non fecerit, extunc prefatus Johannes (wierzyciel) pretactas pecunias super dampnum Nicolai (dłużnik) debet recipere in Judea.*

⁶⁸ Na przykład Lwów ławn. I, 18, 27, 57 z 1382 r., 338 z 1386 r. Kazim. ławn., 23 z 1407 r., 722 z 1409 r., 1467 z 1413 r., 1836 z 1416 r., 1922 z 1417 r., 2054 z 1418 r. W St. Warsz. ławn. I, 1 z 1427 r., jeśli dłużnik nie zapłaci do św. Jana Chrzyciela, wierzyciel ma się wwiązać w dom dłużnika *...absque omni iure et querela z prawem alienacji.* Płock ławn., 376 z 1511 r., 450 z 1513 r. W Warsch. II w szeregu zapisek zeznanie długu bez zabezpieczenia majątkowego. Warsch. II, 6 z 1398 r.: *Jurge Zettow. Vor uns hot bekant Martin Heyne, das her schuldig sy XLVI marc grosszin Jurge Zettow, do von sal her czwe schok alle jar of sente Michils tag gebin uff eyn wederkauff. Actum.* Podobnie zap. 7–9, 93, 94 z 1407 r., 136 z 1410 r. i szereg innych, np. w Pozn. radz. I, 3, 13, 18, 19, 21, 30 z 1434 r.

Bywał on niekiedy *expressis verbis* w umowie przez strony wykluczony:

Krak. ławn., 34 z 1366 r.

Strona zobowiązała się *...ipsum nullo umquam tempore alloqui seu aliquo aliter arrestare*⁶⁹.

O powszechności stosowania aresztu powinna świadczyć klauzula zastępu przy alienacjach nieruchomości. Jednak mimo masowo występujących w źródłach sprzedaży, wzdania, zastawów i innych transakcji majątkowych, klauzule zastępu rzadko są notowane⁷⁰. Być może, jako rzeczy oczywistej nie zapisywano tego do ksiąg. Nieco wzmianek udało się wyłowić.

Lwów ławn. I, 232 z 1385 r.

*...promittentes illum liberum et absolutum ab omnibus arrestacionibus pecuniarum conservare*⁷¹.

Krak. radz., rok 1399, s. 191.

...et promisit idem I.S., quod dictus I. de G. per quempiam ratione dicte ultime littere pro usura, questu aut dampnis, nunquam debeat arrestari, et si arrestatus fuerit, promisit eundem I. de G. effectualiter exbrigare.

Kazim. ławn., 1120 z 1410 r.

...promittens... pro omni impedimento et arrestacione.

Okres obowiązku zastępu wynosił rok i dzień⁷².

Czasem określano krąg osób, których nagabywanie miało pociągać za sobą areszt⁷³. Niekiedy obowiązek aresztu bywał umacniany dodatkowymi rygoremi⁷⁴.

⁶⁹ Zob. też Kazim. ławn., 2040 z 1418 r. (ugoda), Łysiak, Decr. II, 569 z 1495 r.: *...arresto et asticioni terminorum non nocendo. Sąd to akceptuje: ...talem inscriptionem... in robore relinquimus.* W Pozn. radz. I, 312 z 1446 r. kupiec oświadcza, że jest winien pozbywcy 80 kop minus 2 ½ kopy i ustalono terminy spłaty. Dalej czytamy: *...et ipse Fawko promisit ipsum Ewald non impedire tempore intermedio, sic quod ipse Ewald Crop potest libere in regnum veniens cum suis rebus et mercibus et negocia sua libere exercere sine aresto ipsius Johannis (Fawko, Z.R.)...*

⁷⁰ Na przykład Pozn. radz. I, 604 z 1454 r.

⁷¹ Zob. też Lwów ławn. I, 249, 251d (*fidit pro arrestacione*), 267 z 1385 r. W materiale lwowskim pełnym oświadczeń wierzycieli o położeniu aresztu a także notowań transakcji majątkowych, ilość wzmianek o zastępie jest zaskakująco mała. Brak w ogóle informacji o zastępie, m.in. w krakowskiej księdze wójtowskiej.

⁷² Krak. ławn. I, 559 z 1371 r.: *secundum ius civitatis.*

⁷³ Biecz, 147 z 1398 r.: *...pro pueris fideiussit.* Kazim. ławn., 87 z 1417 r.: *...ab omni impignoracione et arrestacione suorum fratrum*, podobnie 1126 z 1416 r.

⁷⁴ Krak. ławn., 454 z 1369 r.: *...sub obligacione omnium hereditatum ipsorum, secundum ius et legem civitatis.* Szczegółowy tryb postępowania przy areszcie konia zawiera ortył magdeburski. Ława nie udziela jednak

Według dekretu SN z 1492 r. obowiązek zastępu powstaje z chwilą dokonania wzdania sprzedanej nieruchomości⁷⁵.

11. Konstrukcja pracy

Konstrukcja pracy przedstawia się następująco:

Dokonałiśmy podziału materii na postępowanie aresztowe nieprocesowe i proces aresztowy. Zagadnienia wspólne obu tym częściom, jak np. terminologia, przedmiot aresztu, uczestnicy, przedstawiamy w oddzielnych rozdziałach. Pracę rozpoczyna *Wstęp*, a kończy *Zakończenie*.

12. Metoda badawcza

Nasze studia nad aresztem traktujemy jako zarys problematyki. Zadaniem naszym jest opis instytucji aresztu jako zabezpieczenia wiarytelności w polskich miastach średniowiecznych.

Ta postać aresztu wykształciła się w Polsce samorzutnie i jako dzieło praktyki sądowej poszczególnych miast jest obarczona cechą różnorodności w regulacji poszczególnych jej elementów. Wobec

odpowiedzi na wszystkie kierowane do niej pytania. Jej zdaniem, są one na tyle szczegółowe, że wymagają odrębnej odpowiedzi: *Ale o jinne rzeczy jakoście pytali, ty są rozmaite, tych nie możem wam pospolitego prawa odpisać, ale przydzie-li przed was o którą rzecz ortyla najć, czego wy nie możecie odprawić, ocz do nas pościecie, najdziem wam ortel podług waszego pisanía, jako jest prawo majdborskie. Ort. magd., s. 119. Pouczenie w sprawie konia na s. 317-319.*

⁷⁵ Łysiak Decr. II, 455 z 1492 r.: *Ex quo bona sunt ipsi Clazowa resignata, que bona vendidit Stanislaio Rospond, et parata est pecunias tollere et econtra bona resignare emtori, iuxta scripta vestra, extunc, faciendo emtori resignacionem, tenetur ipsum intercedere a qualibet persona necnon aresto et impedinmento infra annum et diem, et est libera a fideiussoria de forma iuris.*

podobnej różnorodności w Niemczech, trudno jest porównawczo do wzorców niemieckich sięgać. Sądzymy, że dopiero w trakcie dalszych badań nad naszą instytucją, obejmujących epokę nowożytną, można będzie się pokusić o studia porównawcze. Obecnie na nie jest stanowczo za wcześnie.

Kończąc słowa *Wstępu*, Autor pragnie wyrazić wdzięczność Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu za szereg cennych, krytycznych uwag.

Zmusiły one niejednokrotnie Autora do głębszej analizy często wieloznacznych zapisek sądowych.

1.

TERMINOLOGIA ARESZTU

Nigdy dość ostrożności, zwłaszcza u historyka średniowiecznego prawa, w kwestiach natury terminologicznej. Łatwo tu o błędne odczytanie tekstu, a więc i błędne zrozumienie zjawiska prawnego.

Zwracał na to wielokrotnie uwagę Józef Matuszewski, ostrzegając w szeregu prac przed niebezpieczeństwami, jakie mogą grozić badaczowi wykazującemu mało staranności wobec terminologii stosowanej w penetrowanych źródłach⁷⁶. Niekiedy można wręcz mówić o dziwnej, niezrozumiałej nonszalancji badaczy⁷⁷.

Mając na uwadze owe niebezpieczeństwa, przechodzimy do przedstawienia terminów technicznych lub zwrotów opisowych używanych w źródłach na określenie badanej przez nas postaci aresztu.

⁷⁶ Na przykład Józef Matuszewski, *Filologia w służbie historii*, (w:) *Pisma wybrane*, t. IV, s. 5–33; idem, *Pułapki średniowiecznej łaciny*, ibidem, s. 35–61, i szereg innych. O niefrasobliwości dziś też występującej i to także w aktach normatywnych zob. idem, *Ewikcja i rękojmia*, (w:) *Pisma wybrane*, t. III, s. 113–145.

⁷⁷ Jacek S. Matuszewski, *Vicinia id est... Poszukiwania alternatywnej koncepcji staropolskiego opola*, Łódź 1991.

1. Terminologia aresztu w księgach sądowych

1.1. Terminologia łacińska

W księgach sądowych obserwuje się terytorialne zróżnicowanie terminów używanych dla oznaczenia aresztu.

W krakowskiej księdze wójtowskiej areszty zapisywano w osobnym dziale, który nosił tytuł *Arrestaciones*⁷⁸ i tu stosowano wyłącznie zwrot *posuit in arrestum*.

Krak. wójt., 2079 z 1442 r.

Anna relicta olim Gortlarin posuit in arrestum duos equos apud Przedborium Martino Lang de Sandomiria in debito suo prout littera docet, per preconem Paulum, fideiussor Przedborius.

W innych księgach krakowskich i kazimierskich występują określenia *arrestare*, *arestator*⁷⁹, *arestare et interdicere* lub *interdicere et arrestare*⁸⁰, samo *interdicere*⁸¹, *querulare arestando*⁸². Rzadkie są *inhibere*, *inhibitor*, *exhibere*⁸³, niekiedy łącznie z *querulare*⁸⁴, *indicere*⁸⁵, *executor*⁸⁶, *allocucio*⁸⁷.

⁷⁸ O tym źródle patrz wyżej, we Wstępie i w ods. 47.

⁷⁹ Na przykład Kłodz., 1931 z 1407 r., 2726 z 1411 r., 2982 z 1413 r., 3138, 3317 z 1413 r., Krak. ławn., 1216 z 1376 r., Kazim. ławn., 1360 z 1412 r. U Groickiego, *Tytuły...*, w formularzu zeznania, s. 120–121: *...fecit iuridicum arestum*.

⁸⁰ *Arestavit interdicens*, Kłodz., 369 z 1394 r., *...arestavit et interdixit*, Kłodz., 1496 z 1405 r. *Interdicere et arestare*, Kłodz., 2151 z 1408 r., 2739 z 1411 r.

⁸¹ Kłodz., 1657 z 1406 r., 1804 z 1407 r.

⁸² Krak. ławn., 350 z 1408 r., także 357. W 91 z 1407 r.: *...querulavit super bonis arestatis*.

⁸³ *inhibuit et arestavit*, Kazim. ławn., 930 z 1410 r. *Exhibere* w Kazim. ławn., 1505 z 1414 r. W tej samej sprawie mamy raz *inhibuit* (Kazim. ławn., 971), drugi raz *exhibuit* (zap. 972 z 1410 r.). Podobnie w Kazim. ławn., 1106 i 1111 z 1410 r. W Kazim. ławn., 1255 z 1411 r.: *...ipsa prima est inhibitorix*. Zob. też Kazim. ławn., 2187 z 1419 r.: *...constituit suum procuratorem et exhibitorem et inhibitorem*.

⁸⁴ Na przykład Kazim. ławn., 1046 z 1410 r. *inhibuit*, 1059 *querulavit* (ci sami wierzyciel i dłużnik). Samo *querulare* w znaczeniu aresztu w Kazim. ławn., 897 z 1409 r.: *...querulavit super hereditatem Niccolai racione certi debiti*. Zob. też *querulavit arestando* w Kazim. ławn., 357 z 1408 r.

⁸⁵ Kazim. ławn., 2703: *...indicere seu arestare domum in 7 fertones*.

⁸⁶ Kazim. radz. (ale *iudicium bannitum*, czyli ławniczy), s. 116 z 1379 r.: *Petrus Bemisch est executor secundus super hereditatem Pauli in 1 marca*. Na tejsze stronie: *Nota, quod Mathiz Melzak et Johannes Wingas sunt primi executores super hereditatem Thome cerdonis in 5 marcis, pro quaquidem pecunia debent parati ad 14 dies satisfaciendum*. Także s. 127 (sąd ławniczy) z 1.3.1380: *Petrus Bemisch est primus executor post Johannem Pfansmit, qui 10 m. concessit super macello et ortu Vmmelauf–non dedit* (w przekreślonej zapisce było *inhibuit*, zob. ods. 1 na tejsze stronie).

⁸⁷ Liber act. Crac., 421 z 1317 r., 1218 z 1337 r.

W wyrokach Sądu Najwyższego zazwyczaj używano *arrestum*⁸⁸, rzadziej *interdicere*⁸⁹. W księdze bieckiej spotykamy wyłącznie *arestare*⁹⁰.

W źródłach lwowskich, w tekstach łacińskich dominuje termin *interdicere*⁹¹. Tylko w jednej zapisce występuje *allocucio seu arrestacio* i tylko raz *arrestare et interdicere*⁹² oraz *arestare* i *interdicere*, ale bez łącznika⁹³.

W Przemyślu stosowano następujące określenia: *arestare*, *inhibere et in arrestum ponere*, *indicere*⁹⁴. Dokonujący aresztu to *arrestator*, *interdictor*, *indictor*, rzadko *perpetitor* (=prepetitor błąd pisarza lub złe odczytanie skrótu)⁹⁵.

W zapiskach sanockiego sądu wyższego mamy kilka terminów użytych synonimicznie:

Sanok II, 3317 Ius Supr.

*...hic est cupiuit de iure et a iudice iudicii banniti ita, ut docuit ministerialem ad arrestandum alias zapowyyedzy hanc decrecionem indiccionis ad registrum. Et ministerialis est indictus alias zapowyyedzal vigore advocati*⁹⁶.

W Poznaniu *addicere*⁹⁷. W księgach ławniczych Starej Warszawy występują następujące określenia: *arrestare*, *interdicere*, *inhibere*, *allocucio*⁹⁸.

⁸⁸ Łysiak Decr., np. II, 485 z 1493 r., 565 z 1495 r., 739 z 1499 r.

⁸⁹ Łysiak Decr., I, 53 z 1454 r., II, 801 z 1500 r. (dwa terminy: *interdiccio bonorum i arestum*).

⁹⁰ Biecz, 147, 214, 269, 270, 337, 379.

⁹¹ Na przykład Lwów ławn. I, 1 z 1382 r. W indeksie rzeczowym s.v. *interdictio*... jest przeszło 100 numerów zapisek. Tekst zap. 1: *...Henricus Peuth de Cracovia super omnia bona mobilia et immobilia Goblonis sartoris 12 marcas minus uno fertone interdixit et est primus*.

⁹² *Allocucio seu arrestacio* – Lwów ławn. I, 401 z 1386 r.: *... arrestare et interdicere* Lwów ławn. I, 125 z 1383 r. W indeksie rzeczowym s.v. *arrestacio* jest zaledwie osiem numerów zapisek, większość jednak nie dotyczy interesującej nas postaci aresztu.

⁹³ Lwów ławn. I, 217 z 1384 r.: *Nicolaus Bolcze ex parte filiarum Johannis Bork omnes hereditates prout ipse Johannes Bork antea arrestaverat, Symoni Alchater sic ipse interdixit*.

⁹⁴ *Arrestare* – Przemyśl ławn. II, 703 z 1450 r. *Inhibere et in arrestum ponere* – Przemyśl ławn. I, 45 z 1446 r., 345 z 1448 r. *Indicere* – Przemyśl ławn. I, 3434 z 1445 r.

⁹⁵ *Arestator* – Przemyśl ławn. I, 57 z 1446 r. *Interdictor* – Przemyśl ławn. I, 58 z 1446 r. *Indictor et arestator* – Przemyśl ławn. I, 3434, 3435 z 1445 r. *Arrestator et perpetitor* – Przemyśl ławn. I, 1733 z 1426 r. W *Słowniku łaciny średniowiecznej w Polsce*, t.VII, kol. 993: *Praepetitor*, -oris, ten, kto składa prośbę, ubiega się o coś.

⁹⁶ Zob. też Sanok II, 3318 z 1481 r.: *...advocatus addidit ministerialem ad indictionem alias zapowyyedzy zapisu*.

⁹⁷ Pozn. radz. I, 571 z 1454 r. Tylko w tej zapisce.

⁹⁸ *Arrestare* – St. Warsz. ławn. I, 475 z 1438 r., *interdicere* – ibidem, zap. 323 z 1436 r., *inhibere* – ibidem, zap. 381 z 1437 r., *allocucio* – zap. 1221 z 1449 r., 1392 z 1452 r.

W źródłach Nowej Warszawy najczęściej był stosowany termin *indicere se*, sporadycznie *proverbium*⁹⁹.

W księdze płockiej najczęściej używano terminu *indicere se*, następnie opisowych *indixit se arreslando et in arrestum ponendo*, rzadziej *arrestare*, *arrestum*, *allocucio seu arrestum*, samo *allocucio*, *attestacio* alias *przypowieść*¹⁰⁰.

Spotykamy terminy, które tylko dzięki użytemu obok łacińskiego terminowi polskiemu pozwalają widzieć w nich areszt, np. wyżej wymienione określenie *attestatus est alias przypowiedal sie, requirit alias przypowiedal się, addidit alias przypowiedał się, erexit alias przypowiadal się, habet adiudicationem alias przypowiedzenie*¹⁰¹.

1.2. Terminologia polska

Polska terminologia aresztu w księgach miejskich jest nad wyraz uboga. Określenie *areszt* nie występuje¹⁰², jedyny polski termin *przypowiedź*, *przypowiadać się* pojawia się zazwyczaj obok terminów łacińskich, jak np. *preposuit*, *preposicio*, *inhibicio*, *indicio* jako ich

⁹⁹ *Indicere* np. NWarsz. ławn. I, 128 z 1431 r., *proverbium* – ibidem, zap. 853 z 1478 r. (*habet proverbium primum*). Zob. też zap. 854 z tegoż roku: *Materia Pauli rasoris cum Nicolao Z., habet proverbium tertium idem Paulus super mobilia et immobilia post Roiek*. W *Słowniku łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. VII, kol. 1475–1476: (*proverbium*) II. singularia, 2 iurid. tzw. przypowiadanie się, zgłaszanie przed sądem roszczeń. Jako źródło powołano KSG ławn. War. p. 174 – te same zapiski, które tu przytaczamy.

Zob. też NWarsz. ławn. I, 147 z 1432 r.: *...tenetur 2 sexagenas dare... de ista domo, que est sibi inducta*. Tu *inducta* może znaczyć zastawiony (dom).

¹⁰⁰ *Indicere se* – Płock ławn., 232 z 1506 r., także zap. 533, 570–572, 574, 575, 588 z 1516 r. *Indixit se arreslando et in arrestum ponendo*, ibidem, zap. 119 z 1499 r. *Arrestare*, *arrestum* – ibidem, zap. 48 z 1495 r., 443 z 1513 r. *allocucio seu arrestum* – ibidem, zap. 162 1502 r. *Allocucio* – ibidem, zap. 125 z 1500 r., 1221 z 1449 r. *Attestacio* alias *przypowieść* – ibidem, zap. 179 z 1503 r., tamże: *...post primum attestacionem alias przypowieszczach*". W zap. 535 z 1515 r. mamy nagromadzenie trzech określeń: *...nullum arresstum facio... neque dicta frumenta aresto nec interdico, solummodo ego me indixi super omnibus bonis mobilibus et immobilibus*.

Czasem wydawca w nagłówku popełnia błąd, pisząc *ponowił wwiązanie*, gdy w tekście występuje termin *indiccio*, *indixerunt* (Płock ławn., 575, 1516 r.), zatem *areszt*. Zazwyczaj jednak tłumaczy ten termin przez *zabezpieczył*. Wyraźnie unika terminu *areszt*, *aresztować*, zob. np. nagłówki w zap. 574, 576.

U Groickiego *indicatio* oznacza wwiązanie, zwłaszcza gdy dochodzi doń w procesie aresztowym, a przedmiotem aresztu są ruchomości. Zob. Groicki, *Tytuły...*, s. 125. Tak też w *Processus iuris...*, s. 31.

¹⁰¹ *Requirit* alias *przypowiadal się* – Płock ławn. I, 92 z 1498 r., *addidit* alias *przypowiedal się* – Pozn. radz. I, 571 z 1454 r., *erexit* se alias *przypowiadal się* – NWarsz. ławn. I, 994 z 1484 r., *habet adiudicationem* alias *przypowiedzenie*, ibidem, nr 1025 z 1485 r.

¹⁰² Terminu *areszt* nie notuje *Słownik staropolski*. Informuje o tym *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1, s. 212. Ten z kolei notuje wiele znaczeń tego terminu.

uzupełnienie. Występuje ponadto głównie w księgach mazowieckich, sporadycznie w poznańskich¹⁰³.

1.3. Terminologia niemiecka

W źródłach niemieckojęzycznych na oznaczenie aresztu stosowano jeden termin: *besatzunge, besetzer*¹⁰⁴.

2. Terminologia aresztu w innych przekazach źródłowych

W *Processus iuris...*, który aresztowi poświęcił osobny tytuł, jest używany jeden termin – *arrestum arrestare, arrestator*¹⁰⁵.

W staropolskim przekładzie orytyli magdeburskich terminologia łacińska występuje w rejestrze, przy czym w użyciu są trzy terminy: *arrestacio, interdiccio, detencio*¹⁰⁶.

Terminy staropolskie aresztu w tekście głównym są następujące: *zastawia-li, gdyby zapowiedziano, imać się, zadzierżyć, fòldrować, zapowiedzca, zapowiedzacz, opowiedzieć albo zapowiedzieć za ten dług, przypowiaadać się*¹⁰⁷.

¹⁰³ Patrz wyżej s. 39–40. Sam termin polski w St. Warsz. ławn. I, 378 z 1436 r.: ...domini, ego przypowedam szo.

¹⁰⁴ Na przykład St. Toruń ławn. III, 258 z 1460 r.: ...und hot besatzunge geton. Tak też w niemieckojęzycznym Lwów ławn. II, oraz sporadycznie w Krak. radz., rok 1399, s. 190 (zapiski nienumerowane), 11–12 w. od. d.: *beschazunge, besaczczit hot*. Według K. Kamińskiej, tym terminem w księgach toruńskich i chełmińskich określano też załogę. K. Kamińska, *Prawo chełmińskie...*, s. 343. O bogactwie terminologii aresztu w Niemczech patrz wyżej, s. 42.

¹⁰⁵ *Processus iuris...*, s. 58–59, *De arestis iudicariis*.

¹⁰⁶ Ort. magd., *arestacio*- s. 16. *De arestacione rerum*, s. 39. *De arestacione bonorum*, s. 42. *Dum quis equum aput aliquem detinuerit yał sie*. Zob. też Ort. wlkp. I, 58/15 Kościan, b.d.: *possidere agrum sine arestacione annum et diem*, s. 43.

¹⁰⁷ Ort. magd., s. 129: *zastanie-li*, s. 297: *gdyby zapowiedziano*, s. 317: *imać się* (konia), s. 206: *fòldrować, fòldrowany pieniądze*, s. 207: *zapowiedzca* (w niektórych tekstach *zapowiadacz*), s. 217: *opowiedzieć, przypowiedzieć się*.

Tucholczyk i Lipski operują terminem *arrestum* i jego pochodnymi¹⁰⁸.

Groicki używa następujących określeń: *areszt*, *zapowiedź*, *szperun(e)k*¹⁰⁹.

Trzeba stwierdzić, że terminologia aresztu w źródłach przez nas penetrowanych, pisanych po łacinie czy też po polsku lub po niemiecku, jest dość uboga na tle np. źródeł z Niemiec. Tam było na określenie aresztu 15 terminów łacińskich i 32 terminy niemieckie. Termin *arrest* nie należał do najczęściej stosowanych¹¹⁰.

3. Wieloznaczność terminów

Wszystkie przytoczone wyżej terminy łacińskie, mające określać areszt, są wieloznaczne.

Informuje o tym chociażby *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, w którym znaczenie danego terminu jako aresztu z tytułu wierzytelności figuruje w dalszej kolejności, a nie na pierwszym miejscu¹¹¹.

¹⁰⁸ Cervus Tucholiensis Joannes, *Farraginis actionum iuris Civilis et provincialis Saxonici Municipalisque De aresto*, fol. 94v., *Formulae astitionis terminorum in causa aresti iudicialiter facti*, fol. 95 r.–97 r. Wydaje się, że Tucholczyk przynajmniej niekiedy uznaje *arestum* i *interdictio* za synonimy, zob. *Farraginis... liber secundus, De significatione verborum*, fol. 256v., *Arrestum, zapowiedź, szperunk*, fol. 291v., *interdictio – zapowiedź, zapowiedzenie*. A. Lipski, *Practicarum observationum*, s. 18–19. Obs. VIII, *Arresta an de jure locum habeant*.

¹⁰⁹ B. Groicki, *areszt, zapowiedź, Tytuły...*, s. 120, 137, idem, *Artykuły...*, *szperunk*, s. 26.

¹¹⁰ HRG, Bd 2, kol. 1257, s.v. Kummer. Autor hasła G. Buchda. Pod hasłem *Arrest* odesłanie do *Kummer: Kummer ist eine der gebräuchlichsten älteren Bezeichnungen für Arrest*.

¹¹¹ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. I, s.v. *Arestatio*, kol. 768, „II zgłoszenie sądowych pretensji do czegoś, III obłożenie sekwestrem, zajęcie na zabezpieczenie”.

s.v. *Arresto*, kol. 771, 3 – „pozwać do sądu, zgłosić do kogoś sądowe pretensje”,

s.v. *Arrestum*, kol. 775, II de rebus, 2: „zgłoszenie sądowych pretensji do czegoś”,

s.v. *Exhibeo*, t. III, kol. 1390, III singularis, 1: „zatrzymywać, wynosić”,

s.v. *Indico*, t. V, kol. 424–426, B1 *pecuniam* „zabezpieczyć zobowiązanie pieniężne (dług) na nieruchomości”. W kol. 428 m.in.: „(e Pol. przypowiadać się) zgłaszać przed sądem jakieś roszczenie”,

s.v. *Indictio*, t. V, kol. 430, III iur.: „tzw. przypowiadanie, zgłaszanie przed sądem roszczenia, przystąpienie do sporu w toku procesu”,

s.v. *Interdicere*, t. V, kol. 847, B 2: „zabezpieczyć na czymś wierzytelność”.

To samo dotyczy terminów polskich i ich desygnatów w słownikach dawnej polszczyzny. Oto kilka przykładów z ksiąg sądowych:

Na przykład *arestare terminum* oznacza dostać w sądzie, dotrzymać terminu¹¹². Zgłoszenie roszczeń do majątku po ojcu to też *arestacio*¹¹³. W formułce zastępu *arestare* to wszelkie niepokojenie¹¹⁴. Zatrzymać kogoś to *arestare*¹¹⁵. Aresztować oznacza też sprzeciw wobec wniesienia zapisu do ksiąg¹¹⁶ wobec wzdania¹¹⁷, wyroku¹¹⁸.

Terminu *interdicere* używano w księgach sądowych głównie w sensie sprzeciwu, zarzutu¹¹⁹, także wobec aresztu¹²⁰.

Dodajmy, że często używany przy areszcie termin *debitum, debitor*, może oznaczać tak dług, jak dłużnika, wierzytelność, jak i wierzyciela. Zwracał na to uwagę Groicki¹²¹.

Wniosek z tego wysnuwamy następujący: by zakwalifikować zapiskę sądową jako informację o tej postaci aresztu, która nas interesuje, nie możemy polegać na użytej w niej terminologii, lecz winniśmy

Wieloznaczny jest też polski termin *aresztować*, zob. *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1, s. 211–212. Tamże informacja, że brak tego hasła w *Słowniku staropolskim*.

¹¹² NWarsz. ławn. I, 667. Trzeba jednak zaznaczyć, że tylko w tym źródle ten termin w tym znaczeniu występuje. Być może miało być *astitit terminum*, zwrot powszechnie spotykany. Oto tekst: NWarsz. ławn., 667: *...veniens Nicolaus Zambrzuch... arestavit terminum alias vstal roku contra Martinum... pro debito, pro quo inculpaverat eundem coram dominis*.

¹¹³ Lwów ławn. I, 301 z 1385 r.: *Eodem die et iudicio Nicolaus Treutel de Cracovia omnes hereditates intra et extra muros sitas, que patris sui quondam fuerunt, arrestavit*. Podobnie Kłodz., 2982 z 1412 r., 3139 z 1413 r.

¹¹⁴ Lwów ławn. I, 249 z 1385 r.: *Nicolaus Bolcz aream suam sitam... resignavit, promittens sibi ab omni arrestacione illius eum liberare Martino R...* Także ibidem, zap. 251d z 1385 r., 389 z 1386 r., 406 z 1386 r., Sanok II, 3387 z 1485 r.

¹¹⁵ St. Warsz. ławn. I, 3, 14 z 1427 r. Także zap. 643 z 1441 r.: *...et si non exsolveret capitalem et dampnum, extunc subdidit se super ius supremum sub captivitate, ubicumque ipsum arestaverit, absque omni iure*.

¹¹⁶ Sanok II, 3317 z 1481 r., spór o pełnomocnika. Sąd każe ustąpić z pełnomocnictwa, bo nie jest krewny: *...hic est cupivit de iure et a iudice iudicii banniti ita, ut docuit ministerialem ad arestandum alias zapowyedzy hanc decrecionem indictionis ad registrum. Et ministerialis est indictus alias zapowyedzal vigore advocati*. Zob. też Kłodz., 3062 z 1412 r.: *P. Nicolaus Twardi de Cieszczowka pronunciatum contumax ad instanciam... pro primo termino. Arestavit contumaciam*, także zap. 3063, 3064 z tegoż roku.

¹¹⁷ Krak. wójt., 2092 z 1442 r.: *Agnetha Piotrowa posuit in arrestum resignationem domus Anne sorori eius sitam in... per preconem Paulum*.

¹¹⁸ Łysiak Decr. II, 40 z 1482 r.: *...sentenciam iuris arrestavit*. Kłodz. 2233 z 1408 r.: *...interdixit et arrestavit sentenciam*.

¹¹⁹ Lwów ławn. I, 281 z 1385 r., Łysiak Decr. I, 53 z 1456 r., 273 z 1459 r., 604 z 1464 r.

¹²⁰ Kłodz., 1705, 1706, 1709 z 1406 r.

¹²¹ B. Groicki, *Artrykuły... Rejestr. Słowa prawne w rzeczy sobie podobne*, s. 176: *Creditor, wierzyciel, wierzący, pożyczający. Debitor. A tego, kto winien, zowią debitor. Polacy w tych nazwiskach różnice nie chowają i dla tego tym jednym słowem: dłużnik – nazywają i tego, kto winien i tego, komu winno*. Zob. też s. 24, 25.

brać pod uwagę wszelkie okoliczności za aresztem przemawiające, nawet gdy nie użyto terminu technicznego.

Jest bowiem pewna liczba zapisek, w których domyślamy się występowania interesującej nas instytucji, choć brak nazwy, terminu technicznego.

Na przykład:

Kazim. ławn., 1689 z 9.1.1416 r.

Arnoldin in primo termino posuit domum Podwalcze, quam habuit in vadio sibi obligatam.

Kazim. ławn., 1694 z 23.1.1416 r.

Arnoldin posuit in secundo termino domum Podwalcze, quam habet in aresto.

Prawdopodobnie chodzi w obu zapiskach o ten sam dom, na którym areszt położył Arnoldin. Być może jednak *arestum* tu znaczy zastaw, lub zastaw będący konsekwencją aresztu¹²². Być może równoznaczne z aresztem jest oświadczenie, że jest się bliższym do jakichś dóbr:

NWarsz. ławn. I, 74 z 1426 r.

*...Alexander Judeus propositus in iudicio bannito, quod nullus esset propinquior super domum Johannis V., nisi idem Judeus, et eciam idem J. sibi recognovit in eodem bannito iudicio*¹²³.

W drugiej księdze ławniczej lwowskiej zapiski głównie niemieckojęzyczne masowo mają następujące, lakoniczne brzmienie:

Lwów ławn. II, 253 z 1441 r.

*Facencz der Statschreiber spricht den irsten dingtag off Jivan czechemeister gut 6 sxg bemesche gr*¹²⁴.

¹²² O relacji areszt – zastaw patrz niżej, rozdz. 15. Zob. też następującą zapiskę, w której aresztu dokonuje na innych dobrach dłużnika wierzyciel, który uważa, że to, co dostał w zastaw, nie wystarcza. Płock ławn., 171 z 1503 r.: *...veniens famatus Jacobus... et in hiis 7 florenis repositum est sertum de margaritis, et in hoc domino Jacobo videtur ei inconsonum vel non completum, et in isto debito dominus Jacobus allocutus est se alias przypowyedzal ad promptuarium... insuper ad domum... principalis post pecunias civitatis... et idem M. recognovit debitum tenere tercium coram eisdem scabinis domino Jacobo.* Zob. też Kazim. ławn., 1500 i 1501 z 1414 r. oraz 1473 z 1413 r.

¹²³ Zob. też NWarsz. ławn. I, 145 z 1432 r.: *Sub anno... quod Laurencius alias Regulus vulgariter Strzess habet duas sexagenas super eadem domo post Stanislaum et post Bronisz propinquior quam aliqui.* St. Warsz. ławn. I, 859 z 1445 r.: *...quas si non solverit, extunc in omnibus bonis et specialiter super domo debet dominus capitaneus esse primus et principalis.* Podobnie Kłodz., 459 z 1396 r., Przemyśl ławn. I, 107 z 1447 r.

¹²⁴ W zap. 255 podobne brzmienie z dodatkiem *und ist der irszte*, w zap. 256: *und ist di andere*, w zap. 266: *und ist der sebende*, w zap. 267: *und ist der sechste* (ten sam co w 266).

W osobie Facenza domyślamy się wierzyciela, który z tytułu aresztu stawał po raz pierwszy na roku sądowym.

Znane są kłopoty ze zrozumieniem źródeł średniowiecznych z powodu znajdujących się w nich błędów¹²⁵. Gdy idzie o zapiski sądowe, dochodzi szereg innych trudności, powodujących ich niejasność, jak choćby nadmierna lakoniczność, brak terminu technicznego itp. Za przykład niech posłuży zapiska biecka:

Biecz, 41 z 1398 r.

Item antiquus Cegeler manifestavit super domum Henrici ex parte pecuniarum,

lub toruńska niemieckojęzyczna:

Toruń ławn. I, 221 z 1388 r.

*Johannes Numan ist der erste geteilt als umme 30 mr. uff Johannis von der Mewen erbe, das her kowffte wider Numan vorgeschrebin*¹²⁶.

Nie wiemy, czy mamy do czynienia z aresztem wówczas, gdy występuje *protestacio occasione debiti*¹²⁷.

Tego rodzaju niepewne zapiski zazwyczaj będziemy pozostawiali na boku i pozostajemy ze świadomością, że wyselekcjonowanie właściwego materiału z masy źródeł nie jest rzeczą łatwą.

¹²⁵ Zob. np. Józef Matuszewski, *Sporne dekrety...*

¹²⁶ Zob. też NWarsz. ławn. I, 215 z 1446 r.: *Item Paulus alias Spralą in bannito iudicio recognovit Andree centum gr. ad festum s. Etwigis, sed quando aliquis ad suam substanciam vellet accedere, propinquior est vel primus Andreas.*

Pozn. Radz. I, 479 z 1451 r.: (zeznanie dłużnika o pożyczce) *Si moriretur (dłużnik) tempore medio ipse N., tunc (wierzyciel) debet videre ipsam 1 ½ debiti in bonis hereditariis ipsius N. sitas in sutorum platea.*

¹²⁷ Np. St. Warsz. ławn. I, 1237, 1385, 1414, 1415, 1515.

2.

KIM BYLI ARESZTUJĄCY

1. Dominuje czynnik miejscowy

W charakterze wierzycieli decydujących się na areszt występują przede wszystkim miejscowi.

Udział obcych kształtował się w poszczególnych miastach różnie, obcy są najliczniej reprezentowani we Lwowie. W tym mieście wśród obcych wierzycieli przeważają osoby pochodzące z Krakowa. Poza nimi spotykamy wierzycieli z Lublina, Torunia, Warszawy, Sandomierza i miast położonych bliżej Lwowa, np. z Kamieńca, Smotrycza, Trembowli¹²⁸.

¹²⁸ Lwów ławn. I, wierzyciele: 1. z Krakowa, zap. 1. Henricus Peuth, Michael Ederer, 41 – Niczco Cleppil, 48 – Johannes Ederer, 52 – Nicolaus, 66 – Wolfart Pyzicz, 143 – Johannes Orient, 159 – Wynko Danczig, 301 – Nicolaus Treutel, 308 – Nicolaus Freyesteter, 380 – Nicolaus Egidy, 715 – Johannes Gerlac; 2. z Lublina, zap. 10 – Longus Nickil, 32 – Peschco Bohemus, 73 – Johannes Soben; 3. ze Smotrycza, zap. 22 – Friczko, 176 – Symon; 4. z Torunia, zap. 62 – Kuncko lungilcius, 260 – Johannes Parys, 384 – Johannes, 415 – Johannes Grose, 449 – Bartholomeus, servitor Pauli de T., 512 – Johannes Geltberg; 5. z Sandomierza,

Główną narodowościową grupę stanowią Niemcy, zarówno we Lwowie jak i w Krakowie, zarówno wśród rzemieślników jak i kupców¹²⁹. Sporo jest Ormian¹³⁰, także Rusinów, przy czym u tych ostatnich nie podkreśla się ich narodowości, lecz sądząc po imionach jest ich sporo¹³¹. Szlachta nie występuje. Obecność Żydów ledwie zasygnalizowana w źródłach lwowskich, w kazimierskich i krakowskich nie ma ich wcale¹³². Znacznie mniej niż we Lwowie jest obcych wierzycieli w źródłach kazimierskich i krakowskich¹³³. Tu jednak jest ich więcej w Krak. wójt., aniżeli w kazimierskiej.

W księdze kazimierskiej wśród obcych przeważają wierzyciele z Krakowa, w źródłach krakowskich brak przewagi wierzycieli z jakiegoś miasta.

W księdze płockiej wśród wierzycieli przeważają mieszkańcy Płocka, warto jednak zwrócić uwagę na wierzycieli spoza tego miasta, jest ich bowiem sporo¹³⁴.

Żydzi są trzy razy notowani¹³⁵. Szlachta pojawia się bardzo rzadko¹³⁶.

W źródłach przemyskich czynnik obcy jest słabo reprezentowany, dominują zdecydowanie wierzyciele miejscowi. To spostrzeżenie dotyczy też źródeł warszawskich i toruńskich.

zap. 71 – Johannes Engelusch, 618 – Woytko dictus Kathowicz; 6. z Warszawy, zap. 96 – Parvus Johannes; 7. z Legnicy, zap. 136 – Johannes Rychel de Legenicz; 8. z Kamieńca, zap. 287 – Frydlo; 9. z Trembowli (Treblaw), zap. 683 – Henricus; 10. z Halicza, zap. 516 – Johannes Frembde; 11. z Łańcuta, zap. 441a – Nicolaus de Landishut; 12. z Sącza, zap. 417 – Parczfal de Sandecz; 13. z Warny, zap. 251b – Nicolaus de Warnaw.

¹²⁹ Zob. indeksy osobowe do Lwów ławn. I, Kazim. ławn., Krak. wójt.

¹³⁰ Lwów ławn. I, zap. 37, 55, 148, 164, 170, 680.

¹³¹ Na przykład Lwów ławn. I, 112 z 1383 r. – Jaczko, *aurifaber Ruthenus*, 126 z t.r. – Zachary, *sacerdos ruthenicalis*, 172 z t.r. – Choda Ruthena, 401 z 1385 r. – Masza Ruthena i szereg innych.

¹³² Lwów ławn. I, 47 z 1382 r. – Schloma Judeus, tenże w zap. 75, 127, 286, 601, 668, 709. Schano Judeus, zap. 128, 619, 639. W tym samym niemal czasie Żydzi są bardzo liczni jako wierzyciele w księgach ziemskich poznańskich, zwłaszcza wydanych przez Lekszyckiego. Zwrócił na to uwagę R. Hube. *Prawo polskie w 14 wieku. Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi 14 wieku*, Warszawa 1886, s. 205 (dalej cytujemy: *Sądy...*).

¹³³ Kazim. ławn. – wierzyciele z Krakowa: zap. 716, 797, 857, 957, 1149, 1333, 1349, 1536, 1557, 1571, 2005, 2618, 2661. Z innych miejscowości: ze Stradomia, zap. 2772, z Ołomuńca, zap. 850.

Krak. wójt.: Slakowa (Złaków), zap. 2095, Nysa, zap. 2096, Ciężkowice, zap. 2113, Wieluń, zap. 2123, Brześć (który?), zap. 2180.

¹³⁴ Płock ławn., wierzyciele z następujących miejscowości: Bielsk Ruski, zap. 179, Ciechanów, zap. 405, Dobrzyń, zap. 591, Gdańsk, zap. 169, 232, Gniezno, zap. 119, Grodzanów, zap. 582, Kraków, zap. 572, Kujawy (de terra Cuiavie), zap. 524, Mława, zap. 532, Wyszogród, zap. 571.

¹³⁵ Płock ławn., zap. 119, 588, 591.

¹³⁶ Płock ławn., 198, 582.

W badanych księgach ławniczych kobiety w charakterze wierzycieli występują, aczkolwiek znacznie rzadziej niż mężczyźni¹³⁷.

2. Inni

Aresztu dokonuje niekiedy miasto. W jego imieniu działają burmistrz, rajcy¹³⁸. Czasem w zapiskach zaznacza się, że kładącym areszt jest ktoś z rajców, jednakże z treści wynika, że zabezpieczali oni własne wierzytelności¹³⁹.

Jako wierzyciel występował niekiedy cech¹⁴⁰.

Rzadkie są przypadki aresztu dokonywanego przez duchownych lub instytucje kościelne¹⁴¹. W Poznaniu wilkierz sprzed 1462 r. zakazywał mieszkańcom miasta zadłużania się u duchowieństwa¹⁴². Panujący, w Koronie król, na Mazowszu książę, bardzo

¹³⁷ Tych wystąpień jednak jest na tyle sporo, że nie sposób ich tu odnotować. Będziemy o kobietach wspominać w dalszych partiach pracy.

¹³⁸ Na przykład Krak. ławn., 1242 z 1376 r., Kazim. ławn., 1984 z 1417 r., 2042 z 1418, Krak. radz., rok 1392, s. 82, Płock ławn., 355 z 1510 r., Lwów ławn. I, 223 z 1385 r. Zob. w związku z tym opinię K. Kamińskiej, *Prawo chełmińskie...*, s. 338: „Osobowość prawną miało miasto, w imieniu którego występowała rada miejska, często zastępowana przez pełnomocnika”.

¹³⁹ Płock ławn., 411 z 1512 r. ...*veniens ad presenciam dominorum... dominus Stanislaus Mochaczki, unus ex consulibus civitatis Plocensis, indixit se super domum et omnia bona mobilia et immobilia Mathie Nowak civis Plocensis et hoc in 80 sexagenis pecuniarum...*

Płock ławn., 516 z 1515 r. ...*constitutus personaliter famatus dominus Stanislaus Tureczki, unus ex consulu civitatis Plocensis, coram domino Martino Tchorz advoco et (dwóch ławników) indixit se primus quam alter super bona... olim dni Joannis Witt i et hoc in 50 sexagenis...* Zwracamy uwagę, że to nie władze miasta aresztują, lecz przed nimi dokonuje się aresztu, stąd wnioskujemy, że aresztujący działali w imieniu własnym a nie miasta. Interesy miasta były zabezpieczone przez priorytet w zaspokojeniu roszczeń, o czym więcej w rozdz. 9, *Miejsce w szeregu wierzycieli*.

¹⁴⁰ Płock ławn., 249 z 1507 r., cech kupiecki. W Płock ławn., 588 z 1516 r. wierzyciel ma być pierwszy po mieście i cechu.

¹⁴¹ Lwów ławn., I, 126, 264, 459. Kazim. ławn., 878, 889, 1149, 1536, 2042. Płock ławn., 263, 594.

¹⁴² Pozn. wilk. I, 40 s. 11. Daty dokładnej brak, jest to zbiór wilkierzy, skodyfikowany w roku 1462. *40 Apud spirítauales nemo se obliget. Item nullus debet indebitari apud spirítauales sic, quod sub excommunicacione se soluturum submitteret. Et si quis istud fecerit et causa sui interdictus poneretur, talis luid penam trium marcarum vel saltem pro singulis duobus grossis per unam noctem debet intruncari.*

rzadko są wierzycielami sięgającymi po areszt¹⁴³. Częściej pojawiają się w zapiskach dotyczących kolejności zaspokojenia, choć bez informacji o areszcie.

3. Problem z nieletnimi

Pewne kłopoty nastęrcza ustalenie, czy nieletni dokonywali aresztu¹⁴⁴. Sami z pewnością czynić tego nie mogli, ale mogli w ich imieniu działać opiekunowie, ich pełnomocnicy. Jednakże występujący w źródłach pełnomocnicy osób określanych jako *filia*, *filius* lub w Pluralis jako *fili* mogli być przecież pełnomocnikami tak określonych osób, ale dorosłych. Na przykład w Kazim. ławn., 849 z 1409 r., niejaki Echard ...*per tutorem suum Petrum obtinuit querimonium primum contra Matheum pellificem*. Otóż ów Echard jest człowiekiem dorosłym, w zap. 848 tegoż Piotra ustanawia swoim pełnomocnikiem. Jest też żonaty – zap. 830, 847.

Domniemywać można działania opiekuna nieletnich, gdy ten *ex parte filiarum* Johannis Bolcze potwierdza areszt dokonany przez ojca pupili¹⁴⁵.

¹⁴³ Kazim. ławn., 91 z 1407 r.: *Item Petrus Spiczmir querulavit termino quarto super bonis, arestatis per dominum regem Judeo Smerlyn*. W zap. 54 z t.r. aresztujący oświadcza: ...*quod sit ipse primus post dominum regem*. W Kazim. ławn., 2922 z 1425 r.: *Decreverunt scabini in causa, que vertitur pro sale Hanlini Ledlich, inhibiti per dominum regem primo et quamplures alios*. Zob. też Kazim. ławn., 3232 z 1427 r. (w związku z zap. 2893 z t.r.), Płock ławn., 563 z 1516 r. Tu w imieniu króla aresztu dokonują Piotr Kryski, kasztelan sierpecki i Stanisław Gliński, pokojowiec królewski (*cubicularius*). Być może mamy tu do czynienia z kadukiem po pisarzu: ...*indixit... super omnia bona... olim Joanni Viti, condam civis Plocensis, et hoc in summa 80 sexagenarum grossorum... pecuniarum Regie Maiestati certi et liquidi debiti per condam Bertrandum olim notarium terre Plocensis prefato olim Johanni Viti accomodatorum*.

¹⁴⁴ O ich uprzywilejowanej pozycji, gdy chodzi o odpowiedzialność za długi zmarłego ojca, patrz rozdz. 3, *Adresaci oświadczeń o areszcie*.

¹⁴⁵ Lwów ławn. I, 217 z 1384 r.: *Nicolaus Bolcze ex parte filiarum Johannis Bork omnes hereditates, prout ipse Johannes Bork antea arrestaverat Symoni Alchater, sic ipse interdixit. Eciam in eodem iudicio prefatus Nicolaus Bolcze racione prescriptarum filiarum domum domini Benkonis est affatus*.

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności

W zapisce lwowskiej ktoś *tamquam tutor seu provisor legittimus Nicolai filii quondam* (czyli zmarłego) *Johannis... apud Nicolaum Reuse, qui domum suam emit, 16 gr. interdixit et est primus*¹⁴⁶.

W zapiskach często zamiast *procurator*, terminu technicznego oznaczającego pełnomocnika, pisarze używali zwrotu *ex parte*, pod którym niewątpliwie kryje się pełnomocnik¹⁴⁷.

Zazwyczaj pojedynczy wierzyciele składają oświadczenia o areszcie, wszelako zdarza się niekiedy, że występują w jednej zapisce zbiorowo.

Kazim. ławn., 338 z 1408 r.

Item advocatus una cum aliis omnibus et singulis querulavit racione debitorum omnium termino primo, secundo et tercio, cum omni iure iudicari super bonis Gothart.

Zob. też nr 350 z 1408 r.

*Stanislaus Spiczmir querulavit cum omnibus aliis creditoribus super bona Gothart termino quarto*¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Lwów ławn., 590 z 1388 r. Także St.Toruń ławn. III, 763 z 1467 r., Lwów ławn. I, 143 z 1384 r., 266 z 1385 r., 416 z 1386 r., 697 z 1389 r. (pełnomocnik wdowy i dzieci).

R. Czaja informuje, że w archiwum toruńskim są 4 księgi nieletnich, tzw. *libri puerorum minorennium*, a w nich wpisy operacji kredytowych z majątku nieletnich, dokonywanych przez rajców – władzę opiekuńczą. R. Czaja, *Kredyt pieniężny w Starym mieście Toruniu do r. 1410*, RDSG, t. XLIX, 1988 (druk 1991), s. 12.

¹⁴⁷ Na przykład Lwów ławn. I, 170 z 1384 r.: *Iohannes Amyr Armenus super domum B.P. ex parte Karachey katholici 48 m. gr... interdixit.*

¹⁴⁸ W zap. 313 z 30.1.1408 r. Gothard zeznaje, że jest winien córce Wyngarta 16 groszy, a neguje dług 14 groszy. Zob. też Kazim. ławn., 587 z 1408 r.: *Item advocatus Johannes Helie iure iustus declaratus est ab impugnatione de uxore quondam Gothardi pie memorie. Et de mandato castellani predicta mulier debet repelli et banniri de civitate Kazimiriensi, ipsa et omnes ipsam foventes et colligentes in omni loco etc.*

4. Pełnomocnicy

Pełnomocnikami wyręczałi się dorośli wierzyciele¹⁴⁹, byli nimi czasem woźni sądowi¹⁵⁰. Zwyczaj jednak wierzyciele występowały osobiście, bez pełnomocnika¹⁵¹.

Rzecz ciekawa, kobiety częściej występowały same aniżeli poprzez pełnomocników, przy czym bywali nimi mężczyźni z kręgu rodziny – mąż, brat¹⁵².

Zdawać by się mogło, że wierzyciele zamiejscowi w pierwszym rzędzie wyręczać się będą pełnomocnikami, w istocie przeważnie występują sami¹⁵³.

W kilku przypadkach pełnomocnikiem był sługa aresztującego, w trzech ktoś z rodziny¹⁵⁴.

W Poznaniu kobieta na pełnomocnika obrała wojewodę poznańskiego¹⁵⁵.

¹⁴⁹ Kilka przykładów: Krak. radz., 1394 r., s. 107, 1397 r., s. 165, Krak. ławn., 2129, 2136 z 1395 r., Płock ławn., 47 z 1495 r. Bardzo często występują pełnomocnicy w Kłodz., ustanowieni do różnych zadań, zob. np. Kłodz., 2847 z 1411 r., 3112 z 1412 r. W sanockim sądzie wyższym była praktyka tego rodzaju, że pełnomocnik pytał sąd, czy gdyby sam nie mógł prowadzić sprawy klienta, wolno mu będzie mieć pełnomocnika. Sąd wyraził zgodę. Sanok II, 3691 z 1521 r., podobnie zap. 3700 z 1525 r., 3707 z 1526 r. i inne. Pisze o tym Tucholczyk, podając odnośny formularz, *Farraginis...*, fol. 95 r.

¹⁵⁰ Związczą w Kazim. ławn., zob. zap. 744, 837, 850, 2145, 2194, 2703. Także Łysiak Decr. II, 808 z 1500 r.

¹⁵¹ Na przykład Kazim. ławn., 874, 878, 906 z 1409 r., 1978, 1989 z 1417 r., 2703 z 1423 r. Lwów ławn. I, 5a z 1382 r., 503, 513 z 1387 r., 607 z 1388 r., Płock ławn., 125 z 1500 r., 534 z 1515 r. St. Warsz. ławn. I, 892 z 1445 r.

¹⁵² Zob. ods. 139. Pełnomocnicy kobiet (chyba obcy) Kazim. ławn., 1571 z 1414 r., 2194 z 1519 r. (w 2187 ustanowienie pełnomocnika). Mąż pełnomocnik: Lwów ławn. I, 513 z 1387 r., Krak. wójt., 2109 z 1442 r. Brat – Kazim. ławn., 1571 z 1414 r. W Płocku kobiety występowały same.

¹⁵³ Krak. wójt., 2123 z 1442 r. Najlepiej ilustrują to źródła lwowskie, na przykład wierzyciele z Krakowa występują sami w zap. 1, 2, 41, 48, 66, 301, 305, 321, 380, 394, 395, 423, 445, 449, 581, 715. W ich imieniu działa pełnomocnik w zap. 159. Wierzyciele z Lublina występują sami w zap. 10, 32, 73, 438. Działają przez pełnomocników. Brak informacji.

Wierzyciele z Torunia występują sami w zap. 62a, 384, 415. Działają przez pełnomocników. Brak informacji.

Znacznie częściej działają zamiejscowi poprzez swych pełnomocników w Płocku, patrz zap. 119, 167, 169, 173, 179, 232, 524, 573. Pełnomocnictwo dokumentowano odpowiednim pismem, zob. Płock ławn., 314 z 1509 r.

¹⁵⁴ Sługa: Lwów ławn. I, 206, 208, 213, 449, 450. St. Warsz. ławn. I, 892. Ktoś z rodziny: Krak. wójt., 2137, Kazim. ławn., 256, Lwów ławn. I, 288a.

¹⁵⁵ Pozn. radz. III, 2097 z 1504 r.

Pełnomocnictwo musiało być istotnie ustanowione, domniemanie nie wystarczało. Gdy w roku 1495 syn w imieniu ojca złożył oświadczenie o areszcie, nie mając pełnomocnictwa, Sąd Najwyższy orzekł, że jego działania nie mają mocy prawnej¹⁵⁶.

Co więcej, treść dekretu można interpretować tak, że do każdego kolejnego aresztu jest wymagane oddzielne pełnomocnictwo¹⁵⁷.

Mamy przykład, że oddzielni pełnomocnicy byli ustanawiani do kolejnych oświadczeń o areszcie, co mogło jednak wyphywać ze stanu faktycznego¹⁵⁸.

Poza brakiem pełnomocnictwa, nie napotkaliśmy na okoliczności, z których by wynikało, że ktoś nie mógł dokonać aresztu.

Nie natrafiliśmy na przypadek ustanawiania pełnomocnika z urzędu. Zdaniem Bukowskiej strona mająca takiego pełnomocnika była pozbawiona prawa głosu. Pozostawało jej jedynie na pytanie sądu odmówić akceptacji wywodów przeciwnika¹⁵⁹. Nie spotkaliśmy się z taką sytuacją. Natomiast Sąd Najwyższy w dekrete z 1496 r. odmówił prośbie strony o odkład, która chciała odwołać się do pełnomocnika. Uzasadnienia brak¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Łysiak Decr. II, 592 z 1495 r.: *...sed quia plebanus de l. faciens arestationem primo, secundo et tertio non habuit potestatem patris sui, cuius nomine tales fecit arestationes, ideo tales arestationes et astitiones terminorum nullius sunt vigoris.*

¹⁵⁷ Łysiak Decr. II, 592 z 1495 r.: *...post quam talem arrestacionem non iuridicam fecit aliam arrestacionem et terciam, circa quas arrestaciones nullam videmus protunc potestatem patris sui habuisse.*

¹⁵⁸ Łysiak Decr. II 808 z 1500 r.: *...actor primum suum procuratorem cum procuracione iudicii banniti misit ad continuandum primum terminum super arestum, et ad secundum iudicium misit procuratorem secundum cum plenipotencia iudicii ad continuandum secundum iudicium post primum sequens...*

W Kazim. ławn., 906 z 1409 r. wierzyciel drugie zgłoszenie składa przez pełnomocnika, trzeciego dokonuje sam, zap. 907. Być może pisarz w zap. 907 opuścił informację o pełnomocniku.

¹⁵⁹ K. Bukowska, *Historia II*, s. 414.

¹⁶⁰ Łysiak Decr. II, 628 z 1496 r.: *...Kotliczky vero non potest habere per quindenam ad procuratorem, sed si quid contra M.S. quesiturus est, querat iuris ordine, de forma iuris.*

3.

ADRESACI OŚWIADCZEŃ O ARESZCIE

1. Nakaz wstrzemięźliwości niestosowany w praktyce

Prawo nakazywało wstrzemięźliwość w stosowaniu aresztu. Nie powinno go się stosować wobec dłużników, których stan majątkowy nie budził obaw co do wypłacalności.

Taką opinię spotykamy u Tucholczyka¹⁶¹. W tym duchu wypowiada się też Groicki, przewidując areszt jako środek przymusu

¹⁶¹ Tucholczyk, *Farraginis...*, fol. 94v.: *Et quum Arestum sit res odiosa, non debet ex levi et facili causa per ludicem admitti... Et personae graves, in iure civili possessionatae, qui sunt solvendo, tam ipse quam res eorum, non debent gravari aresto. Personae autem impossessionatae et levis aestimationis, puta lusoires, bibuli, rerum suarum dissipatores, et quorum bona pro solucione debiti non sufficiunt, et ipsae et bona eorum arestarti possunt, primum tamen bona quam personae arestarti seu consignari debent. Iure Municipali artic. 53.*

wobec opornego i nieosiadłego dłużnika¹⁶². Na tym stanowisku stoi *Processus iuris...*, zakazując stosowania aresztu wobec tych, którzy są wypłacalni, posesjonaci i jawnie przemieszczają się¹⁶³.

Według tego źródła aresztowi podlegają osoby marginesu społecznego, pijacy, marnotrawcy itp.¹⁶⁴ Dopuszcza jednak areszt osoby i dóbr obcych kupców w mieście nieosiadłych¹⁶⁵.

Podobną opinię spotykamy u Bukowskiej, aczkolwiek u niej lista osób, wobec których areszt może być stosowany, jest nieco dłuższa¹⁶⁶.

Tymczasem obraz, jaki kształtuje się na podstawie ksiąg sądowych odbiega od powyższych opinii. Nie ma w nich (księgach) kategorii dłużników niepewnych, wobec których areszt miał być dopuszczalny. Są to bowiem rzemieślnicy, kupcy, właściciele posesji miejskich itp. Nie spotykamy też aresztu osób, choć nie brakuje zobowiązań *ad personam*, lecz bez związku z aresztem¹⁶⁷.

¹⁶² B. Groicki, *Tytuły...*, s. 120: *Kiedy mam dłużnika, o którym rozumiem, iż jest nieosiadły a niepewny, który mi upornie długi mego zapłacić nie chce...*; ibidem, na s. 123: *Bywają też aresty na osiadłe w ten czas, kiedy kto będąc osiadły, wiele dłużeń, a sława jest o niem, iż chce osiadłość swoją sprzedać. W dziele Porządek sądów...*, s. 82, zajmuje się Groicki odpowiedzialnością obcych: *Gość przed obcym sędziem winien odpowiadać z pewnych przyczyn. Pozwany w inszym prawie powinien odpowiadać z pewnych przyczyn: naprzód, jeśli by imienie miał w onym prawie, tedy ile ze strony imienia winien odpowiadać, Wtore, jeśli by tam co wystąpił, tamże ma być karan, wedle pospolitej przypowieści: gdzie kto zgrzeszył, tam pokutuje. Trzecie, gdzie kto handel wiedzie abo się zadłuży i płacić zapisze. Czwarte, gdzie kto skarży, tam też stronie pozwanej, jeśli by od niej o co był obwinion, ma odpowiadać, co w prawie zowią per modum reconventionis. Lure Municipali, artic. 28, Speculo Saxon. lib. 1, artic. 61, lib. 3, art. 79.*

Powołane artykuły odnoszą się generalnie do stosunków dłużnik – wierzyciel i jedynie *per analogiam* mogłyby mieć zastosowanie do aresztu.

¹⁶³ *Processus iuris...*, s. 58: *...arestum in personam aut bona alicujus fieri et admitti non debeat, qui in solvendo est et in jure illo bene possessionatus, et qui palam, non occultando se ambulat.*

¹⁶⁴ *Processus iuris...*, s. 58: *...bibuli tamen, bonorum dissipatores et aliae leves personae, et qui se profugos, suspectosque declarant, arrestari in persona et bonis possunt.*

Tak też w prawie ziemskim, zob. *Consuetudines Terrae Cracoviensis*, art. (32) *De arsetandis pecuniis. Item homini possessionato non debent pecuniae arrestari, excepto quod minorem possessionem haberet, quam illud pro quo citatur, tunc pecuniam fideiubebit ex arresto, quia videlicet parebit iuri et iudicatis.* Vol. Const. t. I, vol. 1, s. 150.

¹⁶⁵ *Processus iuris...*, s. 58: *Negotiatores autem externi arrestari possunt in persona et bonis etiam cum occlusionem testudinum aut mercium obsignatione, cum in tali jurisdictione non sint possessionati.*

¹⁶⁶ K. Bukowska, *Historia II*, s. 426: „Zabezpieczenie takie stosowano wobec ludzi nieosiadłych, pijaków, marnotrawców, niewypłacalnych dłużników. Wobec właścicieli nieruchomości tylko wówczas, gdy zachodziła obawa, że chcą się ich wyzbyć. W myśl statutów z 1496 r. niedopuszczalny był areszt w stosunku do poddanych szlacheckich, którzy podlegali jurysdykcji dominialnej”.

¹⁶⁷ Patrz rozdz. 4, *Przedmiot aresztu*. Niejasny jest dekret SN z 1463 r. Łysiak Decr. I, 502: *Quod ex quo dominus Eustachius castellanus Radomiensis sufficienter est possessionatus et pater presencium puerorum,*

W szeregu przypadków nie wiadomo, kto jest adresatem aresztu. Tak jest zwłaszcza wówczas, gdy areszt jest kładziony przez wierzyciela po śmierci dłużnika, co zdarza się często¹⁶⁸. Wierzyciel zwykle kładzie areszt na majątku zmarłego dłużnika. Te dobra są objęte odpowiedzialnością i nie wspomina się o tych, którym one przypadły¹⁶⁹.

2. Adresat nie musiał być dłużnikiem

Adresat oświadczenia o areszcie nie musiał być dłużnikiem. Często bywała nim osoba trzecia, u której znajdowała się rzecz należąca do dłużnika, a na której wierzyciel kładł areszt z tytułu roszczeń do majątku dłużnika.

Od takiej sytuacji rozpoczyna Groicki swe wywody na temat aresztu:

*Kiedy mam dłużnika, o którym rozumiem, iż jest nieosiadły, a niepewny, który mi upornie długu mojego zapłacić nie chce, a dowiem się u kogo o jakiej majątności jego, pójdę do wójta i będę żądał, aby mi użyczył służby z urzędu swojego, ku uczynieniu aresztu na onę majątność dłużnika swojego, co mi wójt winien uczynić...*¹⁷⁰.

Kilka przykładów z ksiąg sądowych:

de quibus nobis scribitis, protunc eisdem iudiciis interfuit et adhuc nihil facere curavit, extunc talis arrestacio, que taliter super edicenda sententia fieri debuit, nichil ligabat, nec alicuius fuit vigoris, de forma iuris. Trudno ustalić, dlaczego sąd orzekł nieskuteczność aresztu, z powodu pozycji majątkowej (i społecznej) strony, czy bezczynności.

¹⁶⁸ Patrz rozdz. 6, *W jakich okolicznościach następował areszt.*

¹⁶⁹ Patrz rozdz. 6. Wyjątki od tej zasady są nieliczne, np. w Kazim. ławn., 715 z 1409 r. są wymienieni *pueri* zmarłego dłużnika. Ta reguła nie ma, rzecz jasna, zastosowania wówczas, gdy aresztowi mają podlegać rzeczy dłużnika, znajdujące się u osób trzecich, i te osoby są wymienione, zob. np. Krak. wójt., 2163 z 1442 r.: *Stanislaus Sarzecky posuit in arestum 104 fl. Ungaricales Wenceslao Popchen pye memorie apud Woytkonem pellificem et Niculaum Czep...*

¹⁷⁰ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 120.

Lwów ławn. I, 47 z 1382 r.

Schloma Iudeus super debita Zydlonis Spiczmar apud Paschkonem Ungarum XI truncos tritici cum tribus marcis pecuniarum interdixit.

Lwów ławn. I, 379 z 1386 r.

...super 31 latera carniuum Iacobi carnificis de Halicz pendencia apud Henricum in platea Thartarorum... interdixit.

Adresatem mógł też być inny wierzyciel dłużnika:

Lwów ławn. I, 125 z 1383 r.

Iohannes Libintal de Cracovia ex parte Georgii Arnsberg 20 sexagenas gr., in quibus Nicolaus Opaczko concivis noster Iohanni Czolner de Cracovia debitor existit, iudicialiter arrestavit et est primus...

W przypadku sum depozytowych złożonych na ratuszu adresatem aresztu był wójt.

Krak. wójt., 2090 z 1442 r.

Elizabeth posuit in arestum 1/2 sexagenam apud dominum advocatum Stanislao in debito suo.

Krak. wójt., 2091 z 1442 r.

Stanislaw posuit in arestum, 1/2 sexagenam apud advocatum Iohanni tabernatori in debito suo.

W przedstawionym materiale nie znajduje potwierdzenia teza Groickiego, że areszt do osób trzecich, dzierżących dobra dłużnika, wierzyciele kierowali wówczas, gdy dłużnik był nieosiadły i niepewny¹⁷¹. Jak w szeregu innych przypadków, ci dłużnicy rekrutowali się spośród osiadłych rzemieślników czy kupców.

Opinię Groickiego o odpowiedzialności obcych dłużników w szczególnych sytuacjach trudno zweryfikować wobec braku informacji w księgach. Z pewnością areszt miał zastosowanie do dóbr znajdujących się w obrębie jurysdykcji ławy danego miasta, ale nie tylko¹⁷².

Na ciekawą informację, dotyczącą odpowiedzialności za długi dłużnika, natrafiamy w księdze drohobyckiej. Oto pod rokiem 1547 jest zapis, w którym ktoś zeznaje dług do ksiąg radzieckich.

¹⁷¹ Patrz wyżej, s. 55.

¹⁷² Zob. rozdz. 4, *Przedmiot aresztu*. Trybem postępowania opisanym przez Groickiego zajmiemy się przy okazji ustalania roli woźnego, patrz rozdz. 12, *Postępowanie aresztowe nieprocesowe*, pkt 2.3.1–2.3.4.

Jeśli w terminie nie zapłaci, wówczas wierzyciel może kłaść areszt na każdym mieszkańcu Parczowa (stąd pochodzi dłużnik) przybyłym do Drohobycza, choćby nie dłużnym. Jest to jedyna tego rodzaju informacja źródłowa¹⁷³.

3. Chłopi

W księgach ławniczych chłopi w związku z aresztem nie występują, to znaczy nie ma o tym informacji przy danych osobowych. Konstytucja z 1496 r. usuwała ich spod jurysdykcji sądów miejskich. Sądem dla nich właściwym miał być sąd dominialny pana feudalnego¹⁷⁴.

Kwestia ta wszakże przed tą datą stała się przedmiotem rozpoznania SN, aczkolwiek w postaci bardziej złożonej. Mianowicie, gdy pozwany nie chce odpowiadać przed sądem miejskim i żąda odesłania do sądu dominialnego, SN orzeka:

Jeśli sprawa dotyczy długu a nie dziedzictwa, wówczas pozwany może ekscypować się do sądu dominialnego, natomiast jeśli sprawa dotyczy wzdanych dóbr... i tu już następuje zweksłowanie na inną kwestię:

Sąd nie orzeka o właściwości sądu, lecz przechodzi do kwestii skuteczności aresztu.

Jeśli pozwany uszedł z sądu bez odpowiedzi lub *iuri suo satis non faciens*, wówczas takie wzdanie zaaresztowane znakiem wójtowskim nie ma mocy *non habet vigorem, de forma iuris*¹⁷⁵.

¹⁷³ Drohobycz radz., 61 z 1547 r.: ...*quod si id neglexerit, extunc predictus R. debebit quemcunque illinc de Parczow, quamvis immeritum, adventantem hic apud nos in Drohobicz, arestare et ab eo hoc debitum repetere. Dictus vero Hrynyecz huic arestato omnia damna impensaue tenebitur solvere.*

¹⁷⁴ VL I, 119–120 (261), art. *De kmethonum debitis apud cives contractis. Statuta Joannis Alberti Anno 1496.*

¹⁷⁵ Łysiak Decr. I, 546 z 1463 r.

4. Kupcy

Processus iuris... wyróżnia dwie kategorie obcych kupców: nieposesjonatów w obrębie sądu miejskiego i posesjonatów. Tych pierwszych można obłożyć aresztem, obejmującym zarówno osobę, jak i majątek. Ich rzeczy objęte aresztem można zatrzymać w magazynie lub ocechować. O posesjonatach w tym miejscu *Processus iuris...* nie wspomina. Ponieważ w poprzedzającym zdaniu jest postanowienie, że aresztu nie należy stosować wobec osób wypłacalnych i posesjonatów, można przyjąć, że do tej grupy wchodzi obcy kupcy-posesjonaci¹⁷⁶.

Kupcy stanowili element mobilny. W źródłach często spotykamy kupców z innych miast, innych krajów, zwłaszcza w źródłach lwowskich¹⁷⁷, a także krakowskich wójtowskich. W sądach miejscowych często wyręczali się pełnomocnikami¹⁷⁸.

Wierzyciele mają niekiedy kłopoty z ustaleniem miejsca ich pobytu, a to przy areszcie było istotne. Na przykład w zapisce toruńskiej sytuacja prawna wierzyciela zależy od udowodnienia, że istotnie nie wie, gdzie dłużnik się znajduje¹⁷⁹. Należy pamiętać, że obcy, czyli „goście”, tylko w szczególnych sytuacjach podlegali sądom danego miasta. Do tych szczególnych sytuacji należały kwestie wynikające z umów kupieckich, w tym postępowanie aresztowe¹⁸⁰.

Warto przypomnieć, że np. Lwów otrzymał od Władysława Warneńczyka w 1441 r. sądownictwo nad wszystkimi obcymi w tym mieście¹⁸¹. Przytaczane wyżej zapiski świadczą, że jeszcze

¹⁷⁶ *Processus iuris...*, s. 58. Tekst w ods. 168.

¹⁷⁷ Zob. ods. 130 i nast.

¹⁷⁸ Jak wyżej.

¹⁷⁹ St. Toruń III, 1069 z 1470 r.: ...*Vort haben sie eres sterkes recht dorczu geboten, das sie nicht wissen, wo ader in welchem lande her ist.*

¹⁸⁰ K. Bukowska, *Historia II*, s. 413–414: „Goście” to jest obcy mogli być pozywani przed sąd miejski tylko wyjątkowo (bo w zasadzie mu nie podlegali), a to jeżeli spór dotyczył ich majątku znajdującego się na terenie jurysdykcyjnym tego sądu, jeśli «gość» przebywał w danym mieście w związku z prowadzeniem handlu, a także jeśli zaciągnął tam dług uwidoczniony w aktach”.

¹⁸¹ Przywilej z 16.7.1441 r. Zob. Lwów ławn. I, wstęp (bez tytułu), s. IX. Tekst przywileju w AGZ V, s. 104.

przed tym przywilejem sądy lwowskie rozpatrywały spory między mieszkańcami Lwowa a „gośćmi”, jak również między samymi obcymi¹⁸².

5. Uchylający się od jurysdykcji miejskiej

Problem mieszczan, którzy uchodząc przed odpowiedzialnością opuszczają miasto i „osiadają w ziemi”, czyli uchylają się od jurysdykcji sądów miejskich, rozstrzyga orytl magdeburski, zezwalający na areszt majątku takich dłużników¹⁸³.

6. Dziedzice dorośli zmarłego dłużnika

W roku 1421 córki zmarłego występują przeciwko aresztom położonym na dobrach zmarłego. Sprzeciw uzasadniają tym, że ich ojciec za życia nie był przez wierzycieli niepokojony. Ponadto zgłaszają

¹⁸² Sprawy między lwowianami a obcymi, np. Lwów ławn. I, 235 z 1385 r. Sprawy między „gośćmi”, np. Lwów ławn. I, 380 z 1386 r. To, by dobra objęte aresztem leżały w obrębie jurysdykcji sądu, nie było wymogiem koniecznym; patrz rozdz. 4, *Przedmiot aresztu*.

Według K. Kamińskiej, zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych „gości” w najstarszym prawie chełmińskim była ograniczona do spraw związanych z handlem i mieszczanami Chełmna i Torunia. K. Kamińska, *Prawo chełmińskie...*, s. 338. Ibidem, w ods. 30 ciekawe spostrzeżenie: „Za gości nie byli uważani ci, którzy niezależnie od miejsca zamieszkania codziennie przebywali w danym mieście i załatwiali tam swoje interesy zawodowe”.

¹⁸³ Ort. magd., s. 135: *Jest-li człowiek dłužen a wydzie s miasta na ziemię, to jest iże się wyrwie z tego prawa, w kotorem siedzi, aby jego doma nie zastano w jego prawie, tedy może jego jimienie albo rzeczy osiągnąć ten powod, co się nań żaluje i osieść za swój dług, i to prawem ućwierdzić podług pra(wa).*

gotowość odpowiadania każdemu, kto ma roszczenia do tych dóbr. Zapiskę wypełnia tylko to oświadczenie¹⁸⁴.

7. Nieletni

Związek nieletnich z aresztem wynikał z tego, że nieletni po śmierci krewnego – dłużnika, zwykle ojca, przejmowali jego majątek, powstawała więc kwestia odpowiedzialności za długi.

Groicki dopuszcza areszt majątku dłużnika przejętego przez nieletnich dziedziców, natomiast gdy chodzi o dochodzenie wierzytelności w procesie aresztowym, przeprowadza podział między nieletnimi dziedzicami w zależności od tytułu prawnego długu¹⁸⁵:

a) gdy dług był wymieniony w testamencie zmarłego dziedzica albo zeznany przez dłużnika i wpisany (do ksiąg) przed urzędem radzieckim lub sądem,

b) gdy tytułem prawnym jest skrypt dłużny.

Tak też kwestię reguluje wilkierz krakowski z 1530 r.¹⁸⁶

Areszt wobec nieletnich dopuszcza również *Processus iuris...*, regulując kwestię odpowiedzialności dziedziców dłużnika, wśród których wymienia nieletnich¹⁸⁷. Można zatem stwierdzić, że Groicki i prawo pisane dopuszczają areszt wobec majątku zmarłego dłużnika, przejętego przez nieletnich dziedziców, natomiast wprowadzają ograniczenia ich odpowiedzialności majątkowej w procesie aresztowym¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Kzim. ławn., 2404 z 1421 r. W następnej zapisce te same kobiety oświadczają przed sądem, że ojciec im przekazał, iż otrzymał od swej żony pieniądze i z tego tytułu zapisał żonie na tych dobrach 50 grzywien. Ławnicy na podstawie tego oświadczenia orzekli, że wdowa ma pierwszeństwo w uzyskaniu tych pieniędzy z majątku zmarłego. Wobec tego ona kładzie areszt na całym majątku męża z tytułu owych 50 grzywien i jest pierwsza wśród wszystkich wierzycieli, gdyby chcieli objąć te dobra aresztem.

¹⁸⁵ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 127–128. O nieletnich w procesie aresztowym piszemy niżej w rozdz. 13, *Proces aresztowy*, pkt 3.3.6.

¹⁸⁶ Wilkierz krakowski, §14.

¹⁸⁷ *Processus iuris...*, s. 30. O tym więcej przy procesie aresztowym, patrz rozdz. 13.

¹⁸⁸ Patrz rozdz. 13.

W praktyce zazwyczaj areszt adresowany do nieletnich dzieciów zmarłego dłużnika budził sprzeciw. Na przykład w księdze kazimierskiej natrafiamy na sprzeciw (chyba opiekuna) wobec aresztu, uzasadniany tym, że dzieci dłużnika nie mają lat sprawnych.

Kazim. ławn., 2893 z 22.1.1425 r.

Stano noldenfasser ex parte puerorum Johannis Vedlich reclamavit arrestacionem salis, quam arrestacionem fecit Stano Kesselhut, Gotardus et Lelowsky et aliorum arestatorum, quicunque fuerint, quia pueri eiusdem J.V. etatem non habent.

To nie koniec sprawy, okazuje się, że sól zaaresztował też król (tego zarzutu w księdze nie ma). Kilka miesięcy później (od daty zapisu 2893), ławnicy postanawiają, że co do roszczeń króla nie mogą orzekać, natomiast reszta wierzycieli ma czekać, aż dzieci dojdą do lat sprawnych.

Kazim. ławn., 2922 z 5.3.1425 r.

Decreverunt scabini in causa, que vertitur pro sale Hanlini Ledlich, inhibiti per regem primo et quamplures alios ita, quod quidquid regem tangit, ipsi hoc iudicare non habent, sed alii arestatores dicti salis, quicunque fuerint, debent ita longe expectare, quousque pueri dicti Handlin habebunt etatem prefatam et annos discrecionis.

Przeszło dwa lata później sprawa znów w sądzie wypływa a sąd powtarza swe stanowisko: co się tyczy króla, ławnicy nie mogą orzekać (*iudicare non habent*), reszta wierzycieli ma czekać, aż dzieci-spadkobiercy dojdą lat sprawnych¹⁸⁹. Podobnie SN w wyroku z 1492 r. orzeka, że wierzyciel z roszczeniami wobec zmarłego dłużnika winien poczekać, aż dzieci dłużnika dojdą do lat sprawnych¹⁹⁰.

¹⁸⁹ Kazim. ławn., 3232 z 30.6.1427 r.: ...Tandem scabini... decreverunt et pro sententia dederunt, quod quidquid regem tangit, hoc ipsi iudicare non habent neque volunt, sed alii arestatores dicte salis... debent ita longe expectare, quousque pueri dicti H.V. habebunt etatem perfectam. Datum etc... Dalszego ciągu sprawy nie ma.

¹⁹⁰ Łysiak Decr. II, 451 z 1492 r.: ...et bona omnia Johannis derelicta, que arestata sunt per Jacobum, debent ex integro remanere, usque ad discrecionem puerorum. W poznańskich księgach radziekich jest opis procesu pomiędzy dziećmi (nieletnimi?) Andrzeja de Zelechowa, niegdyś starosty wielkopolskiego, a mieszkańcami z powodu aresztu dóbr. Sprawę rozpatrywał wiec, bo podlegała prawu ziemskiemu. Wobec tego tu tylko o niej wspomnimy. Był też monit królewski, Pozn. radz. I, 130 z 1438 r. Warto nadmienić, że według mandatu jego adresat ma dobra objęte aresztem: ...restituere deberes tamquam orphanis, ex quo non subiacent arrestationi, cum nullus possessionatus arrestacioni subiaceat, sed de bonis suis unicuique creditori respondere tenetur.

Podobnie w Starym Toruniu sąd nakazywał wierzycielom czekać, aż nieletnie dzieci, spadkobiercy dłużników, osiągną lata sprawne¹⁹¹.

Kwestię tę regulowały też ortyły magdeburskie. W dwóch chodziło o sieroty, które nie miały opiekuna. Ława magdeburska orzekła, że dobra ojcowskie są z tytułu długu ojcowskiego objęte aresztem, ale wierzyciele z dochodzeniem roszczeń muszą czekać do uzyskania przez nieletnich lat sprawnych¹⁹². W trzecim ortylu pytanie brzmiało, czy można prawnie zmusić dziecko do sprzedaży majątku ojcowskiego w celu spłaty długów zmarłego ojca, gdy nie ma czym innym spłacić. Ława orzekła, że jeśli dziecku wiadomym było o długu ojca, ma go spłacić do wysokości wartości majątku ojca. Jeśli nie chce lub nie pozwalają mu krewni, mogą wierzyciele prawnie dług uzyskać i skarżyć o niego. Wszelako nie mogą go zmusić, by swe dziedzictwo sprzedał¹⁹³.

Wydaje się, że w tym przypadku chodzi o dziecko zmarłego dłużnika, któremu (dziecku) przypadł majątek ojcowski, ale dziecko pełnoletnie, stąd jego odpowiedzialność za długi ojca, związana z dziedziczeniem jego majątku. O niepełnoletności brak tu wzmianki.

Gdy część dzieci miała lata sprawne, a druga część ich jeszcze nie osiągnęła, *Processus iuris...* zezwalał na obłożenie aresztem dóbr dzieci pełnoletnich¹⁹⁴. Przykładów takiej praktyki nie znaleźliśmy.

¹⁹¹ St. Toruń lawn. III, 258 z 1460 r., także nr 293 z t.r. W zapisce 678 z 1466 r. sąd zawiesza sprawę, aż dziecko dojdzie do lat sprawnych. Dziecko zmarło, było odwołanie do króla i długi proces z problemem ciągłości (zapiska za obszerna, by ją tu przytaczać).

¹⁹² Ort. magd., s. 280: *Może-li zapowiedzieć tych sierot jimienie do tego czasu, aż dorostą swych lat, acz opiekalnika nie mogą mieć, a ma-li to zapowiadanie stać aż do tego jistego czasu, albo co o to jest pra(wo)? Kto chce takich sirot, co opiekalnika nie mają, jimienie zapowiedac, ten to wojtowi i przysiężnikom ma to opowiadać, iż są siroty a iż opiekalnika nie mają, a tako to sirocino jimienie musi stać w zapowiedzi aż do jich lat, a tedy musza przed prawem odpowiadać za oćcow dług i za jine rzeczy, co kto na nie żaluje, ale nie mają-li z czego ty siroty żywy być, tedy wojt może odpuścić aby tym dzieciom z tego jimienia, acz zapowiadano, dobre pożywienie dano podług (prawa).*

¹⁹³ Ort. magd., s. 216–217: *Mogą-li dziecię prawem przycisnąć, aby dziedzictwo, słowie oćczynę, sprzedał prze zapłacenie długow oćcowych, gdy jich on nie ma czym jidącym zapłacić jimieniem, albo co o to jest (prawo)?*

Zna-li dziecie dług swego oćca, co został winowat, ten ma zapłacić tako daleko, jako jego dziedzictwo sięga, a nie chce-li on tego zapłacić albo nie chcą-li mu tego przepuścić przyrodzoni płacić, tedy mogą jego dziedzictwo pod nim prawem dobyć i z prawa osieść i żalować nań o ten dług; jinako go nie mogą przy(cis)nąć, aby swe dziedzictwo sprzedał podług prawego prawa maj(dborskiego).

¹⁹⁴ *Processus iuris...*, s. 60, akapit Si plures...

W imieniu nieletnich działał opiekun. Jego funkcja ustawała, gdy pupile osiągnęli lata sprawne. Z ciekawym przypadkiem zetknęliśmy się w źródłach kazimierskich: opiekun 21.4.1422 r. uzyskuje sądowy areszt pieniędzy pupili, a już 11.5.1422 r. zostaje rozliczony z opieki. Ponieważ pupile osiągnęli lata sprawne, mogą już sami o pieniądze wystąpić¹⁹⁵.

8. Inne osoby chronione

We Lwowie wykonującemu służbę publiczną areszt ma nie szkodzić¹⁹⁶. Ortyl magdeburski zakazywał stosowania aresztu wobec pozostawionego w domu majątku kupca, będącego w podróży handlowej¹⁹⁷.

9. Sytuacje szczególne

Spotykamy trzy przypadki zastosowania aresztu z przyczyn innych niż zabezpieczenie roszczeń. Pierwszy jest skierowany przeciwko majątkowi apostaty.

¹⁹⁵ Kazim. ławn., 2483 z 21.4.1422 r.: *Grinwald prosecutus est iure pecuniam arestatam ratione procuratorii apud ipsum Szip... iudicio quarto*. Zap. 2484 z 11.5.1422 r.: *Grinwald est liber, qui fuit tutor quorundam de Pilsno et de Tarnow laycorum pro... marcis, quam dixerunt se penes Szip civem de Stradomya habere et est solutus a procuratoria et tutoria eorum eo, quod soli iam pro eadem... poterunt contra eundem Szib agere*.

¹⁹⁶ Lwów ławn. II, 454 z 1442 r.: *Mathias, in formundeschaft magistri Swentoslai des Schulemeisters, hot den dritten dingtag gestanden off Michil Melczers melczhaws 8 ½ szog... und alz her czu dem nest vorgangen dingtage in der gemeine stat nocze nicht mocht czu dinge seyn, zo sal das nichten hindern an seyne rechte, durch der erhafte not wille gemeynis noczes und merklicher notdorff der stat*.

¹⁹⁷ Ort. magd., 134: *Jedzie-li kto na kupią w cudze ziemie zostawiwszy po sobie doma jimienie, poko on nie jest doma, nikt może jego imienia brać. Żałuje-li kto nań, mogą jego bliszy to odmówić tak długo, aż on się do domu wróci, a to z prawa*.

Krak. ławn., 2129 z 1395 r.

*Petrus Royn constituit Helium subnotarium civitatis Cracoviensis ad prosequendam causam arestacionis, quam ipse super bonis Martini Froberg apostate in Bandzin et in Cracovia fecerat, plenipotentem procuratorem*¹⁹⁸.

W drugim adresat aresztu ma przysiąc, że podczas wojny między Władysławem Jagiełłą a Władysławem Opolczykiem nie był poddany Opolczyka.

Krak. ławn., 1500 z 14.6.1392 r.

*Georgio Seydil est adiudicatum contra Johannem Dobszicz, Johannem in Valle, Johannem Wale, Mieschonem institorem, Johannem Proger, Johannem Folmos, ex quo iuramento suo probavit, quod tempore gwerre inter ser.principem dnum Wladislaum, regem Polonie etc... ab una et inclitum principem dnum Ladislaum ducem Oppolie parte ab altera habite, non fuerit incola ipsius dni Ladislai, quod omnia et singula bona ipsius G.S. per predictos arestata, debent fore ab huiusmodi arestacione libera et soluta, civitatis iusticia et scabinorum sententia deposcente etc.*¹⁹⁹

Był zakaz handlu z Zakonem Krzyżackim, dlatego w roku 1394 kupiec ma przysiąc, że tkanin nie kupił w Prusiech.

Krak. radz., rok 1394, s. 116.

*Laurencius Karrenmacher iuravit, quod 17 stamina de eypir sibi de Flandria advenissent, et quod 12 stamina Mechlensia a nullo de Prussia emisset et predicta stamina vendidit Johanni Bome cum sua societate, et fuerunt eisdem arestate, et propter predictum iuramentum L.K. libera dimissa*²⁰⁰.

¹⁹⁸ Marcin Froberg tylko tu notowany, vide *Indeks personarum et locorum*, s.v. Froberg Martinus, s. 332, kol. pr.

¹⁹⁹ Nienotowany w indeksie osób i miejscowości ani pod Georgius, ani pod Seydil. Z tegoż roku pochodzi następujący zapis: Krak. radz., rok 1392, s. 82: *Dominus Goczczein et Johannes Warschow cum necessitate civitatis arrestaverunt pecuniam, videlicet 300 m. domini ducis de Opel, quod circa dominos consules esse videntur.*

O wojnach Władysława Jagiełły z Władysławem Opolczykiem patrz J. Sperka, *Z dziejów wojen Władysława Jagiełły z księciem opolskim Władysławem. Działania wojenne w latach 1393–1394*, (w:) *Cracovia, Polonia, Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1996, s. 307–321.

²⁰⁰ W związku z tą sprawą pozostaje zapiska na s. 119. Ktoś ręczy, że Jan Beme kupił towary u kupców niepochodzących z Prus.

10. Brak adresata

Bodaj na karb nadmiernej lakoniczności należy położyć wpisy aresztów, w których brak adresata.

Lwów ławn. I, 212 z 1384 r.

*Eodem die et iudicio Henricus Clemme super omnes hereditates et bona mobilia seu census 2 ½ marcas cum 4 grossis interdixit et est secundus*²⁰¹.

Nie ma tych braków w większości ksiąg.

²⁰¹ Zob. też Lwów ławn. I, 712 z 1389 r., Kazim. ławn., 322 z 1408 r., Krak. wójt., 2108 z 1442 r.

4.

PRZEDMIOT ARESZTU

1. Stanisława Płazy kierunki rozwoju

Zdaniem S. Płazy historyczny rozwój odpowiedzialności majątkowej przebiegał następująco:

Najpierw funkcjonuje odpowiedzialność całym majątkiem, później zwykle zostaje ona ograniczona do określonych części majątku nieruchomego lub ruchomego, które to części oddawano za zwyczaj w zastaw²⁰². Płaza aresztu nie dostrzega. Gdyby jego uwagi potraktować jako tezę generalną, dotyczącą wszelkiej odpowiedzialności, w tym także aresztu, trzeba by stwierdzić, że takiego kierunku rozwoju w prawie miejskim nie obserwujemy.

Gdy idzie o zastaw ruchomości, występuje on w księgach sądowych częściej niż areszt. Są to zjawiska prawne chronologicznie

²⁰² S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1, X-XVIII w., Kraków 1997, s. 311.

równoległe i żadne z nich, przynajmniej w okresie objętym naszymi badaniami, nie wykazuje oznak zanikania²⁰³. Dodajmy, że odmienne od przedstawionych przez Płazę tendencje rozwojowe występują w dziejach feudalnej renty. W Niemczech i we Francji sprzedający rentę zobowiązywał się pierwotnie do odpowiedzialności ściśle określoną częścią majątku, później ta odpowiedzialność przekształca się w odpowiedzialność całym majątkiem²⁰⁴. Przechodzimy do źródeł.

2. *Processus iuris* *Cracoviensis i Groicki*

Gdy chodzi o przedmiot aresztu, *Processus iuris...* nakazuje zachować następującą kolejność: *...ordo tamen iste servabitur ut primum bona, postea personae arestentur*²⁰⁵.

Groicki takiej hierarchii nie stosuje, chociaż zwraca uwagę na różnice między ruchomościami i nieruchomościami na poszczególnych etapach procedury aresztowej²⁰⁶.

²⁰³ O relacjach areszt – zastaw patrz niżej, rozdz. 15.

²⁰⁴ B. Lesiński, *Kupno renty...*, s. 46, 54.

²⁰⁵ *Processus iuris...*, s. 58: *...arestare autem est aliquem vel bona ejus per mandatum judicis impedire, ne vendantur vel moveantur a loco, donec querulanti respondeat aut se illi justificet. Pro majori horum intelligentia sciendum: quod arrestum in personam aut bona alicujus fieri et admitti non debeat, qui in solvendo est. ...* s. 60: *Si autem arrestatus in persona, praeter culpam arrestum suscipientis aufugerit...*

²⁰⁶ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 123, areszt nieruchomości tylko w szczególnej sytuacji; s. 124: przy ruchomościach sąd przysądza wierzycielowi sprzedaż, przy nieruchomościach natomiast wwiązanie,

3. Areszt kładziono na całym majątku dłużnika

Aresztem obejmowano zazwyczaj cały majątek dłużnika, różnie określany²⁰⁷. Niekiedy dodaje się, że areszt dotyczy dóbr, gdziekolwiek one znajdują się²⁰⁸, gdziekolwiek je wierzyciel znajdzie²⁰⁹.

Czasem wskazane są miasta, w których dobra dłużnika się znajdują²¹⁰, jurysdykcja sądu²¹¹, podległość dóbr prawu niemieckiemu²¹².

Areszt dotyczy dóbr dłużnika, które ma obecnie, a także tych, które będzie miał w przyszłości²¹³. Niekiedy te określenia nie są pozbawione walorów literackich, np.:

²⁰⁷ Na przykład *...omnia bona mobilia et immobilia*, zob. np. Lwów ławn. I, 1 z 1382 r., *...in alle ere guttir*, St.Toruń ławn II-1, 769 z 1439 r., *...super mobilia et stancia*, N. Warsz. ławn. I, 382 z 1484 r. Czasem krócej *bona*, Lwów ławn. I, 32 z 1382 r., *hereditas*, ibidem, 94 z 1383 r. i szereg innych. Także *alodium*, Kłodz., 3317 i in., *...super substanciam, tam mobilem quam immobilem*, NWarsz. ławn. I, 382 z 1484 r., 914 z 1481 r. Zjawisko odpowiedzialności całym majątkiem jest na tyle powszechne, że opinia K. Bukowskiej o egzekucji, skierowanej w stosunkach miejskich głównie przeciw ruchomościom, w badanych przez nas źródłach nie znajduje potwierdzenia. K. Bukowska, *Historia II*, s. 413.

²⁰⁸ Na przykład Płock ławn., 364 z 1510 r.: *...super omnia bona mobilia et immobilia, quecumque habet in civitate Plocensi et extra civitatem*. Także zap. 232 z 1506 r.: *...super bona ubilibet consistencia*.

²⁰⁹ Na przykład St. Warsz. ławn. I, 765 z 1443 r.: *...super bona omnia ipsius, ubicumque resciret*. Także Lwów ławn. I, 360 z 1386 r., 713 z 1389 r., II, 173 z 1441 r., Kłodz., 2546 z 1409 r.

²¹⁰ Kłodz., 1914 z 1407 r.: *...arestavit omnia bona mobilia et immobilia in Cracovia et in Ilkusz* (dłużnik był wójtem olkuskim, Z.R.), Lwów ławn. I, 305 z 1385 r., 380 z 1386 r. Wierzyciel i dłużnik są z Krakowa, ale areszt jest *...super bona hic existencia*

²¹¹ Krak. wójt., 2161 z 1442 r.: *...omnia bona mobilia et immobilia iacentes in iure civitatis Cracoviensis*, Płock ławn., 364 z 1510 r.: *...in civitate Plocensi et extra civitatem*, Lwów ławn. II, 173 z 1441 r.: *...in gerichte unde awsens gerichte*, St. Toruń ławn. III, 629 r.: *...yn dysem gerichte bynnen und bawsen der stat*.

To określenie występuje przede wszystkim przy dłużnikach obcych, zob. np. Lwów ławn. I, 254, 257, 301, 305 z 1385 r., 380 z 1386 r. Czasem go nie ma, np. w Lwów ławn. I, 384 z 1386 r.: *Johannes de Thorun super omnia bona mobilia et immobilia Johannis Fremde de Halicz 15 marcas interdixit et est primus*.

²¹² Kłodz., 974 z 1400: *...fecit arestacionem super bonis... mobilibus et inmoibilibus, que sunt et esse poterunt sub iure Teutonico*. Także zap. 1682, 1705 z 1406 r., 3438 z 1414 r. Trudno orzec, w jakim stopniu istotne było to ograniczenie aresztu do dóbr podległych prawu niemieckiemu. Sporów na tym tle nie zaobserwowaliśmy.

²¹³ Zob. Kłodz., 974 z 1400 r. cytowana w ods. 216. Także Płock ławn., 179 z 1503 r. W Kazim. radz., 74 (s. 35), czytamy: *Nota, quod Rosinberk interdixit 20 scot. super bona Nicze Beuchil tali condicione, si predicta bona ad ipsum Beuchil pertinebunt*.

Kłodz., 2546 z 1409 r.

...veniens Nicolaus Steijncop civis Cracoviensis in primo iudicio interdixit et arestavit omnia bona mobilia et immobilia Michaelis de Briga, civis Cracoviensis super scultecia in Brunowicze et alibi, ubicunque bona sua arestare poterit in regno Polonie, in terra, sub terra, super terram... et alias ubicunque... quevis bona sua in regno vel extra regnum reperire poterit, tamquam primus creditor pre ceteris pro se debet recipere et occupare mediante iure.

Kazim. ławn., 1847 z 1417 r.

*Item Martinus carnifex posuit in aresto omnia bona mobilia et immobilia, que sunt supra et infra terram, ubicunque talia poterint comperiri hic Kazimirie in distancia decem miliarum, ubicunque fuerint ipsius Closbuch, et est primus arestans etc.*²¹⁴

Areszt kładziono na całym majątku dłużnika, ale czasem z wyekspozowaniem pewnych składników²¹⁵. Spotykamy też taką klauzulę: gdzie i u kogokolwiek dobra się znajdują²¹⁶.

Niekiedy przedmiot aresztu przy kolejnym oświadczeniu ulega powiększeniu²¹⁷.

Zdaniem Groickiego, gdy w grę wchodziły dobra położone poza jurysdykcją sądu, pozostawała droga pomocy prawnej, daje przy tym formularz odpowiedniego pisma do obcych władz²¹⁸.

²¹⁴ Zob. też Kłodz., 2541 z 1409 r.: *...et arestavit super scultecia in Brunowicze et alibi, ubicunque in regno regni Polonie constituta, in terra, sub terra, super terram...*

²¹⁵ Na przykład Krak. wójt., 2102 z 1442 r.: *...omnia bona mobilia et immobilia... et specialiter cerevisie 13 vase...* Krak. wójt., 2117 z t.r.: *...posuit in arestum omnia bona mobilia et immobilia... specialiter brasiatorium cum domo*, 2153 z t.r.: *...omnia bona mobilia et immobilia et specialiter bona in camera*, Lwów ławn. I, 550 z 1387 r.: *...super domum et omnia bona mobilia et immobilia*. Dom jest często przedmiotem aresztu, zwłaszcza we Lwowie, zob. indeks rzeczowy s.v. *domus*. Także w Kazim. ławn., Krak. ławn., rzadko w Krak. wójt. i w Kłodz., źródłach toruńskich.

²¹⁶ Kazim. radz., 74 z 1371 r.: *...interdixit... tali condicione, si predicta bona ad ipsum B. pertinebunt*. Także zap. 1939 w Kłodz. (rok 1407), Przemyśl ławn. I, 703 z 1450 r., Płock ławn., 169 z 1502 r., St. Toruń ławn. III, 685 z 1461 r.: *...alle seyne gelosenen gutter, briefe und schulde, wo und bey weme her dy gelossen hot*.

²¹⁷ Przemyśl ławn. I, 1305 z 1420 r. Zob. też Kazim. ławn., 256 z 1407 r. Zapiska przemyska: *Matis sutor IIII-or iudiciis arestavit humletum Nicolai Czacowski et in 4-o iudicio arestavit residuum, quod super est ultra 16 marcas*. Zapiska kazimierska (zięć w imieniu teścia zgłasza areszt na dobrach kilku dłużników): *... ubilibet iure et modo congruo arrestando... Et eciam maccellum memorati J.C. (jednego z dłużników) per H. (jednego z dłużników) voluntarie est dimissum ad arrestacionem prius scriptam*.

²¹⁸ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 129. O pomocy prawnej patrz rozdz. 13, pkt 3.7, *Pomoc prawna*.

Według *Processus iuris...* dobra te można było objąć aresztem, gdy miejscowych nie starczyło i jeśli już nie są przez innych objęte aresztem²¹⁹.

Jednakże nie natrafiliśmy w dokumentach praktyki na odmowę sądu przyjęcia oświadczenia o areszcie ze względu na położenie objętych nim dóbr.

Wśród nieruchomości aresztem obejmowano domy²²⁰, wójtostwa, sołectwa²²¹, młyny, piwiarnie, browary i ich wyroby, kramy, grunty²²², zakłady rzemieślnicze²²³.

Wśród ruchomości przeważają sumy pieniężne²²⁴. Jako przedmiot aresztu występują często w księgach sądowych, w wyrokach SN oraz w ortylach magdeburskich²²⁵. W księgach sądowych wiele jest

²¹⁹ *Processus iuris...*, s. 62–63: *Si quis vero arrestum generale super bona alicujus hic et ubique existenciam, ubi inveniri poterint, fecerit, jusque suum debite perduxerit in summa majori, quam illa bona arrestata et in jurisdictione illa consistencia se extendant, acquisitis bonis illis et taxatis, poterit ad bona alia, in aliena jurisdictione existenciam, exsequutionem illam perlucrorum extendere, si tamen in eodem jure alieno hujusmodi bona per alios non fuerint arrestata seu perventa.*

²²⁰ Zob. ods. 219.

²²¹ Niemal wyłącznie w Kłodz., zob. zap. 2908 z 1412 r., 3138 z 1413 r., 3297, 3300, 3309 z 1413 r., 3414, 3438 z 1414 r. Są to sprawy toczące przed Sądem Najwyższym i widocznie on był dla nich kompetentny. Areszt wójtostwa sanockiego figuruje w Sanok II, 3534 z 1508 r. Obciążenie tego wójtostwa jest w księdze ławniczej. Ibidem. O areszcie na dochodach tegoż piszemy w ods. 231.

²²² Młyny: zazwyczaj części młyna, należące do dłużnika, np. Lwów ławn. I, 475, 503, 504, 505 z 1387 r., 531 z 1387 r.

Piwiarnie, browary i ich wyroby, np. Kłodz., 2077 z 1407 r., Lwów ławn. I, 94 z 1383 r.

Kazim. ławn., 602, 622 z 1408 r. (słód), piwo Kazim. ławn., 357 z 1408 r., 1361 z 1412 r. Trudno orzec, co było nieruchomością, a co ruchomością: Lwów ławn., 663 z 1388 r. – *scamnum*, 686 z 1387 r. – *opus sutorium*. *Instita*, np. Lwów ławn. I, 37 z 1382 r., 139 z 1383 r., 223 z 1385 r., 394, 395 z 1386 r., 473 z 1387 r. *Maccellum*, np. Kazim. ławn., 595 z 1408 r., 620 z 1409 r., 971 z 1410 r., 2005 z 1418 r. W zapisce lwowskiej z 1389 r. wierzyciel kwituje otrzymanie części należności, z tytułu reszty kładzie areszt na kramie dłużnika; zob. Lwów ławn. I, 697. Grunty: Lwów ławn. I, 12 z 1382 r. (*ortum et curia*), 75, 147 z 1383 r., 201 z 1384 r. (*area dimidie curie*), 427 z 1386 r. (*tres quartalia agri*), Kazim. ławn., 2201 z 1419 r. (*ortum*), Przemysł ławn. I, 1455 z 1423 r. (*pars agri*), 1486 z 1423 r. (*ortum*), 1675 z 1425 r. (*ortum*), 3143 z 1442 r. (*ager*).

²²³ Ewentualnie ich wyposażenie, a także produkty, które nie były nieruchomościami, np. wyposażenie kuźni – Płock ławn., 243 z 1507 r., także szewstwo – Lwów ławn. I, 682–684, 686 z 1387 r., kuśnierstwo – Krak. wójt., 2160 z 1442 r., sklep sukienniczy – Lwów ławn. I, 235 z 1385 r. (*pannicidium*).

²²⁴ W prawie ziemskim spotykamy zakaz kładzenia aresztu na pieniądzach osób osiadłych, zob. *Constitutio nes terrae Cracoviensis*, art. 32 *De arrestandis pecuniis*, VLI, 151 (332).

²²⁵ Na przykład Łysiak Decr. II, 567 z 1495 r., 579 z t.r. W dekrete z 1469 r. sąd w związku z aresztem przeprowadza rozróżnienie między nieruchomościami a ruchomościami. Sformułowanie dekretu niejasne, nie wiadomo na czym ta dystynkcja miała polegać. Zrozumienie utrudnia wprowadzenie takich okoliczności, jak przeniesienie ruchomości do innego miejsca bez sprzeciwu powoda. Łysiak Decr. I, 1033 z 1469 r.: *Quod si ista causa, de qua nobis scribitis, tangit bona mobilia, videlicet poruschone, et non hereditatem Hedvigis, que bona ista superlucrata est in iure Chelmensi in Masovia, et deportavit in Sandomiriā de illo loco et de illo iure*

tego rodzajów aresztów. Są to areszty kładzione m.in. na *hereditales pecunie*, sumy przez dłużnika na kimś *acquisite*²²⁶, sumy różnej proweniencji²²⁷, wierzytelności (zmarłego) gdziekolwiek i u kogokolwiek się znajdujące²²⁸. Spotykamy też areszt kładziony na areszcie²²⁹.

Z innych rzeczy po kilka razy występują bliżej nieokreślone towary, jak drewno, zwierzęta domowe²³⁰, sól, zboże, sieci, towary korzenne, tkaniny, odzież²³¹. Pojedynczo pojawia się kilka innych przedmiotów²³². W trzech przypadkach areszt został położony na dochodach

absque quorumvis impedimento, extunc frater suus hoc eedem minime arestare potest de f.i. Ortyle magdeburskie, s. 134, 135, 182–183, 204–209.

²²⁶ *Pecunie hereditales* – Lwów ławn. I, 112 z 1382 r., *iure acquire* – ibidem, nr 566 z 1388 r. Także sumy dłużników od kogoś należne, np. Plock ławn., 533 z 1515 r., Lwów ławn. I, 125 z 1383 r. Areszt takich sum w formularzu u Tucholczyka, *Farraginis...*, fol. 95 r/v. *Formula astitionis terminorum in causa aresti iudicialiter facti*.

²²⁷ Na przykład kwota zapłaty za sprzedane dobra – Lwów ławn. I, 627 z 1388 r. (w zap. 625 informacja o sprzedaży). Sumy darowane kościołowi – Lwów ławn. I, 701 z 1389 r. (darczyńca był dłużnikiem aresztującego). Lwów ławn. I, 663 z 1388 r. – pozbywca nie dostał zapłaty, wobec czego kładzie areszt na pozbytej rzeczy obok innych wierzycieli. Kwestii aresztu kładzonego na sumach uzyskanych ze sprzedaży nieruchomości dotyczy ortyl magdeburski. Sytuacja prawna była skomplikowana. Ktoś wzdał dobra, do sądu przyszedł inny i zapowiedział swą wierzytelność tego, kto dobra nabył, a dłużny mu był zbywający, który milczał. Sąd pyta jak należy postąpić, czy ów wierzyciel ma dokonać aresztu, czy wystąpić na droge zwykłego procesu. Odpowiedź ławy magdeburskiej brzmi: *Jest-li ten, co przyjął to dziedzictwo, temu jeszcze winował, co mu dziedzictwo wzdał, za to dziedzictwo, a jest-li ten, co zapowiedział to wójtowi oświadczył, tedy może ty to pieniądze trzy sądy opowiadać nie odstępując jich, tedy w czwartem sądzie tego, co je zapowiedział i fordruje, mają na ty pieniądze ukazać za jego dług podług prawa*.

²²⁸ St. Toruń ławn. III, 685 z 1466 r.: *w und bey weme her dy gelossen hot*.

²²⁹ Kłodz., 3317 z 28.10.1413 r. i 3338 z 16.11.1413 r. Podobnie Sanok II, 3317 z 1481 r. Trzeba tę sytuację odróżniać od aresztu kładzonego obok innego aresztu.

²³⁰ Drewno – Lwów ławn. I, 441a z 1387 r., Kazim. ławn., 930 z 1409 r., 2528 z 1422 r., 2686 z 1423 r., 2699 z t.r., 3280 z 1427 r. Konie – Lwów ławn. I, 399 z 1386 r., (3 konie i wóz), Kazim. ławn., 1195 z 1376 r., 2618 z 1423 r., 3223 z 1427 r., Krak. wójt., 2151 z 1442 r. 2173–2175 z t.r., Krak. ławn., 427 z 1369 r. (10 koni), Łysiak Decr. I, 146 z 1458 r. Kłodz., 426 z 1394 r. (także krowy, świnie, pasza). W Kazim. ławn., 2618 z 1423 r., dłużnik uciekł. Wierzyciel ma aresztowane konie trzymać trzy dni. Jeśli dłużnik nie wróci i koni z aresztu nie wyzwoi, aresztujący może je sprzedać *sub testimonio*. Jeśli ze sprzedaży uzyska sumę przekraczającą jego wierzytelność, winien nadwyżkę zwrócić dłużnikowi. Jeśli uzyska mniej, niż mu się należy, może na nim dochodzić *iudicio et decreto*.

²³¹ Sól, np. Lwów ławn. I, 560 z 1387 r. W Lublinie sprzedaż soli tołpackiej ma się odbywać *...absque quavis contradiccione et aresto*, Lub. (Ul.) 17 z 1473 r. Zboże, np. Lwów ławn. I, 41 z 1382 r. Sieci, np. Kazim. ławn., 1127 z 1410 r. Towary korzenne tylko we Lwowie, np. Lwów ławn. I, 570 z 1387 r. (pieprz), 608 (imbir i inne). *Bona mercimonia* np. Lwów ławn. I, 251b. Tkaniny, np. Krak. wójt., 2156 z 1442 r. Odzież, np. Lwów ławn. I, 722 z 1389 r. (*peplum*). Inaczej niż w oświadczeniach o areszcie, odzież bardzo często jako przedmiot zastawu jest okazywana przez zastawnika w sądzie. Zob. księgi ławnicze lwowskie, kazimierskie, krakowską, wójtowską.

²³² Ryby np. Lwów ławn. I, 718 z 1389 r., Przemyśl ławn. I, 36 z 1446 r. Wosk – Krak. wójt., 2156 z 1447 r. (23 *porciones de cere*). Kotły – Lwów ławn. I, 713 z 1389 r. (*caldar et rufa corrigia*). Miedź – Krak. wójt.,

(*census*)²³³. W kilku przypadkach objęte nim zostały ruchomości będące w zastawie²³⁴. Bardzo rzadko spotykamy w źródłach protesty kobiet mężatek przeciwko aresztom uzasadniane tym, że przedmiot aresztu należy do nich²³⁵. Nie napotkaliśmy na areszt osoby w sensie zabezpieczenia wierzytelności na osobie dłużnika²³⁶. Wspominają o areszcie dawni pisarze, lecz jest to areszt – uwięzienie²³⁷. U Groickiego wszakże znajdujemy *passus* dotyczący objęcia aresztem dłużnika będącego pod władzą osoby trzeciej²³⁸.

Gdy idzie o areszt położony na ruchomościach, daje się zauważyć pewną specyfikę lokalną. I tak towary kolonialne są przedmiotem aresztu tylko w źródłach lwowskich, drewno – przede wszystkim w kazimierskich.

2169, 2170 z 1442 r. Ołów – Krak. ławn., 65 z 1366 r., Krak. wójt., 116 z 1442 r. Wełna – Kazim. ławn., 2661 z 1423 r. (*lana*). Szkuta – Płock ławn., 179 z 1503 r. (*carbasa alias dlubasz*). Połcie boczkuz – Lwów ławn. I, 379 z 1386 r. (*latera carniuz*). *Res mulieris* – Kazim. ławn., 134 z 1407 r.

²³³ Lwów ławn. I, 212 z 1384 r.: ...*super omnes hereditates et bona mobilia et immobilia seu census*, 989 z 1410 r. (*census hereditatis*), Krak. ławn., 1381 z 1390 r. (*census terragii*), Kłodz., 543 z 1397 r.

²³⁴ Lwów ławn., 597 z 1388 r.: 8 *floreos aureos, tamquam super pignus iure aquisitum interdixit et est tercius*. Kazim. ławn. 1712 z 1416 r., 1776 z t.r.: *Pignus, quod habuit in aresto Nicolaus... est adjudicatum ipsi Nicolao* (może go sprzedać). W związku z tym zob. opinię K. Bukowskiej w: *Historia I*, s. 319, że sekwestr mógł powstać wprost z pokładu lub zastawu, przez aresztowanie lub zapowiedź (*arestacio seu interdictio depositi*). Niepokoi jedynie zwrot „przez aresztowanie lub zapowiedź”. Naszym zdaniem w zwrocie łacińskim oba terminy są synonimami.

²³⁵ Na przykład Krak. wójt., 116 z 1442 r. (poza rejestrem aresztów): *Paulynne iurabit... Swanthoslao, quod plumbum est eius, quam (s.) arestavit sub pena. Iurabit, quando maritus eius reveniet, extunc debet eam citare*. W rejestrze nie ma aresztu dokonanego przez Świętosława.

²³⁶ W dekretach SN jest jeden niepewny tekst: *Quod ex quo notum est vobis, quia actor modernus positus in arestum fecit solutionem arestoru suo pro debitum duarum marcarum et pro impensis, in quibus fuit arestatus, et se solus, ut iuris est, non eliberavit de aresto circa factionem solutionis, extunc pars respondens moderna nichil in hac causa pati debet, de forma iuris scripti*. Gdyby zwrot *positus in arestum* brać dosłownie, oznaczałoby to, że areszt został położony na osobie, byłby to jedyny przypadek takiego aresztu. Można ten zwrot interpretować inaczej: *positus in arestum* oznacza dłużnika, którego dobra zostały obłożone aresztem. Skłonni jesteśmy pójść za tą interpretacją, skoro brak innych przykładów aresztu osoby.

²³⁷ O tym patrz wyżej, we Wstępie.

²³⁸ B. Groicki, *Porządek sądów...*, s. 113: *Zapowiedź urzędna powinien każdy przyjąć za rozkazaniem sędziego na swego gościa, komornika i któregokolwiek dłużnika, nad którym ma władzą jakąkolwiek w domu swoim...* W innym dziele, mianowicie w *Tytułach...*, brak takiej informacji.

4. Sumy depozytowe

Spotykamy areszty na sumach depozytowych dłużników, jednakże trzeba mieć na względzie, że depozyt przy areszcie odgrywał trojaką rolę. Mianowicie:

a) areszt kładziono na sumach dłużnika znajdujących się w depozycie,

b) dłużnik mógł być zmuszony złożyć do depozytu aresztowane przez wierzyciela sumy, wreszcie

c) sąd wyrokiem mógł nałożyć na dłużnika obowiązek oddania pieniędzy do depozytu.

Terminologicznie *arestum*, *depositum*, *sequestum* i inne czasownikowe odpowiedniki są często stosowane jako synonimy. Tak np. Groicki, pisząc o położeniu aresztu na rzeczy spornej, używa określenia *sequestum*, *sequestratio*²³⁹. Dalej pisze: *Sekwestr i arest jedno się rozumie, tylko odmiana jest w słowiech, sequester et depositarius rei in iudicium deductae*²⁴⁰.

Tenże autor zna dwa rodzaje depozytu:

a) złożony do wiernych rąk osobie trzeciej,

b) złożony w sądzie (urzędzie)²⁴¹.

W księgach sądowych spotykamy areszty kładzione na sumach depozytowych dłużników:

Kazim. ławn., 1990 z 9.12.1417 r.

*Johannes Boskert posuit primo termino in aresto pecunias, 30 marcas latorum grossorum Gerlachi, repositas apud iudicium*²⁴².

Jest z tym wszakże pewien problem. Otóż według ortylu magdeburskiego, zaaresztowane przez wierzyciela pieniądze dłużnika

²³⁹ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 138.

²⁴⁰ Ibidem, s. 143 i 144.

²⁴¹ Ibidem, s. 143–144. W *Processus iuris...* o depozycie jest mowa w związku z procesem aresztowym, patrz rozdz. 13.

²⁴² Zob. też Lwów ławn. I, 251b, 263 z 1385 r., Kazim. ławn., 865 z 1409 r., 1581 z 1415 r., 1982 z 1417 r. (w związku z zap. 1990), 2158, 2159 z 1419 r., 2220 z 1420 r., Przemyśl ławn. I, 1320 z 1420 r., 1561, 1562 z 1424 r.

należało złożyć u osoby trzeciej do wiernych rąk²⁴³. Jeśli było to rozstrzygnięcie w konkretnej sprawie, zgoda, jeśli miała to być zasada generalna, trzeba byłoby stwierdzić, że polska praktyka była odmienna, depozyt bowiem bynajmniej nie występuje przy każdym areszcie rzeczy. Depozyt bywał obwarowany różnymi warunkami, które niekiedy są uwypukleniem tego, co należy do istoty tej instytucji. Na przykład wierzyciel aresztujący żąda, by rzeczy złożonych w depozycie nie wydawać nikomu bez jego wiedzy, lub żąda, by ich nie wydawać, dopóki dłużnik – właściciel rzeczy zdeponowanych nie uiści dług²⁴⁴.

W Kazimierzu toczył się proces o drewno. Wójt stradomski (jako osoba prywatna) położył na nim areszt, mimo to drewno zostało przetransportowane do pewnej kobiety w Krakowie. Ta stanęła przed wójtem i oświadczyła, że to drewno kupiła za 123 gr, zobowiązując się tę sumę złożyć u (tegoż?) wójta, by dochodził swych praw każdy, kto ma lepsze prawo. Pieniądzy jednak nie złożyła, a dalszego ciągu sprawy nie znamy²⁴⁵. W innym przypadku sąd postanawia, że pieniądze złożone do depozytu sądowego winny tam leżeć, dopóki strony między sobą sporu nie rozstrzygną²⁴⁶.

Ciekawe rozstrzygnięcie sporu znajdujemy w dekrete SN z 1496 r. Michał Szwejn złożył u wójta do wiernych rąk pieniądze. Te pieniądze objął aresztem Dionizy Kotlicki. Szwejn pozwał Kotlickiego, chcąc pieniądze uwolnić z aresztu. Kotlicki prosi o odkład, by mógł stawić pełnomocnika procesowego. Orzeczenie sądu: pieniądze należy uwolnić z aresztu, Kotlickiemu odkład nie przysługuje dla

²⁴³ Ort. magd., s. 206–207: *Ten to dług zapowiedzan od jinych ludzi, což się mienili prawo mieć k temu długowi, przeto zapowiedz położono o ty zapowiedne pieniądze u jednego dobrego człowieka k wiernej ręce tako długo, aży ten je zapowiedział, ukazał, co za prawo ma ku tym pieniądzom.*

²⁴⁴ Pierwszy przypadek Krak. ławn., 916 z 1373 r., drugi – Krak. wójt., 2150 z 1442 r. Tu wszakże nie mamy pewności, czy konie były w depozycie. Być może jest to przypadek aresztu rzeczy dłużnika z innego powodu, znajdujących się u osoby trzeciej. Zob. też Pozn. radz. II, 1401 z 1483 r., spór o wydanie depozytu. Była między stronami ustna umowa, poza sądem. Jedna ze stron *motu proprio* zakazała wydania depozytu. Opis sprawy w postaci dokumentu notarialnego zajmuje kilka stron. Rajcy poznańscy, wójt i ławnicy powiadamiają o sprawie króla; zob. nr 1402.

²⁴⁵ Kazim. ławn., 2699 z 20.9.1425 r. W zap. 2680 z 9.8.1425 r. kto inny kładzie areszt na tym drewnie. Dalszego ciągu brak.

²⁴⁶ Kazim. ławn., 2495 z 1422 r.

stawienia pełnomocnika. Jeśli ma coś przeciwko Szwejnowi, niech tego dochodzi w trybie zwykłego procesu²⁴⁷.

Podobne postanowienie, ograniczające oddawanie sum/rzeczy do depozytu znajdujemy w dekrete SN z 1465 r., kasującym wyrok sądu *a quo*. Jan z Tarnowa pozywa Jadwigę do sądu I instancji, a po pozwaniu kładzie areszt na pewne rzeczy i konia. Wyrok SN: Jan po pozwie winien na Jadwigę żałować, a rzeczy aresztowane nie powinny być złożone do depozytu sądowego, jeżeli uprzednio nie uzyska ich sądownie Jan²⁴⁸.

5. Areszt na rzeczach dłużnika znajdujących się u osoby trzeciej

Niekoniecznie musiał to być depozyt. Z różnych innych przyczyn taki stan mógł zaistnieć. Groicki od niego właśnie rozpoczyna swoje wywody o areszcie²⁴⁹.

Podobnie jak przy depozycie, osoba trzecia, u której znajdowały się obłożone aresztem rzeczy dłużnika, jeśli w trakcie aresztu wydała je wierzycielowi, wchodziła z odpowiedzialnością na miejsce dłużnika²⁵⁰.

Zapiski zazwyczaj bardzo lakonicznie informują o areszcie położonym na rzeczach dłużnika, a znajdujących się u osoby trzeciej, nie wspominając przy tym o jej odpowiedzialności. Jednakże i tu, jak przy depozycie, występuje warunek, by rzeczy nie wydawać²⁵¹.

²⁴⁷ Łysiak Decr. II, 628 z 1496 r.

²⁴⁸ Łysiak Decr. I, 663 z 1465 r. Wydaje się, że powód poszedł na skróty, po pozwie bez żałoby kładzie areszt.

²⁴⁹ B. Grocki, *Tytuły...*, s. 120 i nast.

²⁵⁰ B. Grocki, *Tytuły...*, s. 122: *Jeśliby też nad moję zapowiedź wydał dłużnikowi mojemu statek jego, tedy mi na miejscu mojego dłużnika o mój dług winien odpowiadać.*

²⁵¹ Łysiak Decr. II, 567 (bez daty). W NWarsz. ławn. I, 1189 z 1449 r., zakaz wydania do czasu zakończenia procesu.

6. Zmiana przedmiotu aresztu

Spotkaliśmy się tylko z jednym przypadkiem zmiany przedmiotu aresztu, dokonanej przez aresztującego, albo korekty zapisu.

Maciej Olbracht, bakałarz i rajca płocki, w dniu 22.6.1515 r., *...indixit se in omnia bona mobilia et immobilia domini Jozeph Fry civis Plocensis ac eciam in omnia debita eidem domino Jozeph in civitate Thorunien-si pro frumentis et aliis negociacionibus per quoscunque creditores tenta, et hoc in 200 sexagenis bonorum paternorum, per eundem Jozeph receptorum, idem dominus baccalarius Olbracht indixit se...*²⁵². Kilka dni potem – 27.6.1515 r. – tenże Olbracht oświadcza, że nie kładł aresztu na frumenta Józefa, lecz na cały jego majątek:

*Ego domine advocate ac domini scabini, nullum arestum facio in frumentis domini Jozeph neque ipsa frumenta aresto nec interdico, solummodo ego me indixi super omnibus bonis mobilibus et immobilibus dicti domini Jozew in certa summa pecuniarum bonorum paternorum meorum, per dominum prefatum Jozeph post olim patrem meum receptorum... (domaga się poręki, Z.R.)*²⁵³.

Być może było to jakieś taktyczne posunięcie w procesie toczonym z tymże Józefem Fry i jego żoną a matką Olbrachta²⁵⁴.

²⁵² Płock ławn., 533 z 22.6.1515 r.

²⁵³ Płock ławn., 535 z 1515 r.

²⁵⁴ W zap. 567 z 8.7.1516 r. jest zapis ugody między Maciejem Olbrachtem a J.F. i jego żoną Małgorzatą, matką Olbrachta, dotyczącej spraw majątkowych. W związku z tą sprawą zob zap. 568–574, 576, 578, 581.

5.

CEL ARESZTU

1. Groicki i inni

Celem aresztu było zabezpieczenie wierzytelności wierzyciela na majątku dłużnika. W konsekwencji dłużnik nie powinien umniejszać swej substancji majątkowej, jeżeli ucierpiałby na tym interes wierzyciela.

Groicki tak to ujmuje: *Aby ona majątność przez dłużnika mojego krom mojej wiadomości nie była utracona, aby innym kredytorom krom mojej wiadomości nie płacił... I dalej: Za takim arestem dłużnik swojej majątności nie może bez mojej wolej utracić, nikomu płacić, sprzedawać, ani żadnym sposobem oddalić*²⁵⁵.

Według *Processus iuris...*: *Arresto juridico superveniente nulli domum aut hereditatem coram consulatu, aut quocunque alio iudicio externo oppignorare, vendere, aut inscribere liceat, interim donec arrestum illud*

²⁵⁵ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 121.

*liberatum fuerit. Quod si aliquid fuerit sub arresto factum, id totum nullius momenti esse erga illum, ad cuius instanciam tale arrestum sit factum*²⁵⁶.

Jest tu bardziej szczegółowe niż u Groickiego określenie, czego osobie posiadającej aresztowane dobra czynić nie wolno i jaki byłby skutek.

Jest też definicja aresztu u Tucholczyka, wskazująca cel, wieloznaczna i odnosząca się bodaj do aresztu ruchomości, na co wskazuje czasownik *moveantur*, przy czym Tucholczyk powołuje się na prawo rzymskie.

*Arestum est alicuius persone vel bonorum eius per mandatum iudicis impeditio ne moveantur a loco, donec conquerenti respondeat, ut in In. relegatorum ff. de interdic. § releg*²⁵⁷.

Zakaz dysponowania majątkiem obłożonym aresztem nie jest wszelako bezwzględny. Może dłużnik alienować np. część majątku, byle z tego co pozostało przy nim po alienacji mógł zaspokoić wierzyciela²⁵⁸. Gdyby postąpił inaczej, to jest alienował z naruszeniem interesów wierzyciela, równowartość rzeczy pozbytej winien złożyć w depozycie sądowym. Z tego depozytu wierzyciel winien być przed innymi zaspokojony²⁵⁹.

Gdyby osoba trzecia, u której zaaresztowano rzeczy dłużnika, wydała je dłużnikowi, wchodzi z odpowiedzialnością na miejsce dłużnika²⁶⁰. Skutkiem aresztu jest zatem ograniczenie swobody rozporządzania majątkiem przez dłużnika ze względu na interes wierzyciela.

²⁵⁶ *Processus iuris...*, s. 62.

²⁵⁷ Tucholczyk, *Farraginis...*, fol. 94v.

²⁵⁸ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 121: ...wyjąwszy by się jego majątność tak dalece wynosiła, iżby i mnie słuszną zapłała być mogła.

²⁵⁹ *Ibidem*, s. 121–122. Groicki powołuje się na dekret SN i komisarzyów sześciu miast. Nie natrafiliśmy na te źródła.

²⁶⁰ *Ibidem*, s. 122.

2. Cel aresztu w księgach sądowych

Przypatrzmy się księgom sądowym. Otóż w zapiskach sądowych prawie wcale nie spotykamy określenia celu aresztu, musiał on być dla ówczesnych oczywisty.

Większość zapisek brzmi następująco:

Lwów ławn. I, 2 z 1382 r.

Eodem die et iudicio Michael Ederer de Cracovia super domum quondam Goblonis, in plathea ante parvum castrum situatam, 2 ½ marcas interdixit.

Zdarzają się jednak wyjątki, cel zostaje odnotowany i jest on zgodny z wyżej przedstawionymi opiniami:

Przemyśl ławn. I, 1932 z 9.1.1428 r.

*...Tali condicione arestavit, quod nullus ea repetere debeat, quousque suum debitum in ipso non acquireret*²⁶¹.

Ograniczenie swobody rozporządzania przez dłużnika dobrami obłożonymi aresztem bywa różnorodne. Na przykład w zapisce lwowskiej mąż w imieniu żony dokonuje aresztu i zastrzega, że dłużnik bez zgody jego i żony nie może sprzedać ani wzdać domu objętego aresztem.

Lwów ławn., 513 z 1387 r.

*Eodem die et iudicio Martinus de Rathybor ex parte Dorothee uxoris sue legitime domum Michaelis sellatoris interdixit, quod absque scitu ipsius et uxoris eius pretacte nulli debet vendi neque resignari*²⁶².

²⁶¹ Zob. też Krak. ławn., 916 z 1373 r. Ktoś aresztuje pieniądze złożone u osoby trzeciej *ad fideles manus* i żąda, by ich bez jego zgody nikomu nie wydawać. W Kazim. ławn., 3247 z 1427 r., wierzyciel kładzie areszt na koniach i towarzyszy temu zakaz wydania ich komukolwiek do czasu spłaty długu. Podobnie Krak. Wójt., 1250 z 1442 r., Gródek Gol., 1099 z 1494 r. Tu woźny składa relację z dokonanego aresztu z tytułu 75 grzywien *...ut predictam summam non extraderet sibi, quousque domino Stanislao Gamrath de Sawokłąsky pro suis debitis iudicialiter responderetur*. Zob też nr 1100 z t.r., St. Warsz. ławn. I, 1283 z 1454 r., NWarsz. ławn. I, 422 z 1457 r.

²⁶² Przypomina to opinię Groickiego.

Innym razem dłużnik nie będzie mógł zaspokoić innych bez zgody wierzyciela²⁶³. W zapisce lwowskiej znajdujemy taki warunek: jeśli dłużnik nie wykupi dóbr z aresztu, wierzyciel będzie mógł je sprzedać tak, jak zastaw sądownie przysądzony²⁶⁴.

W źródłach sanockich areszt jest położony w tym celu, by nikt nie naruszał majątku do zakończenia procesu²⁶⁵.

Mamy przypadki akceptacji alienacji przez sąd na tej podstawie, że została ona dokonana przed aresztem.

Kazim. ławn., 1312 z 1391 r.

...est adiudicatum sentencialiter, quod resignacio eidem domine coram bannito iudicio per dictum eius maritum ante arrestacionem facta, uti hoc in litteris scabinalibus desuper confectis continetur clarius, debeat in sui roboris firmitate permanere et nullam impeticionem a N.W., qui eandem dominam ratione dicte resignacionis iudicialiter convenerat, quolibet pati, mera civitatis iusticia scabinorumque sententia deposcente.

W roku 1465, w związku ze wzdaniem nieruchomości po areszcie, SN postanawia, że najpierw należy tę nieruchomość uwolnić z aresztu. Należy sądzić, że dokonane w tym przypadku wzdanie jest nieważne.

Łysiak Decr. I, 684 z 1465 r.

*Quod ex quo ista hereditas, de qua nobis scribitis, in arestum posita est ante aliquam resignacionem, extunc prius de eadem arestacione elibertari debet, antequam aliqua resignacio fuerit...*²⁶⁶

W 1486 r. powód po śmierci ojca dochodzi wierzytelności na dobrach i prosi o wwiązanie w te dobra. Strona pozwana – wdowa oświadcza, że przed aresztem te dobra zostały obciążone przez zmarłego z tytułu zastawu wiennego. Sąd postanawia: jeśli strona

²⁶³ Lwów ławn. I, 718 z 1389 r.

²⁶⁴ Lwów ławn., 596 z 1388 r.

²⁶⁵ Sanok II, 3532 z 1494 r. i 3563 (pozew), 3564, 3565 i szereg innych.

²⁶⁶ W Łysiak Decr. I, 668 z t.r. w innej sprawie strona ma dowieść przysięgą, że jakieś dokumenty zostały złożone w sądzie przed aresztem. Niejasny jest tenor dekretu I, 359 z 1489 r.: *Ex quo actor habet primam inscripcionem super omnibus bonis mobilibus et immobilibus in debito 60 m.gr.lat., super quod debitum fecit arestum, qui quidem creditor non eliberando primam inscripcionem post hoc resignavit et inscripsit predicta bona in manus alterius, iuxta scripta vestra, extunc satisfaciendo priori inscripcionem, faciant sibi partes utraque iuxta iuris formam.* Prawdopodobnie chodzi o to, że dokonano alienacji dóbr objętych aresztem.

udowodni, że tak było jak twierdzi, powód nie może dostać wwiązania. Jeśli wie o innych dobrach zmarłego, niech na nich szuka zaspokojenia²⁶⁷.

Według innego wyroku z tegoż roku strona miała dowieść, że na dobrach męża zapis wiana został ustanowiony przed obłożeniem ich aresztem. Tego nie uczyniła, a ponadto powód nie kontynuował postępowania aresztowego, sąd więc uznał, że *...arestum nullius est vigoris*. Każda ze stron *...faciet sibi iuxta iuris processum et causam suam prosequatur, de forma iuris*. Stronom sąd wskazał drogę procesu zwykłego²⁶⁸.

Spór o to, czy areszt był dokonany przed czy po sprzedaży, toczył się w Toruniu w 1467 r.

St. Toruń ławn. II, 775 z 1467 r.

Das orteil von der stat Danczk und Niclis Coppernick. Und meyn hoptman dy guter derfolget hot mit allem rechte von dinge zcu dinge, und och meyn hoptman den roth von Danczke dorczu vorbot hat, ab sy dy gutter welden vorondwertten adder vortreten. So sprechen wyr, liben herrn, wyr hoffen, das wir dy gutter besatczet haben ee wen das P.W. dy gutter von dem rothe zcu Danczke gekouft hat, unde sie der roth von Danczke von meynem hoptman nye gefreyet hat, alze recht ist.

Niekiedy brak w zapiskach tak istotnej rzeczy, jak stwierdzenia, że alienacja po areszcie nie ma mocy. Tak np. kupno aresztowanej nieruchomości sąd określa jako dokonane *in contemptum iuris* i na tym kończy się zapiska. Nieważności alienacji niewyrażonej *expressis verbis* trzeba się domyślić²⁶⁹.

²⁶⁷ Łysiak Decr. II, 226 z 1486 r.

²⁶⁸ Podobnie w dekrete I, 1189 z 1471 r. Sąd orzeka: ponieważ strony zawarły ugodę przed aresztem i w niej zostały umorzone wszelkie zapisy obu stron, dotyczące dóbr będących przedmiotem ugody, wobec tego pretensje jednej ze stron są bezpodstawne. W Kłodz., 2266 z 1408 r., dwaj świadkowie zeznają, że Mikołaj zwany Sijrnik z Krakowa *...iure acquisivit et lucratus est in Stanosch ibidem de Cracovia et in filio suo Laurencio 40 m. minus 2 m. super bona ipsius mobilia et immobilia ibidem in Crowdrza prius antequam... dominus Vitus magister hospitalis dictam hereditatem emit et persolvit.*

²⁶⁹ Kłodz., 2259 z 1408 r.: *...et post eandem arestacionem dominus magister hospitalis (ten sam co w zap. 2266, vide ods. wyżej) eadem bona emit et resignare sibi demandavit, non advertantes (s.) arestacionem in contemptum iuris, que arestacio est facta per mnisterialem Bogutham pro medio laneo agrorum ibidem.*

Zdarza się, że ktoś dokonuje wzdania domu, na którym ciążył areszt, lecz uprzednio uwolnił ten dom z aresztu²⁷⁰.

Ważna była alienacja przez dłużnika dóbr objętych aresztem, jeśli zgodę na nią wyraził wierzyciel. Z takim przypadkiem spotykamy się w źródłach plockich²⁷¹.

Zwróćmy jeszcze uwagę na następujące orzeczenie SN:
Łysiak Decr. I, 10 z 1456 r.

Quod si Uzka docere poterit per iudicium bannitum de Bunczarka, quod Haluscha ex eadem villa Bunczarka bona ultra arestum, ita bona sicut 30 m. exportavit in Scothniki, extunc easdem 30 m., iuxta priorem nostram sentenciam, aquirere potest super quarta parte eorundem bonorum in S. de forma iuris scripti.

Interpretujemy dekret w tym sensie, że po uszczupleniu wartości aresztowanych dóbr przez dłużnika, wierzyciel może tej uszczuplonej wartości dochodzić na czwartej części dóbr dłużnika.

Reasumując, należy stwierdzić, że zakaz pozbywania przez dłużnika aresztowanych rzeczy był przez sądy i dłużników przestrzegany, a zgoda wierzyciela – aresztującego rzadko notowana.

²⁷⁰ Krak. ławn., 2183 z 1395 r.: *Petrus Weidachse domum suam lapideam... Petro Borg resignavit et promisit, quam domum idem P.W. ab arestacione Kurczseidlonis, quam super eadem fecerat, litteris suis libertavit.*

²⁷¹ Płock ławn., 403 z 1512 r.: *Cui vendicioni dominus Stanislaus Nowak, civis Plocensis, acquievit et assensit, non obstantibus etiam quibusvis debitis per ipsum M. eidem S.N tentis et in presenti libro obligatis.*

6.

W JAKICH OKOLICZNOŚCIACH NASTĘPOWAŁ ARESZT

1. Luki w informacjach

Przeważają zapiski nieinformujące, dlatego wierzyciel szedł do sądu i składał oświadczenie o objęciu aresztem majątku dłużnika. Typowy zapis jest następujący:

Lwów ławn. I, 243 z 1385 r.

Eodem die et iudicio Johannes Ederer supra hereditates, bona mobilia et immobilia Johannis Thyvien 57 marcas cum fertone interdixit et est primus.

Krak. wójt., 2180 z 1443 r.

Laurencius de Brzesza posuit in arestum 12 marc. grossorum Chodor in debito suo.

2. Śmierć dłużnika

Zazwyczaj wierzyciel następny w kolejności po pierwszym kładzie areszt tegoż dnia po nim, za drugim idą tegoż dnia następni²⁷², i wówczas można zakładać, że ów pierwszy spowodował wystąpienie następnych.

Co jednak skłaniało tego pierwszego wierzyciela do sięgnięcia po areszt?

Często dłużnik bywa określany jako *quondam* i właśnie jego zejście z tego świata, problemy z pozostawionym przezeń majątkiem, jego aktywami i pasywami, skłaniały, jak się wydaje, wierzyciela do zgłaszania roszczeń, do aresztów.

Lwów ławn. I, 2 z 1382 r.

*Eodem die et iudicio Michael Ederer de Cracovia super domum quondam Goblonis... 2 ½ marca interdixit*²⁷³.

Dopóki dłużnik żyje, wierzycielowi najwidoczniej nie zależy na otrzymaniu należności. Czyżby miał inne zabezpieczenia, np. umowę? W źródłach na to pytanie nie znajdujemy odpowiedzi²⁷⁴. Bliższe przyjrzenie się im daje jednak ciekawe rezultaty.

²⁷² Lwów ławn. I, 92 z 1383 r., *est primus*, w 93 – *secundus*, w 94 – *tercius*, w 94a – *quartus*.

²⁷³ Zob. też Lwów ławn. I, 67, 78, 203, 204, 209, 301, 427, 467, 697. Kazim. ławn., 584, 595, 715, 889, 919, 989, 1106. Krak. wójt., 2087, 2163. Kłodz. 3190. Płock ławn., 179, 248, 263, 269 i in. Przemysł ławn. I, 272, 1371. NWarsz ławn., 903–914, 920, 981, 985–988. St. Toruń ławn. III, 678, 763, 1029 i in. Ponieważ brak wskazówek, by między wierzycielem a zmarłym dłużnikiem zachodziło jakieś pokrewieństwo, należy wykluczyć prawo spadkowe jako tytuł prawny wystąpienia wierzyciela z roszczeniem.

²⁷⁴ O areszcie na majątku zmarłego dłużnika pisze Groicki, *Tytuły...*, s. 127, bliżej jednak tym się nie zajmując. Jego wzmiankę można rozumieć tak, że było to zjawisko częste.

3. Różnorodność okoliczności

Okazuje się, że instytucja aresztu, nawet w zawężonej postaci zabezpieczenia wiarygodności, służyła do umocnienia najróżnorodniejszych zobowiązań, powstałych z wielu przyczyn.

I tak na przykład we Lwowie w dniu 18.11.1387 r. Hendzlin Slickenfyl oświadcza w sądzie, że jest winien Andrzejowi Zommersteinowi 20 grzywien plus 1 wiardunek monety pospolitej i na jego rzecz ustanawia zastaw na całym swoim majątku. A.Z. ma być do tego majątku pierwszy²⁷⁵. W dniu 5.2.1388 r. Andrzej Zommerstein ustępuje Małemu Wernkowi z domu Hendzlina S., ale w taki sposób, że na tym domu zapowiada 8 ½ grzywiny z pierwszeństwem zaspokojenia. Natomiast Andrzej Z. ma być pierwszy do całego majątku Hendzlina (domyślamy się, że z wyjątkiem domu)²⁷⁶.

Zapowiedzi dokonywano z tytułu bliżej nieokreślonego czynszu²⁷⁷.

Kobieta udowadnia, że jest bliższa do domu z tytułu pewnej kwoty, wobec czego kładzie areszt i jest pierwsza²⁷⁸.

Nieobecność męża-wierzyciela skłania żonę do skierowania do sądu prośby o zezwolenie na obłożenie aresztem dóbr dłużnika²⁷⁹.

Ktoś sprzedaje warsztat szewski (*scampnum seu opus sutorium*). Prawdopodobnie nie dostaje od nabywcy całej należnej mu z tytułu sprzedaży kwoty, bowiem obciąża ów warsztat pewną sumą pieniędzy, przy czym ma być pierwszy w zaspokojeniu²⁸⁰.

²⁷⁵ Lwów ławn. I, 539 z 1387 r.

²⁷⁶ Lwów ławn. I, 565 z 1388 r.

²⁷⁷ Na przykład Lwów ławn. I, 328 z 1385 r.: *...ratione sui census, quantum sibi tenetur, interdixit et est primus*.

²⁷⁸ Kazim. ławn., 2531 z 1421 r.

²⁷⁹ Kazim. ławn., 3246 z 1427 r.

²⁸⁰ Lwów ławn. I, 663 z 1388 r. Prócz niego dwaj inni kładą areszt na ten warsztat. Zob. też Lwów ławn. I, 400 z 1386 r., Kazim. ławn., 1908 z 1417 r., St. Toruń ławn. I, 883 z 1411 r.

Do aresztu skłaniała wierzyciela zwłoka dłużnika w spłacie długu lub jego reszty²⁸¹, a także alienacja przezeń (dłużnika) dóbr²⁸².

Ktoś dokonuje wzdania części nieruchomości. W następnej zapisce nabywca kładzie areszt na pozostałej jej części²⁸³.

Gdy nabywca 10 wołów nie zapłacił należnej kwoty, pozbywca kładzie areszt na dwóch wołach²⁸⁴.

Zdarza się, że ktoś zeznaje dług i w tejże zapisce wierzyciel kładzie areszt na majątku tego zeznającego²⁸⁵. Bywa też tak, że wierzyciel kładzie areszt, a dłużnik potwierdza istnienie długu²⁸⁶. Należy jednak mocno podkreślić, że bynajmniej nie każdemu zeznaniu długu towarzyszy informacja o areszcie²⁸⁷. Z drugiej znów strony bywa on przewidziany w umowach. Na przykład między stronami dochodzi do zawarcia ugody. Jeśli nie będzie zapłaty, wierzyciel będzie mógł dobra dłużnika *...ubilibet arestare, detinere se ipsum et bona, nullo iure eidem defendendo*²⁸⁸.

Brat spłaca długi swego zmarłego brata i kładzie areszt na całym jego majątku²⁸⁹.

²⁸¹ Tak np. Lwów ławn. I, 715 z 1389 r.

²⁸² Kłodz. 330 z 1394 r.: *Arrestacio. Doman olim de Dobszicz arestavit vendicionem scultecie in Rudnik, asserens se pecunias in ipsa non solutas habere, ne ab ipso pecunia aut ipsa scultecia possit alienare, videlicet 40 marcas minus 2. Także zap. 1914 z 1407 r.*

²⁸³ Lwów ławn. I, 200 i 201 z 1384 r.

²⁸⁴ Przemyśl ławn. I, 271 z 1407 r.

²⁸⁵ Lwów ławn. I, 19 z 1382 r. Zob. też zap. 601 z 1388 r., 710–713, 715 z 1389 r. W Kazim. ławn., 2132 z 1419 r., areszt z warunkiem, jeśli ktoś będzie chciał aresztować, aresztujący obecnie będzie pierwszy. Także 2260 z 1420 r., Kłodz., 925 z 1400 r.

²⁸⁶ Lwów ławn. I, 63 z 1383 r. W następnej zapisce (I, 64) aresztu dokonuje inny wierzyciel, tu brak potwierdzenia ze strony wdowy po dłużniku. Inne przykłady potwierdzenia długu: Kazim. ławn., 1333 z 1412 r., 2148 z 1419 r., Przemyśl ławn. I, 1630 z 1425 r., St. Warsz ławn. I, 1105 z 1448 r. z ciekawą treścią: *Causa Nicolai Barthconis. Item veniens ad iudicium bannitum providus Andreas Edlinger et recognovit, prout providus dominus N.B. protestacionem fecerat et inscriptionem in libro scabinali supra domum et alia bona mea mobilia et immobilia iuste fecit, nam sibi teneor 46 sexaginis, causa quarum pecuniarum dominus N.B. protestatus est super omnia bona prefati A.E., quod sit principalis super omnes alios. creditores tam in bonis mobilibus et immobilibus. Zob. też Płock ławn., 576 z 1516 r.*

²⁸⁷ Zob. np. Lwów ławn. I, 17 z 1382 r.: *Eodem die et iudicio Kaczadur Armenus katholice fidei (tylko tu występuje) aperte recognovit, quod iacobo Greco in 25 marcis extiterit debitorie obligatus, de quibus quidem pecuniis ab hoc die incipiendo, singulis annis 5 marcas promisit et tenetur solvere et pagare. Podobnie zap. 18, 19 z 1382 r., 489 i 490 z 1387 r., Płock ławn., 59, 62 z 1495 r., St. Warsz ławn. I, 647 z 1441 r., 755 z 1443 r.*

²⁸⁸ St. Warsz ławn. I, 1073 z 1514 r.

²⁸⁹ Płock ławn., 313 z 1509 r.

Gdy ktoś sprzedawał kram sukieniczny, do którego połowy kto inny miał prawo, wówczas ten ostatni zapowiada na całym majątku pozbywcy określoną kwotę i ma być pierwszy²⁹⁰. Areoszt zgłaszano, gdy wierzytelność powstawała z tytułu dostarczonych towarów²⁹¹, surowca do przerobu²⁹², kary sądowej, testamentu, zastawu sądownie uzyskanego²⁹³.

W roku 1389 wdowa nabywa dom (właściciel zmarł) za pieniądze swej córki, które córka ma po swym ojcu. Widocznie nabywczynie nie weszły w posiadanie kupionego domu, ponieważ zapowiadają kwotę nabycia²⁹⁴.

Gdy wierzyciel ma swą należność otrzymywać ratami, po otrzymaniu części, resztę zapowiada na całym majątku dłużnika²⁹⁵.

Gdy nabywca nie odebrał kupionych świń, pozbywca, który musiał je karmić, kładzie areoszt na majątku nabywcy świń²⁹⁶, podobnie gdy nabywca nie zapłacił za kupione zboże²⁹⁷.

Gdy podczas wymiany pieniędzy wymieniający nie otrzymał powstałej różnicy, kładzie areoszt na majątku drugiej strony kontraktu²⁹⁸.

²⁹⁰ Lwów ławn. I, 569, 663 z 1388 r.

²⁹¹ Lwów ławn. I, 512 z 1387 r. (areszt na łaźni).

²⁹² Płock ławn., 588, 590, 593, 594, 596, 598 z 1515 r. Być może działo się to po śmierci złotnika, brak jednak o niej wzmianki. Brak też informacji o kolejności w zaspokojeniu wierzycieli. W zap. 592 czeladnik zgłasza areoszt z tytułu należności za pracę wykonaną u tegoż złotnika.

²⁹³ *Magna pena* Lwów ławn. I, 309 z 1385 r. (z jej tytułu wójt ma pierwszeństwo przed innymi), Kazim. ławn., 2405 z 1421 r. Testament – kilka areosztów w związku z tym samym testamentem: Lwów ławn. I, 459–461 z 1387 r. Zastaw (*super pignus iure acquisitum*), Lwów ławn. I, 597 z 1388 r.

²⁹⁴ Lwów ławn. I, 705 z 1389 r. (obie kobiety *super eadem hereditatem sunt prime*). Podobnie Lwów ławn. I, 663 z 1388 r.

²⁹⁵ Lwów ławn. I, 400 z 1386 r., także 697 z 1389 r.

²⁹⁶ Płock ławn., 570 z 1516 r.: *...indixit se super omnia bona mobilia et immobilia olim Jozew Fry civis Plocensis hon. Albertus Gruszka civis Plocensis in summa 6 sexag... et hoc ex eo, quia idem Jozew emit apud ipsum porcos 20, eosdem... non recepit, quos porcos idem A.G. suis propriis impensis et sumptibus pabulavit decem sep(timanas)...* O areosztach innych osób na majątku Józefa Fry patrz indeks osobowy w Płock ławn. Jest on notowany w aktach konsystorskich, zob. ACIE II, 756 z 1506 r. Jan Karnkowski, kanonik krakowski, w piśmie do Macieja z Zalesia, kanonika płockiego, oświadcza, że Józef Fry wpłacił Janowi Olbrachtowi całą kwotę z mostowego w Płocku. Tenże Józef Fry występuje też w ACIE III–1, 362 z 1513 r. w procesie o wapno z Jakubem Zaleskim, kanonikiem płockim.

²⁹⁷ Płock ławn., 574 z 1516 r. (doszły też inne należności). Areoszt został położony po śmierci nabywcy, jednak pozbywca napominał go za życia.

²⁹⁸ Płock ławn., 571 z 1516 r. Z tytułu wierzytelności, powstałej w wyniku kontraktu, zostaje położony areoszt na całym majątku kontrahenta; zob. Płock ławn., 572 z t.r.

Gdy ktoś obsiał zbożem cudzy grunt za połowę plonów, z tytułu należnej mu połowy kładzie areszt na tej połowie, która przypadnie właścicielowi gruntu²⁹⁹.

Gdy wierzytelowi zastaw zdawał się nieodpowiedni do wysokości należnej mu sumy, kładzie areszt na spichlerzu i domu zastawcy³⁰⁰.

Kilka razy występuje areszt z tytułu poręki, tj kwot poręczonych³⁰¹, pożyczki³⁰².

Jest jeden przypadek aresztu na dobrach pupilów, dokonanego przez zrzekającego się opiekuństwa. Widocznie poniósł jakieś koszty wykonując funkcję opiekuna³⁰³.

Gdy oskarżony o kradzież uszedł z sądu, skarżący położył areszt w kwocie 54 kop na jego majątku. Skądinąd wiemy, że skarżący był wierzytcielem oskarżonego o kradzież³⁰⁴.

Wawrzyniec, notariusz z Zorawia i jednocześnie poznański rajca, udając się w podróż służbową do Krakowa, złożył do wiernych rąk Janowi Gecz 294 grzywny pospolitej monety i jednocześnie położył areszt na całym majątku tegoż. Jan Gecz oświadczył, że jest te pieniądze winien³⁰⁵.

²⁹⁹ Lwów ławn I, 318 z 1385 r.

³⁰⁰ Płock ławn., 171 z 1503 r.

³⁰¹ Kazim. ławn., 950 z 1410 r., 2528 z 1422 r., Kłodz., 1792 z 1406 r., 1803, 1804 z 1407 r., Płock ławn., 47 z 1495 r., 589 z 1526 r., St. Warsz. ławn. I, 13 z 1427 r.

³⁰² Płock ławn., 242 z 1507 r. (pożyczka zaciągnięta przez kowala na kupno żelaza), 245 z t.r. na budowę domu, 405 z 1512 r.

³⁰³ Kazim. ławn., 714 z 1419 r., zrzeczenie się opieki, 715, areszt.

³⁰⁴ Płock ławn., 195 z 1504 r.: *...famatus dominus Jozeph Fry civis Plocensis advocato et scabinis... indixit se super bona omnia mobilia et immobilia ubicunque existencia M.M. in summa 54 sexagenis. Quequidem indiccio alias przypowycz facta est eodem die, quo idem M. de eodem iudicio... aufugit, dum ipsum Jozeph... pro furticinio inculpavit et contra eundem M. pro furticinio coram eodem iudicio, coram advocato et scabinis proposuit. W związku z tym zob. zapiskę 194 z t.r. Zarzut kradzieży w zap. 191 z t.r. Spór dotyczył soli. Józef Fry z ławnikami udał się do domu Stanisława Nowaka i tam znalazł w sieni 11 beczek soli. Nowak twierdził, że nabył ją u Marchewki (wyżej oznaczony przez M.M.). Wójt wezwał do sądu Nowaka i Marchewkę. Ten ostatni zgodził się wstąpić w spór. Wówczas Józef Fry wskazał go jako złodzieja. Marchewka uszedł z sądu, a sąd uznał jego winę. Józef Fry kilkakrotnie występuje w księgach płockich i tu już go wymienialiśmy, zob. np. ods. 302. Marchewka był ławnikiem w roku 1508, widocznie oczyścił się z zarzutu, zob. indeks osób.*

³⁰⁵ Pozn. radz. II, 171 z 1454 r.

Być może skłaniał do aresztu lęk przed dawnością roszczeń, źródłowo tego nie da się potwierdzić, aczkolwiek na wzmianki o dawności napotykamy³⁰⁶.

Spotykamy też areszt kładziony na wypadek przyszłego zdarzenia: gdyby ktoś chciał wziąć w zastaw dobra dłużnika lub je kupić.

Kazim. ławn., 1923 z 1417 r.

*Magister Johannes Orienth primus posuit in aresto domum et hereditatem magistri Petri muratoris in casu, si aliquis eandem vellet in pignere recipere vel quovismodo invadiatam capere vel emere*³⁰⁷.

Niejasny jest tekst w następującej zapisce:

Lwów ławn. I, 94 z 1383 r.

...Petrus Ponicz publicavit, quod dimidiam partem domus et braseatorii Niczkonis Tropper cum sua pecunia edificavit et sua propria est hereditas. Et super aliam dimidiam partem domus et braseatorii, ad ipsum N.T. pertinentem, idem P.P. 8 m super rationem interdixit et est tercius.

Trudno orzec, co legło u podstaw tego aresztu, zobowiązanie czy jakieś prawo rzeczowe³⁰⁸.

³⁰⁶ Patrz rozdz. 12, pkt 2.18.

³⁰⁷ Podobnie Kłodz., 3514 z 1414 r. Zob. w zw. z tym opinię P. Dąbkowskiego, *Prawo prywatne polskie*, t. II, s. 452, pkt *Zgąśnienie zobowiązań*, 1, *Zapłata*: „Jeżeli wierzyciel widział, że bezpieczeństwo jego prawa było zagrożone przez później powstałe zobowiązanie dłużnika, to mógł na tem później powstającym zobowiązaniu uczynić zapowiedź, bądź już w chwili jego powstawania, bądź też w ciągu trwania, bądź wreszcie w chwili, gdy dłużnik z ominięciem wcześniejszego chciał płacić późniejszemu wierzycielowi. Zapowiedź taką można było uczynić także na wierzytelności dłużnika z tym samym skutkiem. W wypadkach tych zatem następowała zmiana osoby wierzyciela. Jeżeli kilka osób rościło równocześnie sobie pretensje do pewnego świadczenia, następowało złożenie zapłaty w sekwestr sądowy”.

³⁰⁸ Trudno też orzec, czy pod pierwszeństwem w spłacie kryje się areszt w następującej zapisce toruńskiej: St. Toruń ławn. I, 500 z 1435 r.: *Orethei Coritynne ist gekomen for eyn gehegit ding und hat bekant... das sie schuldig sey Mattis 15 geringe mr.yn alle er gut, beweglich und unbeweglich, und of er erbe. Wen die frawe das erbe vorkouft, so sal Mattis erst bezalt werden vor aller manne glich noch frunde rate...* Tak w wielu zapiskach.

7.

TYTUŁ PRAWNY ARESZTU

1. Często nieznan

We lwowskiej księdze ławniczej, w której jest pełno oświadczeń wierzyciela o objęciu dóbr dłużnika aresztem, bardzo rzadko spotykamy informacje o tytule prawnym wierzytelności. Zazwyczaj zapiski ze wzmianką o areszcie mają następujące brzmienie:

Lwów ławn. I, 260 z 1385 r.

Coram iudicio bannito Johannes Parys de Thorun super hereditates, bona mobilia et immobilia Petri Boha et Kaczarys tolmacz 90 sexagenas interdixit et est primus.

2. Areszt *pro debito*

W części zapisek lwowskich tytuł prawny wierzytelności jest określony ogólnikowo, zazwyczaj brak informacji co było powodem powstania wierzytelności.

Lwów ławn. I, 425 z 1386 r.

...Magna Dorothea pincerne apud Nicolaum Drylyng 2 marcas, in quibus ipse Nicolaus Margare (sic, Z.R.) uxori Odsrygost debitor existit, interdixit.

W rejestrze aresztów w krakowskiej księdze wójtowskiej tytuł prawny wierzytelności jest zwykle określany jako *debitum suum* (wierzyciela).

Krak. wójt., 2079 z 1442 r.

Anna relicta... posuit in arrestum 4 equos... in debito suo.

Jednak i tu jest wiele zapisek, w których nawet owego *debitum* brak, np.

Krak. wójt., 2083 z 1442 r.

Ipolitus posuit in arrestum 4-or currus cum piscibus sub camera pannorum Weys Andreas de Lamburga in 50 m.gr. Pragensium, per precorem Materne³⁰⁹.

Podobną sytuację mamy w pozostałych źródłach, m.in. w warszawskich, częściowo w plockich, aczkolwiek w tych ostatnich, chronologicznie późnych (1489–1517), informacje o tytule prawnym aresztu są obszerniejsze.

³⁰⁹ Zob. też Krak. wójt., 2177, 2179 i in.

3. Różnorodność tytułów

Poza aresztem *ratione debiti*³¹⁰, jest też *debitum ratione salis*³¹¹, rozliczenia handlowe³¹², kaduk królewski³¹³, wynagrodzenie za służbę³¹⁴.

W księgach kazimierskich spotykamy areszt położony przez wdowę na majątku zmarłego męża z tytułu praw wiennych³¹⁵.

W dekretach Sądu Najwyższego znajdujemy informację o areszcie położonym tytułem sum zasądzonych wyrokiem sądowym³¹⁶.

Dodajmy, że o areszcie brak wyraźnej wzmianki w klauzulach zastępu. Tu może on kryć się (i jego tytuł prawny) w zwrocie *pro omni impedimento*.

Warto odnotować, że nawet w ortyłach magdeburskich tytuł prawny wierzytelności, i to już w trakcie procesu, jest odnotowany ogólnikowo *winowat*³¹⁷.

O umowach przewidujących areszt piszemy niżej w związku z kwestią miejsca w szeregu wierzycieli³¹⁸.

³¹⁰ Płock ławn., 168, 169 z 1502 r., 269 z 1507 r. i in. Przypominamy, że *debitum*, dług, *schuld* oznacza zarówno dług, jak i wierzytelność; zob. np. St. Toruń ławn. III, 1010 z 1469 r.: *...welche schuld mir alze wol czugehorende ist...*

³¹¹ Płock ławn., 524 z 1515 r.

³¹² Płock ławn., 572 z 1516 r.

³¹³ Płock ławn., 563 z 1516 r.

³¹⁴ Płock ławn., 467 z 1513 r.

³¹⁵ Kazim. ławn., 2405 z 1421 r. Zob. w związku z tym rozdz. 2 i ods. 139.

³¹⁶ Kłodz., 1914 z 1407 r.

³¹⁷ Ort. magd., s. 188: *W tenże sąd przyszedł jiny człowiek i zapowiedział u tego pieniądze... což mu je winowat ten wzdawca...* Także Żaboklicka stwierdza, że źródła na ogół nie podają okoliczności powstania zobowiązania. A. Żaboklicka, *Zadłużenie...*, s. 794.

³¹⁸ Patrz rozdz. 9, *Miejsce w szeregu wierzycieli*. Tu parę przykładów: Krak. ławn., 712 z 1372 r., Mikołaj Rebil woźnica z Sandomierza oświadcza, że jest winien 17 ½ groszy Paszkowi Lange z Sandomierza i Henrykowi pisarzowi ławy krakowskiej. Z tytułu tegoż długu daje im (zastaw z dzierżeniem) 8 koni i 2 wozy. Gdziekolwiek konie i wozy by się nie znajdowały, będą tak traktowane, jakby były wierzycieli *...abs quolibet impedimento manean arrestacionis*. Krak. radz., rok 1396, s. 145: *...Eciam recognovit idem Paulus, quod predictus Laurencius coram eo et aliis hominibus recognovisset, quod Clausonisse Duery non plus quam 13 stamina longa tinensia vendidisset pro quibusdam pellibus, et si prefatus Bohemus aliquid apud Clausonem invenerit de suis pannis, possit eosdem indicialiter (judicialiter?) arrestare*. Pozn. radz. I, 619 z 1455 r.: *Obligacio... nobilis Jacobus Ch. de W. submisit se unam marcam ad festum s. Johannis Baptiste... soluturum... Nicolao olim vicethezaurario domini episcopi Poznaniensis. Quod si non fecerit, extunc idem dominus N. se de suis frugibus intrmittere debebit, et frumentis, ubicunque ea arestaverit, pro se usurpando*.

8.

KWOTY WIERZYTELNOŚCI ZABEZPIECZONE ARESZTEM

1. Często brak danych

W szeregu przypadków brak w źródłach informacji o kwotach, które miały być zabezpieczone przez wierzyciela na majątku dłużnika³¹⁹. Zilustrujemy to za pomocą następującego zestawienia:

1. Lwów ławn. I, ogółem informacji o areszcie 220, brak kwot -, -%;
2. Kazim. ławn., ogółem informacji o areszcie ok. 186, brak kwot ok. 40, tj. ok. 20%;
3. Krak. wójt., ogółem informacji o areszcie ok. 103, brak kwot ok. 12, tj. ok. 10%;

³¹⁹ Zob. stwierdzenie Sądu Najwyższego powołane przez K. Bukowską, *Orzecznictwo...*, s. 55: „W połowie XVII wieku krakowski sąd wyższy stwierdza, że dawniej częste były zapisy nie podające w ogóle sumy sprzedażnej”.

4. Przemysł ławn. I, ogółem informacji o areszcie ok. 60, brak kwot ok. 29, tj. ok. 48%;

5. NWarsz. ławn. I, ogółem informacji o areszcie 52, brak kwot 5, tj. ok. 10%;

6. Płock ławn., ogółem informacji o areszcie 75, brak kwot 2, tj. ok. 3%.

Brak informacji, załączcza w źródłach przemyskich. Niemal w połowie zapisek wzmiankujących o areszcie brak danych o zabezpieczonych kwotach³²⁰. Luk takich nie obserwujemy we lwowskim materiale źródłowym.

2. Dane niekompletne

Poza brakiem kwot spotykamy ogólnikowe wzmianki o długu, którego wysokość nie jest dokładnie określona., np.

Lwów ławn. I, 47 z 1382 r.

*...super debita 11 truncos tritici cum 3 marcis pecuniarum*³²¹.

Kazim. ławn., 256 z 1407 r.

*...interdixit... racione debitorum omnium...*³²²

*...400 flor. ung., minus vel plus*³²³.

³²⁰ Jeszcze wyższy jest ten odsetek w krakowskich księgach ławniczych. Na 27 informacji o areszcie w 17 brak danych o kwotach. Tego źródła nie uwzględniliśmy w zestawieniu ze względu na znikomą ilość wzmianek o areszcie, patrz Wstęp, pkt 5, Podstawa źródłowa. Kwota roszczeń figuruje u Tucholczyka w formularzu *...astitionis terminorum in causa arresti iudicialiter facti, Farraginis...*, fol. 95 r/v: *...iuxta iudiciale arrestum factum... in summa debiti mille florenom in aresto descripta et designata...*

³²¹ Także Lwów ławn. I, 138 z 1384 r.: *5 lapides cere*, 256 z 1385 r.: *...2 milia nigri operis per nigrum electi cum 4 sexagenis grossorum*. W zap. 32 z 1382 r.: *aliqua debita*, w zap. 663 z 1388 r.: *aliquas pecunias interdixit*, w zap. 328 z 1385 r.: *...racione sui census, quantum sibi tenetur, interdixit*.

³²² Także Kazim. ławn., 338 z 1408 r.: *...querulavit racione debitorum omnium*, zap. 412 z 1408 r.: *racione certi debiti*, zap. 595 z 1408 r.: *...racione certi debiti, quantum sit*, zap. 2081 z 1418 r.: *...racione unius vasis cervisie*, Kłodz., 2000 z 1407 r.: *...arestavit... bona predicti M... apud F... si et in quantum lucraretur*.

³²³ Według zapiski 2097 owe minus vel plus to 60 florenów węgierskich. Tak też w Krak. wójt., 2100, 2107, 2134, 2135 z 1442 r.

Innym razem spotykamy odesłanie do źródła informacji, którym nie dysponujemy:

Płock ławn., 355 z 1510 r.

...in pecuniis civitatis et in omnibus debitis civitatis per M. tentis, prout liber et registra lacius canunt.

3. Dominują niskie kwoty

Ze wzmianek o kwotach wierzytelności zabezpieczanych aresztem wynika, że dominują kwoty sięgające do 5 grzywien lub kop groszy. Dowodem jest następujące zestawienie:

1. Lwów ławn. I, zapisek o kwotach ok. 220, w tym do 5 grzywien/kop 103, tj. ok. 47%;
2. Kazim. ławn., zapisek o kwotach ok. 85, w tym do 5 grzywien/kop 47, tj. ok. 55%;
3. Krak. wójt., zapisek o kwotach ok. 73, w tym do 5 grzywien/kop 21, tj. ok. 29%;
4. Przemyśl ławn., zapisek o kwotach 23, w tym do 5 grzywien/kop 15, tj. ok. 65%;
5. NWarsz.. ławn. I, zapisek o kwotach 36, w tym do 5 grzywien/kop 32, tj. ok. 90%;
6. Płock ławn., zapisek o kwotach 51, w tym do 5 grzywien/kop 16, tj. ok. 31%.

Są też, wprawdzie rzadkie, przypadki gdy wierzytelność jest znaczna. We Lwowie sięga ona 100 i 160 grzywien³²⁴, w Kazimierzu – 108 i 160 grzywien³²⁵, znaczne zróżnicowanie występuje w krakowskiej księdze wójtowskiej, zwłaszcza w kwotach liczonych we

³²⁴ 100 grzywien – Lwów ławn. I, 98 z 1383 r., 160 grzywien – ibidem, zap. 329 z 1386 r.

³²⁵ Kazim. ławn., 41 z 1407 r. – 108 grzywien, 1255 z 1411 r. – 160 grzywien.

florenach węgierskich³²⁶. Podobne zjawisko obserwujemy w źródłach płockich³²⁷.

Szczególnie niskie kwoty są typowe dla źródeł przemyskich i warszawskich.

Na dwa problemy należy zwrócić uwagę. Po pierwsze, niskie kwoty długu mogą świadczyć o niskim stopniu zamożności mieszkańców polskich miast w tym czasie albo o tym, że areszt był środkiem zabezpieczającym stosowanym głównie do tej kategorii długów.

Po drugie, rodzą się wątpliwości, jak można było dochodzić roszczeń przy tak niedokładnie określonych wierzytelnościach lub gdy wierzyciel w ogóle kwoty nie podawał. Ponadto należy zwrócić uwagę na brak korelacji między kwotą wierzytelności a wartością przedmiotu aresztu. Tym przedmiotem bywa zazwyczaj cały majątek dłużnika³²⁸.

³²⁶ Grzywny: 100 – zap. 2078, 2165, 120 – zap. 2139, 2140, 300 – zap. 2158, 400 – zap. 2137. Floreny: 100 – zap. 2152, 104 – zap. 2163, 272 – zap. 2161, 329 – zap. 2145, 460 – zap. 2097, 1600 – zap. 2082.

³²⁷ W Płocku jednostką obliczeniową są głównie kopy. W kilku przypadkach są wymieniane kwoty 100 i powyżej 100 kop: zap. 518 – 100 kop, 516 – 111 kop, 533, 562 – 200 kop, 582 – 280 kop. Powyżej 100 florenów: zap. 313 – 160 florenów, 231 – 257 florenów, 232 – ok. 600 florenów.

³²⁸ Zob. rozdz. 4, *Przedmiot aresztu*.

9.

MIEJSCE W SZEREGU WIERZYCIELI

1.1. Podmioty uprzywilejowane

Zazwyczaj areszt zgłaszało kilku wierzycieli i powstaje pytanie, jak ustalano kolejność zaspokojenia.

Uprzywilejowane stanowisko miało państwo. Źródła praktyki wprawdzie na ogół wprost tego nie stwierdzają w formie uogólniającej deklaracji, można tego jednak domniemywać, gdy np. aresztujący stwierdza, że jest pierwszy po królu³²⁹.

Gdy wśród zgłaszających areszt król jest wymieniony jako pierwszy, można w tym dopatrywać się monarszego priorytetu,

³²⁹ Na przykład Kazim. ławn., 41 z 1407 r.: *Item Petrus Spiczmir querulavit termino primo super bonis arrestatis Iudei Smerl sibi super 100 marc. et 8 m. latorum grossorum, quod sit ipse primus post dominum regem.* Na areszt dokonany przez króla w indeksie rzeczowym s.v. rex nie natrafiliśmy, ale mowa o nim *expressis verbis* w Kazim. ławn., 91 z 1407 r. Zob. też Kłodz., 1934 z 1407 r.: *Item veniens Michalco notarius... procuratoris generalis terre Cracoviensis coram iudicio bannito interdixit... omnia bona... Nicolai Bochner pro domino rege...* Kłodz., 1856 z 1407 r.: *Veniens... Ministerialis... interdixit 50 m. auctoritate domini regis pro eodem domino rege...* Także NWarsz. ławn. I, 45 z 1423 r.

aczkolwiek nie da się wykluczyć, że król faktycznie był pierwszym, który areszt zgłosił³³⁰.

W kolejnym przypadku, obok króla występują inni aresztujący, ale dłużnik nie żyje, a jego dzieci są nieletnie. *Negotiorum gestor* z ramienia nieletnich pyta, czy ci wszyscy aresztujący nie powinni poczekać do uzyskania przez nieletnich lat sprawnych. Wójt, który kładł areszt w imieniu króla, pyta: *An rex deberet esse propinquior ad dictum sal, quam Godhardus et alii arestatores*. Sąd odpowiada: *Quod quidquid regem tangit, hoc ipsi iudicare non habent, neque volunt*, pozostałym wierzycielom nakazuje czekać do lat sprawnych nieletnich dzieci dłużnika³³¹.

Tu jednak można owo stanowisko sądu wobec roszczeń króla interpretować dwojako:

- a) sąd nie chce wypowiadać się w kwestii, czy niewzruszalność dóbr nieletnich dzieci dłużnika dotyczy też roszczeń króla,
- b) król generalnie jest zawsze pierwszy w zaspokajaniu roszczeń.

W sumie informacji o priorytecie króla jest niewiele³³². Na Mazowszu księżna w jednym przypadku ustępuje pierwszeństwa³³³, ponadto tu władca miał pierwszeństwo z tytułu należnych mu kar³³⁴. Przy okazji warto wskazać przypadki protekcji królewskiej³³⁵.

W sytuacji uprzywilejowanej znajdowało się także miasto, aczkolwiek tu dominują informacje tego rodzaju, że kładący areszt

³³⁰ Na przykład Przemyśl ławn., 432 z 1408 r.: *Item dominus N.C. interdixit 7 fertones super domum P.C. ex parte domini regis*. Ibidem, zap. 433 z t.r.: *Item idem dominus N. interdixit super eodem domum P.C. 2 m. ex parte dominorum canonicorum*.

Z kolei w kilku zapiskach krakowskich pierwszeństwo króla jest uzasadnione tym, że monarcha ma wyższą kwotę wierzytelności na dobrach dłużnika – żupnika, aniżeli aresztujący. Kłodz., 1705, 1707, 1709 z 1406 r., zob. też zap. 1832, 1856 z 1407 r.

³³¹ Kazim. ławn., 3232 z 1427 r., wcześniej zap. 2922 z 1425 r.

³³² Zob. jeszcze Sanok II, 3634 z 1508 r. – ktoś kładzie areszt *...cum mandato et procuratorio Regie Maiestatis*. Spór dotyczy wójtostwa sanockiego. W związku z tym odsyłamy do naszego artykułu pt. *Domino Regi perpetuum silencium imponimus. Król w małopolskich zapiskach sądowych*, (w:) *Studia z historii państwa, prawa i idei. Prace dedykowane prof. Janowi Malarczykowi*, Lublin 1997, s. 311–324; także Z. Rymaszewski, *Król w dawnej Polsce...*

³³³ St. Warsz. ławn. I, 1118 z 1448 r.

³³⁴ NWarsz. ławn. I, 45 z 1423 r.

³³⁵ Sanok II, 3634 z 1508 r., wierzyciel *...cum mandato et procuratorio Regie Maiestatis* dokonuje aresztu. Zob. też Pozn. radz. I, 131 z 1438 r. (tekst pisma interwencyjnego króla).

jest pierwszy po mieście³³⁶, lub że miasto jest pierwsze, i tu czasem brak danych by wykluczyć, że faktycznie miasto pierwsze wystąpiło z aresztem³³⁷. Niekiedy jednak brzmienie zapiski wyraźnie wskazuje na priorytet miasta³³⁸.

Po mieście następnymi w kolejności był cech³³⁹.

Brak pewnych informacji o pozycji kościoła jako wierzyciela. W 1385 r. rajcy lwowscy kładą areszt w imieniu kościoła M. Boskiej i są pierwsi³⁴⁰. W 1418 r. proboszcz kościoła Bożego Ciała na Kazimierzu dokonuje aresztu, potem rajcy i ci są drudzy. Być może taka była chronologia zgłoszeń³⁴¹.

Łącznie przypadków aresztów dokonywanych przez wierzycieli uprzywilejowanych jest niewiele.

1.2. Zapiski bez informacji o kolejności

Trzeba wszakże mieć na względzie, że oświadczeniom o areszcie nie zawsze towarzyszą wzmianki o kolejności wśród aresztujących, czego ilustracją niech będzie następujące zestawienie:

1. Lwów ławn. I, zapisek z aresztem ok. 240, bez kolejności ok. 230, tj. ok. 95%;

³³⁶ Lwów ławn. I, 282 z 1388 r.: *...interdixit et est post civitatem primus*. Podobnie 475 z 1387 r., 502 z t.r., 579 z 1388 r., 722 z 1389 r. Płock ławn., 168, 169 z 1502 r., 588 z 1516 r. Czasem brak oznak priorytetu miasta, np. Płock ławn., 355 z 1510 r. Nie wiemy, czy wójt jest *...principalior pro suo censu* z tytułu władzy, czy stosunków prywatnoprawnych w następującym źródle: St. Warsz. ławn. I, 1037 z 1447 r.: (zeznanie długu 30 kop u złotnika. Dłużnik zapisuje tę kwotę na całym majątku) *...quod idem P. (wierzyciel, Z.R.) debet esse et est principalior super hijs omnibus bonis prefatis, excepto domino avvocato, qui est principalior pro suo censu, quam prefatus P.*

³³⁷ Np. Lwów ławn. I, 223 z 1385 r., 668b z 1388 r., 722 z 1389 r. W Kazim. ławn., 1984 z 1417 r., aresztu dokonują rajcy w imieniu miasta, jednak o kolejności źródło milczy. W zap. 2042 z 1418 r. miasto jest drugie po kościele.

³³⁸ Np. w źródłach płockich, zap. 168 z 1502 r.: *...exceptis pecuniis pretorianis priusquam nec pecunie L., 169 z t.r.: ...recipiendo prius pecunias civiles, ut iuris est, 171 z 1503 r.: ...post pecunias civitatis*. Wyraźna deklaracja priorytetu w zapisce warszawskiej, St. Warsz. ławn. I, 62 z 1462 r.: *...domini (rajcy) sunt principales ante omnibus creditoribus*.

³³⁹ Płock. ławn., 244 z 1507 r.: *...quequidem indicio prefati domini A., est secunda post indicionem domini J. ...ommitendo debitum civitatis et eciam debitum fraternitatis fabrorum*. Pozn. radz. I, 679 z 1456 r., opiekun ustanowiony przez urząd radziecki uznaje dług/wierzytelność cechu i tenże opiekun *...admisit tamquam primum et principalem debitorem societatem predictam ad bona G.P.* Jednak w zapisce płockiej 249 z 1508 r. cech występuje wśród szeregu wierzycieli bez podkreślenia priorytetu (nr 248, 250–252)

³⁴⁰ Lwów ławn. I, 264 z 1385 r.

³⁴¹ Kazim. ławn., 2042 z 1418 r.

2. Krak. ławn., zapisek z aresztem 27, bez kolejności 4, tj. ok. 15%;
3. Kazim. ławn., zapisek z aresztem ok. 180, bez kolejności 24, tj. ok. 13%;
4. Krak. wójt., zapisek z aresztem ok. 100, bez kolejności 5, tj. ok. 5%;
5. Kłodz., zapisek z aresztem 66, bez kolejności 11, tj. ok. 17%;
6. Płock ławn., zapisek z aresztem 72, bez kolejności 7, tj. ok. 9%;
7. Przemyśl ławn. I, zapisek z aresztem 60, bez kolejności 25, tj. ok. 41%;
8. Przemyśl ławn. II, zapisek z aresztem 17, bez kolejności 5, tj. ok. 30%;
9. NWarsz. ławn. I, zapisek z aresztem 53, bez kolejności 16, tj. ok. 30%;
10. St.Toruń ławn. I–III, zapisek z aresztem 24, bez kolejności 6, tj. ok. 21%.

Okazuje się, że tak ważnej informacji jak miejsce w szeregu wierzycieli, w wielu księgach nie notowano i przyczyn tego stanu rzeczy źródła nam nie podają³⁴².

Można by ów brak tłumaczyć lakonicznością zapisek sądowych lub stanem faktycznym, to jest wierzyciel wiedział, które miejsce zajmuje i nie widział potrzeby zapisywania tego do ksiąg.

1.3. Zapiski z informacją o kolejności

Zapiski zawierające tę informację mają zazwyczaj następujące brzmienie:

Lwów ławn. I, 1 z 1382 r.

...Coram quo iudicio Henricus Peuth de Cracovia super omnia bona... Goblonis sartoris 12 marcas minus 1 fertone interdixit et est primus.

³⁴² Bywa, że przy wierzycielach tego samego dłużnika raz jest informacja o kolejności, innym razem jej brak, np. Kazim. ławn., 2003 z 1418 r. i 2002, 2006, 2015, 2019 (w dwóch ostatnich brak kolejności). Czasem występuje dwóch wierzycieli, lecz przy żadnym kolejność nie została podana, np. Kazim. ławn., 1623 i 1624 z 1415 r.

To miejsce w szeregu bywa różne, drugie, trzecie itd., a o tych, którzy są przed nimi, brak na ogół wzmianki. Czasem ten, który zajmuje dalsze miejsce, jest w zapisce najpierw wymieniany.

Lwów ławn. I, 735 z 1389 r.

...*Parcziphal 17 marcas gr. interdixit super hereditatem Czusthich. Et Czymerman est primus cum 7 marcis, Stulpsis est secundus. Parcziphal est tercius.*

Mamy też zapowiedzi bez wzmianki o kolejności, ale w następnej zapisce inny wierzyciel figuruje jako drugi³⁴³.

Niekiedy zapowiedzi jednego wierzyciela jest poświęcona jedna zapiska, zapiski z kolejnymi wierzycielami idą tuż za nią³⁴⁴. Wszakże często w jednej zapisce występuje kilku wierzycieli dokonujących aresztu na majątku tego samego dłużnika³⁴⁵.

Czasem w jednej zapisce jest informacja o dwóch aresztach dwóch wierzycieli na dwóch różnych składnikach majątkowych³⁴⁶, o aresztach jednego wierzyciela na majątkach dwóch dłużników³⁴⁷ lub jednego wierzyciela na różnych składnikach majątkowych tego samego dłużnika i różnych kwotach wierzytelności³⁴⁸.

Innym razem dwóch wierzycieli kładzie areszt na pieniądzech dłużnika, znajdujących się u dwóch innych osób i obaj są pierwsi:

Kazim. ławn., 1557 z 1414 r.

Item Paulus Beme et Michael Newdorff cives de Cracovia primi posuerunt 70 sexagenas apud Sliwosz et suum generem Franczkonem, cives de Kazimiria, que pecunia est cuiusdam civis de Lamburga, dicti Nicolaus Polpige in aresto.

Kazim. ławn., 256 z 1407 r.:

Noverint, quibus expedit, universi. quod presentibus circumspicientibus viris... consulibus Kazimiriensibus et... scabinis civitatis supradicte, coram quibus personaliter existens Bartholomeus, gener Eliani, nomine Johannis Eliani sui socii arestat et interdixit omnia bona... racione debitorum

³⁴³ Lwów ławn. I, 459 i 460 z 1387 r.

³⁴⁴ Np. Lwów ławn. I, 48–51 z 1382 r., 503–508 z 1387 r.

³⁴⁵ Lwów ławn. I, 464 z 1387 r., Kłodz. 3190 z 1413 r., Kazim. ławn., 2185 z 1418 r.

³⁴⁶ Lwów ławn. I, 145 z 1384 r. (do tego patrz zap. 143). Płock ławn., 569 z 1516 r.

³⁴⁷ Lwów ławn. I, 329 z 1386 r.

³⁴⁸ Płock ławn., 569 z 1516 r.

omnium, que vertantur ex omni parte ipsorum... Et etiam maccellum memorati Johannis Culkirman per Hermannum arestatum, voluntarie est dimissum ad arrestacionem prius scriptam.

Ta zapiska jest jeszcze bardziej skomplikowana od poprzedniej. Czyżby Bartłomiej, działając w imieniu kilku wierzycieli, dokonał aresztu, kumulując wierzytelności?

W zapisce przemyskiej kładący areszt oświadcza, że jest drugi (wśród wierzycieli), ale w sprzeczności z tym pozostaje dalsza część oświadczenia, że nikt przed nim nie będzie zaspokojony³⁴⁹.

W zapisce lwowskiej mamy ciekawy przypadek, gdy jeden wierzyciel zapowiada pewne (różne) kwoty na dobrach dwóch dłużników z różną kolejnością:

Lwów ławn. I, 45 z 1382 r.

...Henricus Waller super bona Michael Zebenfeel pelfificis (zob. zap. 39, Z.R.) 5 fertones 4 gr. interdixit et est tertius, et super debita Niczkonis Polpuge 42 gr. interdixit et est primus³⁵⁰.

Jeżeli w jednej zapisce ktoś dokonuje aresztu w tej samej kwocie na majątku dwóch osób, można przypuszczać, że dłużnicy tworzyli jakąś spółkę:

Lwów ławn. I, 251a z 1385 r.

Eodem die Johannes Ederer de Cracovia super bona et mercimonia Nicolai de Warnow et Hermani Monoculi minus 1 ½ marcis 70 marcas interdixit et est primus³⁵¹.

Sporo jest zapisek z informacją, że aresztujący jest pierwszy po kimś:

Przemysł ławn. I, 631 z 1449 r.

...et erit post primos arestatores prior ad bona prefati M.³⁵²

³⁴⁹ Przemysł ławn. I, 1932 z 1428 r.: *Predictus Martinus de Wisliczia iure interdixit omnia bona Nicolai Silkonis, quecumque fuerunt, quod secundus fuerit in eis ad exigendum sua debita post Iacobum oprawcza. Tali condicione arestavit, quod nullus ea repetere debeat, quousque suum debitum in ipso non acquireret.*

³⁵⁰ Z kolei w zap. 40 z 1382 r. tenże Niczko Polpyge zapowiada na dobrach Michała Zebenfeelsa 42 gr i jest drugi. Pierwszym wierzycielem tego ostatniego jest Piotr Keppil, zob. zap. 39.

³⁵¹ W zap. 251b obaj określani jako *socii*. Zob. też Płock ławn., 125 z 1500 r. – dwa areszty na dobrach dwóch dłużników na tę samą kwotę 48 florenów węgierskich.

³⁵² W zapisce płockiej 516 z 1515 r.: *...primus quam alter*, w Krak. ławn., 481 z 1370 r.: *...primus in arrestacione pre aliis omnibus*, Kazim. ławn., 889 z 1409 r.: *...sit primus ante omnes creditores*. W Kazim. ławn., 2132 z 1419 r.: *...quod si quis esset arestans, ipse debet esse primus*. Lwów ławn. II, 174 z 1441 r.: *...sy ist dy andir noch Bartholomeen*.

St. Warsz. ławn. I, 155 z 1475 r.

Umowa. ...*Et si L. non solverit, tunc ipsi primam arestam habere debent pre cunctis aliis preter dominum Ulricum Fischer* (nie wiadomo kto zacz, Z.R.)³⁵³ lub że wyklucza się wszelkie inne areszty.

NWarsz. ławn. I, 13 z 1418 r.

Dłużnik nie ma pieniędzy na spłacenie długu, wobec czego zastawia dom.

*Andreas dedit solidum iudicio, ut nullus esset prior nec posterior super eandem domum predictam*³⁵⁴.

Tych wierzycieli jest nieraz wielu³⁵⁵.

Zazwyczaj zgłoszenia aresztów następują w kolejnych zapiskach, jeden po drugim³⁵⁶ lub tego samego dnia, co wygląda na quasi-rejestr³⁵⁷.

Zazwyczaj też ów ciąg zapisów rozpoczyna wierzyciel, który jest pierwszy³⁵⁸.

Sporadycznie to pierwszeństwo ma charakter warunkowy, gdyby ktoś w przyszłości zgłosił areszt.

Kazim. ławn., 2132 z 1419 r.

*Woitko Kaseman inhibet super domo et hereditate Nicolai Zuntages eiusdem racione 20 m., recognovit, quod si quis esset arrestans, ipse debet esse primus*³⁵⁹.

Czasem treść zapiski można odczytać tak, że sam areszt jest zgłoszony warunkowo:

Kazim. ławn., 1923 z 1417 r.

*Magister Johannes Orienth primus posuit in aresto domum et hereditatem magistri Petri muratoris in casu, si aliquis eandem vellet in pignore recipere vel quovismodo invadiatam capere vel emere*³⁶⁰.

³⁵³ Zob. też Krak. wójt., 2089 z 1442 r.: ...*et est primus preter advocatum*.

³⁵⁴ Także NWarsz. ławn. I, 519 z 1460 r.: ...*przipowyedal szą super substanciam G... ut nullus esset propinquior super istam... nisi ego*.

³⁵⁵ Na przykład siedmiu w Toruniu, St. Toruń ławn. III, 1492–1495 z 1477 r. zob. też Lwów ławn. II, 185 z 1441 r. Zob. też ciąg wierzycieli w NWarsz. ławn. I, 903–914, 918, 919 z 1481 r.

³⁵⁶ Zob. np. Lwów ławn. I, 48–51a z 1382 r., 52–54 z t.r., 92–94a z 1383 r. Kazim. ławn., 2080–2086 z 1418 r., Płock ławn., 248–252 z 1507 r., 588–598 z lat 1516–1517. Krak. wójt., 2102–2106 z 1442 r. Przemysł ławn. I, 3088–3095 z 1442 r. NWarsz. ławn. I, 903–910 z 1478 r., 985–988 z 1484 r. Zauważyła to już Żaboklicka, *Zadłużenie...*, s. 794. Wystąpienie jednego wierzyciela stawało się sygnałem do wystąpień innych.

³⁵⁷ Na przykład Lwów ławn. I, 505–507, 509 z 26.6.1387 r.

³⁵⁸ Tak w zapiskach lwowskich, kazimierskich, krakowskich wójtowskich.

³⁵⁹ Także Kazim. ławn., 2899 z 1425 r.

³⁶⁰ Także Kłodz., 2001 z 1407 r.: ...*arestavit... bona... si et in quantum lucraretur*. Podobnie zap. 2000, 2014.

Jeśli areszt kładzie kilku *manu coniuncta*, wszyscy zajmują to samo miejsce, co wynika z natury tej instytucji.

NWarsz. ławn. I, 961 z 1483 r.:

*Veniens providus Johannes Kylonycza manu coniuncta cum Petro Dlugy, ambo de Ploczka, in eadem iure tercio induxerunt se alias przypowyczely się super bona hereditaria Martini dicta Basto... hoc est super ortum et domum eo, quod eis tenetur 84 florenos*³⁶¹.

Spotykamy też takie sytuacje: wierzyciel jest określony, ale występuje *...una cum aliis omnibus et singulis ratione debitorum omnium*³⁶².

Mamy też, wprawdzie nieliczne, przypadki, gdy dwóch wierzycieli ma to samo trzecie miejsce w szeregu³⁶³, dwóch ma to samo pierwsze miejsce, dwóch ma drugie miejsce³⁶⁴.

Innym razem mamy odmienną sytuację, mianowicie ten sam wierzyciel wobec tych samych dóbr tego samego dłużnika raz jest trzeci, raz drugi. Między jedną zapiską a drugą upłynął niemal rok i być może kolejka wierzycieli się zmniejszyła, choć brak o tym informacji³⁶⁵.

2. Kto ustalał miejsce wierzyciela

Przypomnieć należy, że nader często brak w księgach informacji o kolejności wśród wierzycieli. Tam gdzie taka informacja jest

³⁶¹ Powtórzenie w zap. 973. Zob. też Płock ławn., 520 z 1515 r., Przemyśl ławn. I, 2064 z 1429 r. Być może działanie pospólną ręką występuje w Kazim. ławn., 350 z 1408 r, w którym to źródle tylko jeden wierzyciel jest wymieniony imiennie. Podobnie w zap. 338 z 1408 r.

³⁶² Kazim. ławn., 338 z 1408 r. Podobnie w zap. 350. Być może wierzyciel działa z upoważnienia pozostałych. Może tworzyli oni jakąś spółkę kupiecką.

³⁶³ Lwów ławn. I, 128 z 1383 r., 134 z 1384 r.

³⁶⁴ Lwów ławn. I, 283 z 1385 r., 284 z t.r. Także Krak. wójt., 2094 i 2102 z 1442 r. Dwóch wierzycieli ma tę samą czwartą pozycję w: Lwów ławn. I, 680 i 709. O przypadkach pierwszeństwa kilku wierzycieli w Gdańsku pisze H. Samsonowicz, *Badania...*, s. 73.

³⁶⁵ Lwów ławn. I, 452 z 20.3.1387 r. i 597 z 13.3.1388 r.

odnotowana, często nie wiemy, kto o tym decydował³⁶⁶. Nie wiemy, kiedy powstał dług, czy fragment ze wzmianką o kolejności jest dalszym ciągiem oświadczenia wierzyciela, czy też może jest to zapis decyzji sądu.

Jednakże są zapiski z informacją o kolejności i o tym, kto ją ustalał.

2.1. Umowne regulacje

Wobec znacznej roli, jaką w zobowiązaniach średniowiecznych odgrywała wola stron, z pewnością da się ją zauważyć przy aresztach. I tak w wielu przypadkach dłużnik zeznający dług w sądzie oświadcza, że wierzyciel będzie pierwszym aresztującym lub oświadcza to wierzyciel. Tego rodzaju informacje są zawarte w księgach sądowych wszystkich miast.

Lwów ławn. I, 214 z 1384 r.

*Eodem die et iudicio Johannes de Parva Glogovia se Nicolao Cornechyn in 6 ½ marcis grossorum fore debitorie obligatum, et promisit iuxta maius suum ius sibi de die in diem sibi persolvere, et debet intrare captivitatem quociens N.C. sibi mandaverit, et nullus hominum contra eundem Johannem aliqua debet exigare (sic, Z.R.) debita, nisi Cornechyn sua antea ab ipso habeat prescripta debita*³⁶⁷.

Podobnie w księdze kazimierskiej: Kazim. ławn., 1540 z 1414 r.:

*Item Grunwald recognovit Nicolao Slivoz et Franczkoni generi suo 15 marcas se teneri, qui sunt primi arestatores dictas pecunias*³⁶⁸.

W źródłach przemyskich: Przemysł ławn. I, 1290 z 1420 r.:

Domino Nicolao Nicolaus sutor recognovit 2 marcas se teneri, et qui cito vendet domum vel laneum tunc dominus Nicolaus erit primus ad 2 marcas.

³⁶⁶ Zob. np. Lwów ławn. II, 170 z 1441 r.: *Gromke der smet spricht seyner erstin dingtag off das haws, do her inwonet, das Hanus Snatin ist, off 14 mrg. polnisch, unde her ist der fomfte.*

³⁶⁷ Na przykład Lwów ławn. I, 710, 711 z 1389 r., Sanok II, 3206 z 1464 r. Oświadczenie wierzyciela vide Przemysł ławn. I, 1932 z 1428 r.

³⁶⁸ Także Kazim. ławn., 1255 z 1411 r., 1472 z 1413 r., 2356 z 1421 r., 2617 z 1423 r., 2899 z 1425 r. (te same osoby co w 2617). W Kazim. ławn., 1473 z 1413 r., dłużnicy, mąż i żona, zeznają dług i oświadczają, że wierzyciel jest drugi (pierwszy wierzyciel jest w 1472). Zob. też Kazim. ławn., 2132 i 2136 z 1419 r.

W źródłach poznańskich: Pozn. radz. II, 1203 z 1472 r.:

*...si et in quantum huiusmodi solucio, quod absit, ad terminum prefixum...non haberet effectum, tanquam omni iure conquisitam, sine omni strepitu iudicii intromittere poterit pro arbitrio suo, eciam quibuscunque aliis creditoribus sive illorum impeticionibus seu arrestacionibus pro eorum debitis in huiusmodi eorum bonis factis aut faciendis non obstantibus. Actum...*³⁶⁹.

W źródłach toruńskich: St. Toruń ławn. I, 97 z 1429 r.:

*Vor gehegt dink ist komen Margareta Susenberginne... und hat be-
kant, das sie schuldig sey Johanni von der Mymmel 8 geringe mr. czu beczalen,
czwischen hie und Ostern.Und ab Margareta egeschrebene storbe... so
globet sie die 8 mr. beczalen und geben in alle ir gut, wo man das dirfaren
mag, vor aller manne glich sal sein J.M. der erste*³⁷⁰.

Podobnie w źródłach warszawskich: St.Warsz. ławn. I, 29 z 1427 r.:

*Item veniens ad iudicium bannitum Turpesina recognovit coram ad-
vocato et scabinis, quod puer Gutonis sit primus, post hoc Nicolaus Galyorn,
post hoc Babik, post hoc Stephano... super domum*³⁷¹ *et super bona Turpesi-
ney, ubicunque fuerint.*

2.2. Decyzja sądu

Tak stanowi *Processus iuris...*, który sąd (sędziego) wymienia jako jedynego decydenta w kwestii kolejności wierzycieli:

*Judex etiam nullum arrestum secretum suscipere debet in collusionem aliorum creditorum, in prioritatem autem et posterioritatem arresti standum est recognitioni iudicis*³⁷².

Wydaje się, że przepis brzmi zbyt kategorycznie. Nie bierze on pod uwagę umownego uregulowania. Być może należy go interpretować zwięźajaco, gdy są wątpliwości, decyzja należy do sądu³⁷³.

³⁶⁹ Podobnie zap. 1473 z 1487 r. Także Pozn. radz. II, 1239 z 1475 r., 1455 z 1487 r. i szereg innych.

³⁷⁰ Także St. Toruń ławn. II-1, 366 z 1433 r., 444 z 1434 r., III, 411 z 1462 r., 538 z 1464 r., 564 z 1465 r., 1540 z 1479 r., 1547 z 1478 r.

³⁷¹ Zob. też tamże zap. 28 z 1427 r., 382 z 1437 r., 736 z 1443 r., 1037 z 1447 r., 1073, 1270 z 1450 r., NWarsz. ławn. I, 153 z 1434 r., 215 z 1447 r., 227 z 1448 r. i szereg innych.

³⁷² *Processus iuris...*, *De aresto iudiciario*, caput X, s. 59.

³⁷³ Przemawiałaby za tym duża rola sądu przy areście.

Przejdźmy do źródeł praktyki, pamiętając, że *Procesus iuris...* był jedynie projektem, choć może w niejednym był odbiciem praktyki.

I otóż w księgach sądowych różnych miast mamy istotnie wzmianki o decyzji sądu, przyznającej wierzycielom określoną kolejność w zaspokojeniu.

Lwów – Lwów ławn. I, 553 z 1387 r.:

*...Rufus Henricus super omnia bona Petri braxatoris 5 f. cum 13 gr. iure acquisiuit et est primus. Nicolaus Czanak est secundus cum 2 marcis et cum 10 grossis*³⁷⁴.

Kazimierz – Kazim. ławn., 2006 z 1418 r.:

*Barthosio Reich... principaliter adiudicatum est sibi, quod sit primus super bona Wirzingi ratione census*³⁷⁵.

Kraków – Kłodz., 3438 z 1414 r.:

...et ipse primus arestator.

Przemyśl – Przemyśl ławn. I, 1486 z 1423 r.:

Advocatus dixit, quod est primus..., 1494 z t.r.:

*Nicolaus S. est primus post I. arestator super domum W. ... hoc advocatus recognovit*³⁷⁶.

Płock – Płock ławn., 162 z 1502 r.: *...quos creditores supradicti scabini dixerunt esse priores*³⁷⁷.

Warszawa – NWarsz. ławn. I, 26 z 1421 r.:

*Item factum est in iudicio bannito... veniens Rafael dictus Swchopotek dixit super domum Alberti textoris, quod nullus esset prior nec posterior in 4-or sexagenis minus 14 grossis. Jus adiudicavit ipsum esse primum, quam... (sic, Z.R.)*³⁷⁸.

Poznań – Warsch. II, 144 z 1410 r.:

³⁷⁴ Domyślamy się, że to sąd przyznał priorytet Henrykowi Rudemu.

³⁷⁵ Także Krak. ławn., 339 z 1368 r., Kazim. ławn., 2163 z 1419 r., 2405 z 1421 r.

³⁷⁶ Także Przemyśl ławn. I, 1561, 1562 z 1424 r., 2065 z 1429 r., 3069 (w tekście błędnie 3969, Z.R.) z 1441 r., II, 263 z 1447 r. W zap. 2064 z 1429 r. sąd przemyski przyznaje pierwszeństwo dwu wierzycielom. Być może tworzyli spółkę kupiecką.

³⁷⁷ W tejże zapisce Piotr Murzynowski zeznaje w sądzie, że jest winien Wawrzyńcowi Luli pewną kwotę, z tym, że są inni wierzyciele pierwsi. Zob. też zap. 232 z 1506 r.

³⁷⁸ Tu sąd akceptuje oświadczenie wierzyciela. Zob. też zap. 148 z 1433 r. W zap. 84 z 1427 r. wierzyciel powołuje się na wyrok sądu żydowskiego: *...secundum librum Judeorum et decretum ipsorum, ubicunque inveniret et illud possidere potest...*

Vor uns rathmanne ist wissintlich, das David Roger von Thorun ist der irste beseczczir und vorsprechir vor gericht und vor uns uff Jaroten erbe, das her hat in der stat und vor der stat, also ap der erbin irkeynes worde vor-kaufft ee das deme egenanten David syne schulde 12 marc an 8 gross wurde vorgolden, so sal der kauff und vorkawff machteloos seyn³⁷⁹.

Toruń – St. Toruń ławn. III, 257 z 1460 r.:

...und ist ouch der andir besetzer durch des richter geczeugnis³⁸⁰.

Dekrety SN – Łysiak Decr. II, 565 z 1495 r.:

...actorem esse primum in aresto.

2.3. Wierzyciel

Wydaje się, że przynajmniej w niektórych przypadkach można przyjąć, iż to wierzyciel oświadcza o swoim pierwszeństwie, choć nie wiemy dlaczego.

NWarsz. ławn. I, 128 z 1431 r.

Item factum est in bannito iudicio, quod veniens dominus plebanus... ante consules, scabinos, indixit se super Petrum apud domum alias Cozankowicz in 20 grossos, quia nullus est propinquior super eandem domum nisi idem dominus plebanus...

Za tym, że tu wierzyciel decydował o priorytecie, przemawia kontekst zapiski, owa informacja jest częścią składową jego oświadczenia o areszcie. Tak też w innych zapiskach, np.:

Kazim. ławn., 889 z 1409 r.

Item Bartholomeus... querulavit termino quarto super domum N.S. racione certi debiti, quod sit primus ante omnes creditores ipsius N. pie memorie etc.³⁸¹

Gdy nabywca części nieruchomości kładzie areszt w dniu nabycia na części nienabytej, oświadczenie o priorytecie z pewnością pochodzi od niego³⁸².

³⁷⁹ Zob. też Pozn. radz. I, 622 z 1455 r. Król nakazuje ustalić priorytet wśród wierzycieli. Zapiskę cytujemy niżej w pkt. 3, Kryteria.

³⁸⁰ Także St. Toruń ławn. I, 1951 z 1417 r., II-2, 1156 z 1472 r., III, 1532 z 1478 r.

³⁸¹ Zob. też Kazim. ławn., 1333 z 1412 r., Kłodz., 974 z 1400 r.: *P.M. tamquam primus et principalis creditor fecit arrestacionem.*

³⁸² Lwów ławn. I, 200, 201 z 1384 r., 663 z 1388 r.

2.4. Nie wiemy kto

Niekiedy wszakże są w zapiskach informacje o kolejności, lecz nie wiemy, kto o tym decydował, np.:

Krak. wójt., 2102 z 1442 r.:

*Jacobus... posuit in arrestum... per preconem... et est primus*³⁸³.

3. Kryteria

3.1. Według literatury i aktów prawnych

Według Groickiego, jeżeli kładący areszt wierzyciel nie miał pisemnego dowodu swej wierzytelności, choćby pierwszy kładł areszt, musi ustąpić miejsca później kładącemu, który swą wierzytelność takim dowodem potwierdza. Gdy jednak żaden z wierzycieli dowodu pisemnego nie przedstawia, bywa że priorytet ma pierwszy, który areszt zgłasza³⁸⁴.

U Tucholczyka brak informacji o kolejności. Jedynie w formularzu 3, dotyczącym położenia aresztu, spotykamy na końcu następujący fragment: *...et est primus et immediatus in aresto, quod protestatum est famatis H. et C scabinis iuratis...*³⁸⁵.

³⁸³ Podobnie Przemysł ławn. I, 169, 264, 265 z 1447 r., II, 57 z 1445 r. Płock ławn., 233 z 1506 r., 552 z 1516 r., St. Warsz. ławn. I, 11 z 1427 r.

³⁸⁴ B. Groicki, *Porządek sądów...*, s. 173. *O pierwotności arestu. Gadka bywa między arestatorami sąd: Uczyni kto pierwszy arest na dobra swego dłużnika, zgoła nie mając długu swego żadnym zapisem obligowanego, uczyni też potym drugi, mając dług chyrograffem abo jakim innym urzędowym dowodem opisany, kto z tych przodkiem dochodzi długu z dóbr arestowanych, czyli ten wtóry arestator za pierwością długu swego, czyli pierwszy arestator za pierwością arestu swego. Odpowiedź: Iżę pośledni arestator za pierwością swego długu i za lepszością prawa swego pierwej. Abowiem zapowiedź nic prawa nie przydaje nikomu, jedno tylko czyni pohamowanie statku czyjego, ażeby był w pokoju do rozstrzygnięcia prawem, kto ma lepsze prawo.*

W zdaniu następnym pisze o odstępstwie od tej zasady: *A iż się więc po śmierci dłużnika uganiają do arestu chcąc mieć przodek, to dlatego bywa, iż jednak czasem i za pierwością arestu dostawa drugi dług przed drugimi arestatorami, w ten czas gdy inszy arestatorowie zapisanego pierwej długu jakim dowodem nie okażą.*

W dziele *Tytylu...*, s. 124, tylko ogólnikowe sformułowanie: *A jeśli jest wiele arestatorów na jedne dobra, tedy się rozpierają u sądu o lepszość prawa.* K. Bukowska powołuje opinię Groickiego przedstawioną w *Porządku...*, ale z pominięciem ostatniego zdania, w którym Groicki zwraca uwagę na różnorodność praktyki. K. Bukowska, *Historia II*, s. 426.

³⁸⁵ Tucholczyk, *Farraginis... Formula positionis Aresti*, fol. 95 r.

Nie wiemy jednak, czy jest to ustalenie sądu, czy sądowe potwierdzenie tego, co zeznał aresztujący.

Ze względu na priorytet, *Processus iuris*... wyróżnia trzy kategorie wierzycieli:

Pierwsza to ci, co mają mocniejsze dowody, choćby później areszt położyli. Ci mają pierwszeństwo przed mającymi dowody słabsze. Druga to ci, co mają wcześniejsze dowody. Mają oni pierwszeństwo przed posiadającymi dowody późniejsze. Do kategorii trzeciej należą ci aresztujący, którzy mają cyrograf, i ci, którzy swe prawa udowodnią³⁸⁶. Ponadto jeśli są wątpliwości co do uprawnień wierzyciela, sędzia może mu nakazać złożyć zakład³⁸⁷. Tamże postanowienie, że w razie równości praw o tym, kto ma być pierwszy, decyduje sąd³⁸⁸.

Zasada *prior tempore*... w praktyce pośredniowiecznej sprawiała sporo kłopotu, o czym świadczy opinia A. Lipskiego. Jego obszerny wywód ujawnia owe trudności³⁸⁹.

By im zaradzić, autor proponuje następującą kolejność wśród wierzycieli:

*...primo loco atque ordine ponantur hypothecarii, altero personales, hoc est privilegium personale habentes, tertio arrestantes, nondum tamen in possessionem bonorum missi, postremo chyrographarii, prout ex legibus passim colligi potest et quotidie fere in praxi fieri videmus*³⁹⁰.

Na tym Lipski jednak nie poprzestaje i konstatuje, że jest szereg wyjątków³⁹¹.

Aczkolwiek P. Dąbkowski zajmował się polskim prawem ziemskim, warto przytoczyć jego wywody o genezie interesującej nas zasady.

Jego zdaniem, póki dochodzenie praw dokonywało się w drodze samopomocy *privata auctoritate*, wówczas kto był pierwszy, ten

³⁸⁶ *Processus iuris*..., s. 60–61.

³⁸⁷ *Ibidem*, s. 59

³⁸⁸ *Ibidem*, s. 59 in fine: *...in prioritatem autem et posterioritatem arresti standum est recognitioni iudicis*.

³⁸⁹ A. Lipski, *Practicarum observationum*..., obs. 39, 40, 41.

³⁹⁰ Obs. 40, s. 98, kol. lewa.

³⁹¹ Obs. 40, s. 95, kol. pr.: *Qua in re, quamvis vulgata illa regula: Qui prior tempore, potior est jure, perpetuo observanda esse videatur... interdum tamen evenit, ut qui posterior est, possit esse potior priore...* (podaje szereg wyjątków w prawie rzymskim). O kłopotach ze stosowaniem tej zasady pisze też M. Zalasowski, *Ius Regni Poloniae*, t. I, Poznaniae 1699, s. 510–511.

wykluczał pozostałych. Ponadto pierwotna odpowiedzialność była osobowa, wobec czego nie było mowy o jakimś ładzie w dochodzeniu roszczeń. Gdy nastąpił rozwój władzy sądowej i gdy egzekucja stała się przede wszystkim majątkowa, konieczne okazało się wprowadzenie porządku między wierzycielami. Jednak zasadę *prior tempore* wyprzedzały chronologicznie wcześniejsze, np. umowna regulacja kolejności, czy też pierwszeństwo tego wierzyciela, który pierwszy rozpoczął kroki prawne³⁹².

Na problem kolejności wierzycieli w praktyce sądów gdańskich w XV w. zwrócił uwagę H. Samsonowicz. W Gdańsku regulowano tę kwestię w ten sposób, że gwarantowano pierwszeństwo spłacenia w pierwszym rzędzie pożyczającemu, zwłaszcza gdy dłużnik był spoza Gdańska³⁹³.

Według K. Kamińskiej, w najstarszym prawie chełmińskim źródła praktyki sądowej świadczą o stosowaniu zasady *prior tempore, potior iure*³⁹⁴.

Przejdźmy obecnie do penetrowanych przez nas miejskich ksiąg sądowych.

3.2. W źródłach praktyki sądowej

3.2.1. Dominuje milczenie

Na ogół źródła nie informują, według jakich kryteriów ustalano kolejność wśród aresztujących.

Jeśli priorytet ustalały strony umowy lub jedna z nich, decydowała ich wola. Można by mniemać, że tam gdzie wskazywano, że ktoś jest pierwszy, mógł on faktycznie być pierwszy i wówczas wola stron pokrywała się z zasadą *prior tempore*.

³⁹² P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 2, s. 480. Wcześniej tenże autor stwierdza, że pierwszeństwo miał wierzyciel, któremu należała się wyższa kwota, choćby chronologicznie był późniejszy. Ibidem, s. 477. Na dowód powołuje Helc. II, 1675 oraz art. 50 prawa bartnego.

³⁹³ H. Samsonowicz, *Badania...*, s. 72–73.

³⁹⁴ K. Kamińska, *Prawo chełmińskie...*, s. 341–342. Za rzymskim pochodzeniem tej zasady opowiada się R. Sondel, *Elementy romanistyczne w rewizjach prawa chełmińskiego, lidzbarskiej... nowomiejskiej... oraz toruńskiej*, „*Studia Culmensia Historico-Iuridica*”, t. 2, 1988, s. 190–191. Stamtąd przejęto, zdaniem autora, zasadę, że drugi wierzyciel mógł wstąpić w miejsce pierwszego, jeśli spłacił dług zastawcy.

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności

Być może także tam, gdzie o priorytecie decydował sąd, przy-
najmniej niekiedy u podstaw jego decyzji leżała ta zasada, zwłaszcza
wówczas, gdy kolejność nie wynikała z wysokości wierzytelności, np.:

Lwów ławn. I, 394 z 1386 r., kwota wierzytelności 3 grzywny,
miejsce 1.

Lwów ławn. I, 395 z t.r., kwota wierzytelności 8 grzywien,
miejsce 2.

Lwów ławn. I, 417 z 31.10.1386 r., kwota wierzytelności 6 grzy-
wien, miejsce 1.

Lwów ławn. I, 418 z 31.10.1386 r., kwota wierzytelności
22 grzywny, miejsce 2.

Lwów ławn. I, 503 z 26.6.1387 r., kwota wierzytelności 50 gr,
miejsce 3.

Lwów ławn. I, 504 z 26.6.1387 r., kwota wierzytelności 70 gr,
miejsce 4.

Lwów ławn. I, 505 z 26.6.1387 r., kwota wierzytelności 80 gr,
miejsce 5.

Lwów ławn. I, 507 z 26.6.1387 r., kwota wierzytelności 34 gr,
miejsce 7.

Lwów ławn. I, 506 z 26.6.1387 r., kwota wierzytelności 39 gr,
miejsce 6.

Lwów ławn. I, 509 z 26.6.1387 r., kwota wierzytelności 10 gr,
miejsce 8.

Lwów ławn. I, 553 z 1388 r., kwota wierzytelności 5 wiard.,
miejsce 1.

Lwów ławn. I, 553 z 1388 r., kwota wierzytelności 2 grz.
+ 10 gr, miejsce 2³⁹⁵.

Nieco informacji o kryteriach udało się zebrać. Oto wyniki po-
szukiwań:

³⁹⁵ Zob. też Lwów ławn. I, 261 z 1385 r., 735 z 1389 r., St. Toruń ławn. I, 1216 z 1416 r., Krak. wójt., 2173 z 1443 r. W Kazim. ławn., 2185 z 1419 r., pierwszy aresztujący ma wierzytelność w wys. 15 gr, drugi – nie po-
dano, trzeci – 4 ½ grzywny, a wszyscy będą pierwsi przed innymi wierzyicielami.

3.2.2. Pierwszeństwo zgłoszenia

Są informacje, że ktoś pierwszy zgłosił areszt.

Kazim. ławn., 1557 z 1414 r.

*Item Paulus Beme et Michael Newdorff de Cracovia cives primi posuerunt 70 sexagenas apud Slivosz et suum generem Franczkonem, cives de Kazimiria, que pecunia est cuiusdam civis de Lamburga, dicti Nicolaus Polpige, in aresto*³⁹⁶.

W zapisce plockiej z 1502 r. wierzyciel oświadcza, że dwukrotnie dokonał aresztu. Potwierdza to sąd i jednocześnie orzeka, iż był on pierwszy przed innymi wierzycielami³⁹⁷. Być może w ten sposób wyrażono uznanie dla zasady *prior tempore*.

Bodaj z respektowaniem tej zasady spotykamy się w ugodzie zawartej w Poznaniu między dłużnikiem a wierzycielem. Ponieważ wierzyciel już dwukrotnie stawał w sądzie, to jest dwa razy kładł areszt na dobrach dłużnika, *...prout in talibus bonis hereditariis mos est et consuetudo*, dlatego ma być pierwszy przed wierzycielami później zgłaszającymi roszczenia³⁹⁸.

W tymże mieście, rozstrzygając spór o priorytet, rada przyznała pierwszeństwo tej stronie, która miała lepsze prawo – *ius potius et melius*. Nie wiemy, co kryje się pod tym określeniem³⁹⁹.

W Przemyślu sąd przyznał pierwszeństwo wierzycielowi, który czterokrotnie zgłaszał areszt⁴⁰⁰.

W zbiorze orytyli magdeburgskich są dwa wyroki dotyczące zasady *prior tempore*. W pierwszym strona, która na nią się powołuje, upada w sprawie, ponieważ nie może swego pierwszeństwa w sposób właściwy udowodnić⁴⁰¹. W drugim wyroku wymienieni są trzej wierzyciele, mający roszczenia do majątku dłużnika, który wyjechał

³⁹⁶ Także Płock ławn., 233 z 1506 r., 324 z 1509 r.: *...quam indicionem fecit prius, antequam indixit se frater J.P. de S.*

³⁹⁷ Płock ławn., 172 z 1502 r., 326 z 1509 r.

³⁹⁸ Pozn. radz. I, 711 z 1457 r.

³⁹⁹ Pozn. radz. I, 622 z 1455 r., tekst niżej, na s. 116.

⁴⁰⁰ Przemyśl ławn. I, 2064 z 1429 r.: *Et premissi S. et W. quatuor vicibus in quatuor iudiciis protestaverunt, et ex isto adiudicaverunt (scabini, Z.R.), quod primi habentur premissi... ad istam memoratam pecuniam apud H. habente.*

⁴⁰¹ Ort. magd., s. 105–107. Na pierwszeństwo zgłoszenia powołuje się wójt, lecz: *Gdyż ten człowiek tej jego zapowiedzi nie chce wierzyć, a przy tem zapowiedzeniu nie był pospolny poseł, a też ta rzecz samego się wójta tycze, tedy zapowiedzenie wójtowskie nie ma mocy, a nie może się zostać, a nie może swej rzeczy świadczyć podług prawa*. To znaczy, nie jest dowodem świadectwo samego wójta we własnej sprawie, który działał prywatnie.

lub uciekł. Pierwszy jest ten, który ...*pierwej żałobą i zapowiedzeniem podług prawa jego imienie zastanie, ten pierwszej weźmie za swój dług a potem drugi, zastanie-li co a potem trzeci, a tako każdy podług prawa albo podług rządu zapowiadania z prawa...*⁴⁰².

Z ciekawą argumentacją stron i stanowiskiem sądu spotykamy się w dekrete SN z 1500 r.

Wierzyciel X przez pełnomocnika dwukrotnie stawał w sądzie i kładł areszt. Chcąc być pierwszy, pyta sąd, czy owe dwa terminy będą mu zaliczone, ponieważ drugi wierzyciel Y po swoim areszcie sprawy nie kontynuował. Ten ostatni argumentuje, że X nie spierał się z nim o kontynuację pierwszego terminu, lecz o zasadność aresztu, ponadto nie powoływał żadnego świadectwa. Po szeregu wystąpień obu stron sąd orzeka:

– ponieważ woźny na polecenie króla dokonał z ramienia X aresztu, ten areszt ma moc prawa,

– ponieważ obie strony na mocy postanowienia sądu ławniczego stawały, kontynuując oba terminy aresztu, wobec tego wierzyciel X będzie pierwszy.

Mimo całej zawilości charakteryzującej przedstawienie toku procesu, przyjąć można, że sąd pozostał wierny zasadzie *priori tempore*⁴⁰³.

Sądzimy, że można przyjąć respektowanie zasady *prior tempore* tam, gdzie kolejno wymienia się aresztujących i każdy otrzymuje kolejne miejsce.

Lwów ławn. II, 8 z 1441 r.

Mertin Cromer spricht den irsten dingtag off Michil Lebegernes schubenke, 19 schog von der armut wegen im spittel.

Zap. 9: *Michil Blasze spricht auch den irstin dingtag off Michil Lebegernes schubenke 5 schog und her ist der andir.*

Zap. 12: *Bartholomeus Hayner spricht den irsten dingtag off Michil Ledbegernes schubenke, und her ist der dritte.*

Zap. 13: *Niclas Ebirco ist der firde...*⁴⁰⁴.

⁴⁰² Ort. magd., s. 135–136. Pod określeniem *każdy podług prawa* mogą kryć się wierzyciele zajmujący określone miejsce z innego tytułu niż pierwszeństwo zgłoszenia.

⁴⁰³ Łysiak Decr. II, 818 z 1500 r.

⁴⁰⁴ Zwracamy uwagę, że tu nie wysokość wierzytelności decyduje o miejscu wśród wierzycieli. Zob. też np. Płock ławn., 271, 272, 274 z 1508 r.

3.2.3. Wysokość wierzytelności

W szeregu zapisek kryterium porządkującym kolejność wśród wierzycieli dokonujących aresztu jest wysokość wierzytelności, np.

Lwów ławn. I, 22 z 2.7.1382 r.

*Coram quo iudicio Friczko de Smotricz super domum seu hereditatem Martini Rotermel 4 marcas cum 3 parvis grossis interdixit et est secundus, sed Nicolaus Schiler est primus cum 20 marcis*⁴⁰⁵.

3.2.4. Wartość dowodów

W kilku przypadkach o priorytecie zadecydowała wartość przedstawionych dowodów. I tak SN postanowił w 1494 r., że dowód na piśmie jest ważniejszy od ustnego oświadczenia.

Łysiak Decr. II, 507 z 1494 r.

*Ex quo partes astiterunt quatuor aresta super bonis cuiusdam civis vestri profugi, ea continuantes, querentes in iure, utrum ipsa aresta habent robur firmitatis, et ius vestrum decrevit fore in vigore, et alia pars in tercio aresto producebat litteras testimoniales super debitum ex bannito iudicio, querens in iure, utrum esset propinquior et prioritatem habere posset ad debitum suum, quam ipsi arestatores, qui ullam habent deducionem an non, extunc ex quo ius iuri credit, et ius bannitum testatur, extunc testimonium iudicii banniti habet robur firmitatis. Et in eo sententia vestra est cassa de forma iuris*⁴⁰⁶.

W Płocku sąd przyznał pierwszeństwo zapisowi w księgach przed ustnym twierdzeniem przeciwnika procesowego⁴⁰⁷.

⁴⁰⁵ Brak zapowiedzi tegoż Mikołaja Schilera. W następnej zapisce z tegoż dnia *Bruno Pharrer super domum et hereditates Martini Rotermel 9 marcas minus 6 gr. parvis interdixit et est tercius*, a wg wartości powinien być drugi. Zob. też Lwów ławn. I, 55 i 56 z 1382 r., 67 i 75 z 1383 r., 251b z 1388 r, i wiele innych. Kłodz., 1705–1707 z 1406 r. (król ma większą wierzytelność na dobrach dłużnika niż aresztujący). Domyślamy się, że wysokość wierzytelności określała miejsce w szeregu wierzycieli, gdy w kolejnej zapisce występuje wierzyciel z mniejszą kwotą, choć brak wzmianki, że *est secundus*; np. Krak. wójt., 2169 i 2170 z 1442 r.

⁴⁰⁶ W dekrecie II, 592 z 1495 r., strona przegrywa, ponieważ dokonując aresztu w imieniu ojca nie okazała (nie miała) pełnomocnictwa ojcowskiego.

⁴⁰⁷ Płock ławn., 172 z 1502 r., spór o dom. *Quam copiam* (wypis z księgi, Z.R.) *domini scabini susceperunt et receperunt et cum eadem ad dominos consules iverunt, et domini viso et perlecto libro et bene intellecto, librum in suo robore confirmaverunt et domum domino N. adiudicaverunt et S.N. luendo penam silencium imposuerunt*. S.N. niezadowolony z wyroku odwołuje się do chełmińskiego sądu wyższego.

3.2.5. Zmiana kolejności

Kolejność mogła ulec zmianie, gdy dalszy wierzyciel spłacał tego, który go w szeregu wyprzedzał i wchodził spłaciwszy w jego miejsce.

O takiej możliwości, z której nie skorzystano, czytamy w zapisie poznańskiej.

Pozn. radz. I, 622 z 1455 r.

Rajcy z polecenia króla mają orzec o losie placu (*area*) należącego do zmarłego, którym był Georgius Markel. *...pluribus creditoribus inbrigata (area, Z.R.), ut ipsam litteris et inscriptionibus ipsorum creditorum dilligenter conspectis et bene ruminatis, parti ius potius et melius habenti adiudicaremus... quod singulis eorum convocatis fecimus iuxta commissa iure, quo in talibus decuit procedendo, sed ex quo alii creditores posteriores litteras et inscriptiones annui census super eandem aream habentes, de eadem se intromittere area, aliis litteris prioribus satisfaciendo, alias suscipere nabesserung noluerunt, tunc secundum verum ius, Deum et iusticiam habentes pre oculis, honeste Katherine relicte et olim nominati G.M. consorti adiudicavimus... et decernimus per presentes omnes litteras et inscriptiones aliorum creditorum preter domine prefate et si que in post exorte fuerint, que ante huiusmodi sentenciam nostram presentem de cancellaria nostra emanassent, omni carere vigore, silencium eis perpetuum imponentes, quas anulamus... per presentes nunc et in evum.*

3.2.6. Inne

W orytle magdeburskim o kolejności zadecydowało to, że areszt wykonał woźny (przysiężny poseł)⁴⁰⁸.

⁴⁰⁸ Ort. magd., s. 296. Trzeciego człowieka zapowiedanie z przysiężnym posłem ma się ostać, bo niżadny człowiek może komu zapowiedać którekoli jimienie, jedno wojt albo jego poseł, co ku prawu przysięgi, jako jest prawo. Wydawcy w odsyłaczu podają inną wersję stanu faktycznego, przedstawionego ławie. W niej m.in. jest mowa o woźnym nie przysiężnym. Zdaniem ławy woźny musi być zaprzysiężony, by jego czynności miały moc.

4. Wnioski

Reasumując, stwierdzić należy, że w praktyce sądowej różnie rozstrzygano problem priorytetu wśród aresztujących. Działo się tak bodaj we wszystkich miastach. Było zatem coś na rzeczy w prawnych regulacjach i opiniach Groickiego, pełnych różnorodnych rozstrzygnięć i odchyień od reguł.

10.

CESJA

Ponieważ z aresztem wiązały się konkretne korzyści materialne, bywał on, jak również aresztowana wierzytelność, przedmiotem cesji, chociaż dość rzadko.

Lwów ławn. I, 565 z 1388 r.

...Andreas Zomirsteyn de sua bona voluntate et spontanea mente de domo Hendzlyni Slickenpfyl Parvo Wernkoni cessit ita, quod idem super eandem domum 8 ½ m. gr. interdixit et est primus, sed Andreas Zomirsteyn super omnia mobilia et immobilia ipsius Slickenpfyl primus est⁴⁰⁹.

Krak. ławn., 1216 z 1376 r.

Hanco Winkilman omnem pecuniam, videlicet 50 marcas debiti, in quo sibi Johannes Winkilman obligatur, prout recognovit in bannito iudicio, ratione quorum 50 marcarum omnia bona ipsius hereditaria et mobilia arestaverat primarie, veluti in registro scabinorum de arestacionibus continetur

⁴⁰⁹ Zob. też Lwów ławn. I, 688 z 1388 r., darowizna wierzytelności na rzecz kościoła: *Hannos Cleyber nec non Paczoldus, sororius ipsius de Frawenstat, omnia et singula debita quondam Johannis Grosse, in debitis in Walachia existentes, ecclesie beate Virginis Marie Lemburgensis parochiali assignaverunt, et ecclesia est prima.*

*lucidius, Hanconi Bartfal omni iure, quo ea habuit, facere et dimittere omni-mode resignavit*⁴¹⁰.

W Poznaniu wierzyciel dokonuje cesji aresztu na rzecz wojewody poznańskiego. Być może było to ustąpienie na rzecz króla⁴¹¹.

Z tegoż miasta pochodzi też informacja o cesji dokonanej na mocy wyroku sądowego. Zapiska jest niejasna, prawdopodobnie areszt był położony na kosztownościach złożonych u złotnika, skradzionych i sprzedanych przez Żyda⁴¹².

W przedstawionych tu przypadkach cesja nie ma postaci przekazania skryptu dłużnego, o czym pisał Ungeheuer⁴¹³.

⁴¹⁰ Skądinąd nic nie wiadomo o takim rejestrze aresztów. Rejestr w krakowskiej księdze wójtowskiej notuje zapisy z roku 1442, a według wydawców jest to najstarsza księga wójtowska, zob. Wstęp wydawcy, s. (VII). Brak rejestru w krakowskich księgach ławniczych.

Cesję spotykamy też w źródłach toruńskich, zob. St. Toruń ławn. I, 1338 z 1417 r. Z dziwną formą transakcji spotykamy się w innej zapisce toruńskiej, St. Toruń ławn. II-1, 205 z 1431 r. Wierzyciel ustępuje z aresztu do czasu zaspokojenia roszczeń osoby trzeciej. Po czym areszt ma „wrócić” do niego. Być może był to zastaw, który w źródłach toruńskich (i w ogóle niemieckojęzycznych) bywa określany tym samym terminem co areszt, mianowicie *besatzung*. Tekst zapiski: *Gehegtim dinge ist wissentlich, das Hans Arnsberg syner besatzunge, die her uff der Schofinne gut gethan hatte umb 75 mr. geringes geldis, abegetreten hat und entwichen der Hans Zelfedynne 4 mc und 1 fird. geringes geldis (also), das się czu voraws desselbe geld us der Schefinne gut, die erste vor aller manne gleich haben sal. Und dornoch, so sal Hans Arnsberg wedir in seyne besatzunge treten und der erste sein vor aller manne gleich.*

⁴¹¹ Pozn. radz. III, 2095 z 1504 r.: *Venientes ad personam dominorum consulum civitatis Poznaniensis Nicolaus et Franciscus Widawski de Poznania sponte et per expressum fassi sunt, quia cesserunt et cedent de aresto facto ad bona Johannis Knora in personam magnifici domini Andree de Schamotuli, palatini Poznaniensis.*

⁴¹² Pozn. radz. III, 2164 z 1505 r.: *Famosus dominus Nicolaus Ruczel ex decreto dominorum consulum civitatis Poznaniensis cessit de arresto suo, quod habuit super vase et contentis in eodem Judei Abraham de Grodzisko in domo Margarethe olim Mathie aurifabris relicte deposito, quod arestatum fuit per dictum Nicolaum Ruczel ex eo, quod ipse Judeus vendiderat ciphum argenteum alias schalenn, fortasse furatum dicto Mathie aurifabro et iure arestatum...*

⁴¹³ M. Ungeheuer, *Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV w.*, Lwów 1929, s. 57.

11.

UGODA

Spór między stronami wywołany aresztem kończył się niekiedy ugodą, przy czym, jak się wydaje, działo się to na etapie postępowania nieprocesowego.

Krak. ławn., 1761 z 1416 r.

*Venientes famuli, servitores Jacussy Kotlers, arrestaverunt bona ipsius J. pro eorum servicio promerito. Tunc interveniens Mathis Schobel fecit concordiam inter eos sic, quod famuli stant contenti et recognoverunt, quod satis stant contenti*⁴¹⁴.

⁴¹⁴ Zob. też Krak. ławn., 1961 z 1394 r., Kazim. ławn., 2185 z 1419 r., Pozn. radz. I, 393 z 1448 r., II, 1614 z 1495 r., St. Toruń ławn. I, 230 z 1431 r., 531 z 1400 r. W Kazim. ławn., 1368 z 1413 r. do ugody doprowadzają rajcy (zob. zap. 1360 i 1363). Czasem wzmianka o ugodzie znajduje się w odrębnym przypisie na końcu zapiski lub na marginesie, np. Płock ławn., 403 z 1512 r. Zob. też spostrzeżenie wydawcy w *Przedmowie*, s. IX. Z tego względu niewiele o ugodzie w związku z aresztem można powiedzieć.

12.

POSTĘPOWANIE ARESZTOWE NIEPROCESOWE

Wprowadzenie

Należy zastrzec, że pełne przedstawienie postępowania aresztowego jest ze względu na ubóstwo informacji niemożliwe. Niektóre jego elementy są dokumentowane ledwie fragmentarycznie, często stanowiąc tylko początek lub koniec większej całości, której odtworzenie może być tylko hipotetyczne.

Informacje podawane przez dawnych pisarzy nie zawsze znajdują potwierdzenie w zapiskach sądowych, dotyczą zresztą niemal wyłącznie stadium procesowego. Uwaga ta odnosi się także do aktów normatywnych, jak np. wilkierz krakowski z 1530 r. i *Processus iuris...*, dlatego będziemy z nich korzystali głównie w części pracy traktującej o procesie aresztowym.

Na podstawie informacji zawartych w księgach sądowych należy wyróżnić dwa tryby postępowania aresztowego:

- postępowanie aresztowe nieprocesowe,
- proces aresztowy.

Wyraźnie bowiem odróżniano położenie aresztu od pozwania dłużnika o zapłatę⁴¹⁵.

Rozpocniemy od przedstawienia postępowania aresztowego nieprocesowego.

1. Monit

W różnych systemach prawa, np. w polskim prawie ziemskim czy w prawie litewskim, dochodzenie roszczeń rozpoczynało się od upomnienia zobowiązanego, by wykonał to, do czego był zobowiązany.

Takie upominanie w polskim prawie ziemskim zwało się po polsku *obsyłanie*, *obesłanie*, terminologia łacińska była znacznie bogatsza⁴¹⁶.

Na Litwie były to m.in. *listy upominalne*, *kopa*, zwłaszcza *wielka kopa*, jako szczególny tryb postępowania nieprocesowego⁴¹⁷.

⁴¹⁵ Zob. np. Łysiak Decr. II, 362 z 1490 r.: *...extunc bona ipsius prius debent in arestum ponere et terminos astare iudiciarios super contentacionem seu solucionem, et ad tertium terminum ipsum concitare, si bona arestata elibertare vellet, et tunc ultra procedere iuxta iuris formam*. Tak też w prawie ziemskim, zob.: *Consuetudines terrae Cracoviensis*, art. (40) *De condemnatione iniusta. Item dum aliquis aliquem condemnavit iniuste, condemnatus arestabit condemnationem in libro, et si citaverit pro iniusta condemnatione, tunc ille, qui sic condemnavit, debet luere penam trium marcarum et condemnationem describere de libro, sed si condemnatus non arestaverit condemnationem, tunc ille qui condemnavit, potest describere sine pena*.

⁴¹⁶ Zob. Z. Rymaszewski, *Czynności...*, 1. *Obesłanie*, s. 25. Obszerniej idem, *Obsyłanie w Polsce średnio-wiecznej*, (w:) *Studia historyczne dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grodziskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, pod red. Jerzego Malca i Wacława Uruszczaka, Kraków 2001, s. 366. Bogactwo terminologii łacińskiej jest w pewnym stopniu pozorne. Można o nim mówić w skali całej Polski, lecz w poszczególnych ziemach było w użyciu ledwie kilka terminów. Ibidem, s. 366.

⁴¹⁷ J. Adamus, *O wstępnych aktach procesu litewskiego (do II Statutu)*. *Garść notatek*, „Ateneum Wileńskie”, R. XII, 1937, s. 213 i nast. (o kopie), 224 i nast. (o listach upominalnych).

O monicie pisze Groicki, inni dawni pisarze o nim milczą. Nie wspominają też o nim wilkierz krakowski z 1530 r. i *Processus iuris...*

Groicki dwukrotnie wzmiankuje o „opowiadaniu”. Pierwszy raz w związku z pozywaniem dłużnika przez wierzyciela trzykrotnie na najbliższe roki sądowe, po raz drugi, gdy traktuje o pozywaniu dłużnika nieobecnego⁴¹⁸.

W miejskich księgach sądowych *upomnienie, monit*, występuje w ogóle niezwykle rzadko⁴¹⁹.

Z całą pewnością, choć to tylko pojedynczy przypadek, monit w formie zarzutu, że go nie było, pozostaje w związku z aresztem w następującej zapisce kazimierskiej:

Kazim. ławn., 2404 z 1421 r. (14.7.)

*Margaretha relicta Bohemi cum filiabus duabus ipsius Czech... reclamaverunt et revocaverunt omnes arrestaciones et inhibiciones omnium, qui arrestaverunt et inhibicionem fecerunt omnia bona mobilia et immobilia ipsius Czech, dicentes quod esset patrimonium et matrimonium verum ipsarum, et nunquam predicti inhibitores et arrestatores ipsarum patrem pro debitis suis ammonuerunt. Et dixerunt ulterius: si aliquis habet aliquid agere, nos volumus respondere pro bonis eisdem nostris et condam patris*⁴²⁰.

Powódki wyraźnie czynią zarzut pozwanym, że przed aresztem nie upomnieli dłużnika. Ich zdaniem zatem, areszt winien być poprzedzony upomnieniem. Jawi się on więc jako warunek wstępny, bez którego nie powinno dochodzić do aresztu⁴²¹.

⁴¹⁸ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 124: *Jeśli trzykroć pozwany oblicznie abo raz pozwany a dwa opowiedziany nie stanie, zachowują mu pomocną rzecz we dwie niedzieli na czwarty sąd wnieść, dla których na onych trzech sądach nie stawał. Ibidem, na s. 142: Nie może-li dłużnika na pozew dostać – dać mu trzykroć pozew listowny na jawnych miejscach słuźce urzędowemu przybijać, albo do onego urzędu, pod którym jest urzędem, pozew posyłać, aby ten był pozwany, abo raz, może li być, oblicznie pozawwszy, drugi i trzeci w mieszkaniu jego opowiedzieć aby stanął, iuxta scriptum Spec. Sax. lib. 3, art. 93 in glosa: „Si solus non est, debet sibi in domo denunciari vel uxori eius”.*

⁴¹⁹ Nie ma go wcale w Krak. wójt., co wynika z tego, że był to rejestr zgłoszeń aresztu. W innych księgach występuje sporadycznie: Lwów ławn. I, 74 z 1383 r., Kazim. ławn., 725 z 1409 r., Łysiak Decr. I, 476 z 1462 r., NWarsz. ławn. I, 14 z 1418 r. i 78 z 1426 r., Płock ławn., 40 z 1520 r. Częściej w Kłodz.: 332, 392, 744, 773, 1025, 1507, 2697, 3149, 3454, 3669, 3770, 3781, 3788.

Także obsyłanie w prawie ziemskim pojawia się w źródłach rzadko, zob. Z. Rymaszewski, *Obsyłanie...*, s. 368–369. Można sądzić, że monit zapisywano do ksiąg wówczas, gdy był nieskuteczny. Ibidem, s. 369.

⁴²⁰ Niemal miesiąc później została zawarta ugoda; zob. Kazim. ławn., 2412 z 11.8.1421 r.

⁴²¹ Obesłanie w polskim prawie ziemskim miało niekiedy obligatoryjny charakter, np. przy rękojmemstwie pozew musiał być poprzedzony obesłaniem. P. Dabkowski, *Rękojmemstwo w prawie polskim średniowiecznym*,

Jest to wszakże jedyny tego rodzaju przypadek na setki aresztów. Być może należy w nim widzieć raczej procesowy wybieg niż dowód reguły postępowania aresztowego. Trzeba przy tym mieć na uwadze cel aresztu. Jeśli był nim zakaz alienacji dóbr dłużnika a nie uzyskanie zaspokojenia, monit był niepotrzebny. Przynajmniej niekiedy takie wrażenie powstaje⁴²². Monit mógł być ewentualnie stosowany, gdy wierzyciel chciał uzyskać należną mu wierzytelność⁴²³. Brak dostatecznej podstawy źródłowej, potwierdzającej częste stosowanie aresztu, każe przyjąć, że postępowanie aresztowe w polskich miastach średniowiecznych nie było poprzedzane monitem.

2. Areszt

2.1. Stanowisko sądu

U Groickiego konieczność uzyskania zgody sądu na areszt wynika pośrednio z prośby wierzyciela o udzielenie woźnego w celu położenia aresztu⁴²⁴.

O dopuszczeniu aresztu przez sąd *...nisi in casibus in jure ordinatis* wzmiankuje *Processus iuris...*, przy czym zgoda sądu jest obwarowana poręką, jeśli sąd ma wątpliwości co do słusznych racji zabiegającego o areszt⁴²⁵. Tamże wykaz osób, wobec których aresztu nie należy stosować⁴²⁶.

Lwów 1904, s. 32. Jak niemal wszystko w średniowieczu, mogło być ono przedmiotem umownych regulacji. Zob. Z. Rymaszewski, *Czynności...*, s.25, ods. 3.

⁴²² Patrz rozdz. 5, *Cel aresztu*.

⁴²³ Mógł wierzyciel upominać dłużnika o zwrot długu, nie był to jednak krok wstępny do aresztu, bowiem nie pociągał za sobą tych skutków prawnych co areszt, nie ograniczał dłużnika w rozporządzaniu dobrami.

⁴²⁴ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 120, także s. 137.

⁴²⁵ *Processus iuris...*, o zgodzie sądu na s. 58: *...quare arrestaciones in jure dilatari non debent neque ex causa levi admitti, nisi in casibus in jure ordinatis*. O porękę, patrz s. 59. Krzywdę wyrządzoną przeciwnikowi niesłusznym aresztem ma wynagrodzić według postanowienia sądu (*secundum arbitrium iudicii*). Ibidem.

⁴²⁶ Zarówno co do osób, jak i dóbr nie należy aresztu stosować, jeżeli dłużnik jest wypłacalny, ma dobra w okręgu sądu i jawnie podróżuje.

U Tucholczyka znajdujemy lakoniczną uwagę: *Et quum arrestum sit res odiosa, non debet ex levi et facili causa per iudicem admitti*⁴²⁷.

Szczegółowiej stanowiskiem sądu zajął się Lipski, podając cztery okoliczności, które sąd powinien brać pod uwagę, wyrażając zgodę na areszt:

- a) *...an debitum solvendo sit nec non,*
- b) *...an debitum assertum legitime probari possit,*
- c) *...an persona sit vagabunda et de fuga suspecta,*
- d) *...an etiam per calumniam et de industria vexandi causa arresti*

*impositio petatur*⁴²⁸.

Zanim przejdziemy do przedstawienia informacji zawartych w księgach sądowych, zaznaczmy, że nie natrafiliśmy, by sąd odmówił zgody na areszt.

W księgach sądowych przy zapisach aresztów brak informacji o stanowisku sądu. Milczą o tym księgi lwowskie i krakowska księga wójtowska. W innych księgach sądowych pojawia się sporadycznie, np. w roku 1427 w Kazimierzu mężatka prosi sąd o woźnego, by ten dokonał aresztu dóbr dłużnika.

Kazim. ławn., 3246 z 1427 r.

*Mathias Scholtis recognovit, quomodo uxor Clos Slywosch veniens ad eum dixit: „domine advocate, Niclos Korner meo viro multa tenetur et vir meus non est domi. Peto te, des mihi nuncium, ut possem arrestare et inhibere bona eius, quousque vir meus veniat vel usque ad adventum viri”*⁴²⁹.

W Przemysłu wierzyciel dokonuje aresztu *...cum scitu advocati et scabinorum*.

Przemysł ławn. I, 3069 (w tekście błędnie 3969).

*...Quequidem bona cum scitu advocati et scabinorum inprimis interdixit*⁴³⁰.

W Sanoku wierzyciel majątek dłużnika *...posuit in arrestum... Ius admisit*⁴³¹.

⁴²⁷ Tucholczyk, *Farraginis...*, fol. 94v.

⁴²⁸ A. Lipski, *Practicarum observationum...*, s. 19, kol. prawa.

⁴²⁹ W Krak. ławn., 464 z 1374 r., sąd wyraża zgodę na areszt wpisu wzdania do ksiąg.

⁴³⁰ Zob. też Przemysł ławn. I, 825 z 1450 r., wierzyciel *...pecit eadem bona S. predicti in arresto poni mediante iure et ea arestavit iuxta formam iuris*.

⁴³¹ Sanok II, 3634 z 1508 r.

O akceptacji aresztu przez sąd może świadczyć przyjęcie przezeń pamiętnego⁴³².

W źródłach warszawskich napotykamy zobowiązanie strony, że nie będzie wzywała ani pozywała, jak tylko *...cum potestate iudicii*⁴³³.

O akceptacji (pierwszego) aresztu przez sąd *a quo* i to aresztu, na który dłużnik wyraził zgodę, mamy informację w dekrete SN z 1495 r.⁴³⁴

O koniecznej zgodzie sądu na areszt świadczą wyroki sądów, traktujące areszt bez tej zgody jako *minus iustum*, np.

Łysiak Decr. I, 798 z 1466 r.

*...quod ex quo actor posuit in arrestum bona... non accipiens vigorem ab advocato civitatis, et nuncius iuratus civitatis protunc interfuit, extunc hoc actor minus iuste fecit, nec et tale arrestum habet vigorem, de forma iuris scripti*⁴³⁵.

Wobec dość jednoznacznej wymowy źródeł uznać trzeba, że areszt wymagał zgody sądu. Jeśli tej zgody nie było, areszt był nieważny. Wierzycielowi do dochodzenia roszczeń pozostawało zwykle postępowanie sądowe.

2.2. Stanowisko miasta

Areszty w miastach dotyczyły żywotnych spraw miasta, rzemiosła, kupiectwa, obrotu towarowego. O pierwszeństwie miasta w szeregu wierzycieli piszemy wyżej⁴³⁶, tu natomiast przytoczymy ciekawą zapiskę lwowską, która informuje, że pewne rozstrzygnięcie nastąpiło na polecenie władz miejskich, aczkolwiek nie pozostaje ta informacja w związku z aresztem.

⁴³² Np. Przemysł ławn. I, 3078–3085 z 1441 r. *Pro eo nos subarravit*. Patrz też niżej, pkt. 2.10 i 2.11, w których zajmujemy się opłatami.

⁴³³ NWarsz. ławn. I, 27 z 1421 r. Nie wiemy, czy w związku z aresztem pozostaje pytanie nabywcy dóbr, czy może je dzierżyć w spokoju. Sąd odpowiada, że może je sprzedać komu chce. NWarsz. ławn. I, 32 z 1421 lub 1422 r.

⁴³⁴ Łysiak Decr. II, 565 z 1495 r. *...Leopolienses decreverunt actorem esse primum in arresto, vosque etiam arrestum ipsius actoris primum confirmastis per partem adversam admissum*.

⁴³⁵ Dalsze przykłady w rozdz. 14, *Areszt nieprawy*.

⁴³⁶ Patrz rozdz. 9, *Miejsce w szeregu wierzycieli*.

Lwów ławn. I, 158 z 1384 r.

Coram dominis consulibus Folquynus de Cracovia personaliter constitutus aperte recognovit, quod Petrus Folner concivis noster, ex parte omnium successorum legitimatorum Hankonis Swarcz bone memorie, sibi quatuor marcas persolvit, in quibus ipse H.S. post obitum ipsi F. debitor remanserat. Et ista omnia cum iussu et mandatis civitatis facta et acta fuerunt⁴³⁷.

W Poznaniu rajcy uchylają areszt położony na darowiznie m.in. na cele duchowne i darowiznę zatwierdzają.

Pozn. radz. I, 726 z 1457 r.

Confirmacio donacionum Jaszyensky. Nos consules tenore libri nostri recognoscimus per presentes, quia postquam providus Petrus Luce, tamquam tutor Alberti Jaszyensky... coram bannito iudicio... omnes donaciones canonicis et hospitalibus per Jaszyensky factas revocavit et arrestavit et denegavit solvendas, extunc nos visis donationibus iustis, rite et debite, iuxta formam iuris nostri emanatas, ipsius revocationem, arrestacionem cassamus nulliusque roboris pronunciamus imperpetuum, illas vero donaciones omnes et singulas legitime factas confirmavimus et roboravimus, confirmamusque per presentes. Actum.

2.3. Areszt kładziony w sądzie

Ten tryb postępowania aresztowego występuje w źródłach najczęściej, przy czym można wyróżnić tu dwie grupy informacji ze względu na rolę woźnego:

- a) wierzyciel w sądzie oświadcza, że kładzie areszt na dobrach dłużnika, o woźnym brak wzmianki,
- b) wierzyciel w sądzie składa takie oświadczenie *per preconem*.

2.3.1. Areszt bez wzmianki o woźnym

Lwów ławn. I, 32 z 1382 r.

Pescho Bohemus .I. Stynkeler. Eodem die et iudicio Peschco Bohemus de Lublin super bona Iohannis Steynkeler aliqua debita interdixit et est primus⁴³⁸.

⁴³⁷ Folquynus de Cracovia tylko tu notowany, patrz indeks osobowy, s. v.

⁴³⁸ O tym, że *interdixit* oznacza aresztował, patrz rozdz. 1, Terminologia.

To jest typowe brzmienie zapisek lwowskich⁴³⁹. Podobnie brzmią zapiski plockie:

Płock ławn., 119 z 1499 r.

...arestando et in arresto ponendo debita, quecunque sunt credita et obligata eisdem mercatoribus et presertim hic in civitate Plocensi apud famosum Josephum Fry⁴⁴⁰.

O areszcie dokonanym w sądzie informuje też ortył magdeburski: *Jeden człowiek przyszedł przed nas w gajony sąd i zapowiedział jednemu swojemu dłużnikowi wszystko jego jimienie i długi⁴⁴¹.*

2.3.2. Areszt dokonany w sądzie z udziałem woźnego

W krakowskiej księdze wójtowskiej wszystkie oświadczenia o areszcie są składane z udziałem woźnego – *cum precone*.

Krak. wójt., 2085 z 1442 r.

Mechil Graser posuit in arestum omnia bona mobilia et immobilia Nicolay balneatoris in duabus sexagenis minus 3 gr.; per preconem Paulum.

Z innych ksiąg sądowych wynotowaliśmy kilka przypadków aresztu dokonanego *cum precone*, lub *per preconem, bedellum*.

Krak. ławn., 427 z 1369 r.

(sic, Z.R.) *...qui interdixit cum Hancone preconem apud Nicolaum Hartel von Howe, Hansleri ibidem pro 15 marcis grossorum 10 equos⁴⁴².*

Kłodz., 1682 z 1406 r.

Jacobus civis Cracoviensis, quondam notarius Jacobi... tamquam primus et principalis creditor fecit arestacionem per ministerialem...⁴⁴³.

W dekrete SN z 1506 r. jest informacja, że podwójci przydzielili woźnego w celu dokonania aresztu *vigore iudicis*.

Łysiak Decr. II, 808 z 1500 r.

...viceadvocatus... bedellum addidit ad arestandum bona vicini vestri in debito, bedellus vero vigore iudicis fecit arestum...

⁴³⁹ W liczbie ok. 240.

⁴⁴⁰ Zob. też Płock ławn., 125 z 1500 r., 195 z 1504 r. i szereg innych.

⁴⁴¹ Ort. magd., s. 257. Termin *dług* może oznaczać dług i wierzytelność.

⁴⁴² Także Krak. ławn., 428 z 1369 r. Woźny częściej występuje w charakterze pełnomocnika, zob. zap. 1325, 1465, 1649, 1650, 1728, 1967, 2099.

⁴⁴³ Zob. też Kłodz., 1705 z 1406 r., 1986 z 1407 r., 2000 z 1407 r., 2259 z 1408 r., 3190 z 1413 r., Sanok II, 3532 z 1494 r., 3634 z 1508 r.

Łącznie jednak jest takich informacji niewiele. Z wyjątkiem krakowskiej księgi wójtowskiej dominują oświadczenia o areszcie bez wzmianki o woźnym⁴⁴⁴.

2.3.3. Woźny w miejskich księgach sądowych

Woźny w ogóle, nie tylko w związku z aresztem, rzadko pojawia się w miejskich księgach sądowych. Milczą o nim księgi przemyskie, poznańskie, warszawskie, płockie⁴⁴⁵. Generalnie brak relacji woźnego z wykonania czynności urzędowych⁴⁴⁶. Niewiele jest wzmianek o wwiązaniu, pozywaniu, przy których udział woźnego był konieczny⁴⁴⁷. Często natomiast powierzano mu funkcję pełnomocnika, np. do dochodzenia roszczeń⁴⁴⁸, uwalniania od zarzutu zabójstwa⁴⁴⁹, dokonania wzdania⁴⁵⁰, i dla szeregu innych działań⁴⁵¹.

Co dla nas szczególnie istotne, wierzyciele dają woźnemu pełnomocnictwo w celu dokonania aresztu.

Kazim. ławn., 2145 z 1419 r.

Grundin fecit Johannem pedellum tutorem et prosecutorem sue esse ad inhibendum super pecunia per Rothin reponenda.

⁴⁴⁴ Tak też w prawie ziemskim, zob. Z. Rymaszeński, *Czynności...*, s. 168. Zob. jednak opinię K. Bukowskiej, *Historia II*, s. 426: „Areszt zakładał sługa urzędowy przez zapowiedź, o której następnie wnosił relację do akt”.

⁴⁴⁵ Trzykrotnie notowany w Krak. radz.: s. 113, rok 1394 (dwa zapisy), s. 125, rok 1395. W Krak. wójt. poza rejestrem aresztów występuje kilkanaście razy: nr 3, 56, 103, 107, 108, 113, 121, 201, 202, 205, 376, 1193. Często występuje w Kłodz. Także w niektórych księgach sądów prawa polskiego brak wzmianki o woźnym; zob. Z. Rymaszeński, *Woźny sądowy...*, s. 42.

⁴⁴⁶ Niekiedy zdarzają się zeznania woźnego, jak np. w Krak. ławn., 1453, 1465 z 1392 r., lecz nie pozostają one w związku z aresztem.

⁴⁴⁷ Udział woźnego przy pozywaniu, np. Kazim. ławn., 63, 2357, 2358. Między zap. 63 a 2357 nie ma informacji o pozwie, ani jednej prośby o pozew, o woźnego, relacji woźnego z pozwania. W Krak. ławn. tylko jeden zapis – 1453 z 1392 r.

Brak wzmianki o woźnym przy wwiązaniu, np. w NWarsz. ławn., 115 z 1430 r., 168, 282 z 1452 r., 738 z 1470 r. Jedna wzmianka w: Sanok II, 3517 z 1493 r.

Podobnie było w sądach prawa polskiego. Są lata, w których księgi sądowe nie notują ani jednego pozwania czy przysięgi, zob. Z. Rymaszeński, *Czynności...*, s. 20.

⁴⁴⁸ Zob. wyżej, ods. 454.

⁴⁴⁹ Kazim. ławn., 1099 z 1410 r.

⁴⁵⁰ Kazim. ławn., 925 z 1410 r., 1085 z 1410 r., 3093 z 1426 r. Krak. ławn., 1325 z 1391 r., 2099 z 1395 r.

⁴⁵¹ Kazim. ławn., 263 z 1407 r., 365 z 1408 r., 3072 z 1425 r., 2335 z 1420 r. W Krak. ławn., 1649 z 1393 r., pełnomocnik zostaje ustanowiony, by uwolnić dłużnika od zobowiązań. Na pełnomocników brano też byłych woźnych, zob. Kazim. ławn., 3072 z 1425 r., 3093 z 1426 r., 3208 z 1427 r. Woźnego-pełnomocnika nie ma w źródłach płockich. Zostają nim inne osoby, np. Płock ławn., 524 z 1515 r. Podobnie w źródłach warszawskich, np. NWarsz. ławn. I, 554 z 1462 r., 722 z 1461 r., 918 z 1481 r.

Kazim. ławn., 2703 z 1423 r.

*Petrus Castner fecit et statuit Johannem preconem in suum legitimum tutorem, ut possit indicere seu arrestare domum Clos Mislmicz in 7 fertonibus, quos sibi tenetur, ac si solus, si personaliter interesset*⁴⁵².

Można wprawdzie przyjąć, że w tych przypadkach woźny wykonuje czynności związane z aresztem na mocy umowy, a nie z tytułu swej funkcji urzędowej, sądzymy jednak, że niezależnie od prywatnego umocowania działał jako osoba urzędowa⁴⁵³.

Nasz przegląd odbicia działań woźnego w księgach sądowych nie dał wprawdzie odpowiedzi na pytanie, co czynił woźny przy składanych w sądzie przez wierzycieli oświadczeniach o areszcie, ale uzmysłowił, że milczenie źródeł o udziale woźnego nie jest zjawiskiem wyjątkowym. Bardzo często brak wzmianki o woźnym funkcjonującym przy czynnościach, które wymagały jego obecności.

2.3.4. Co znaczy *arrestare cum preconem*

Owo *posuit in arestum per preconem* interpretujemy w tym sensie, że wierzyciel składa oświadczenie o areszcie w sądzie za pośrednictwem woźnego, osoby urzędowej, a przekonują nas o tym następujące zapisy:

Kazim. ławn., 2699 z 1423 r.

Item Michael advocatus Stradomiensis in eodem iudicio bannito recognovit, quomodo eodem vir, prefatus Sigismundus, arrestasset currum eorundem lignorum, que solus coram iudicio aliquibus terminis arrestaverat alias interdixerat per preconem, et super ipsa astitit coram iudicio aliquibus iudiciis, et etiam ligna interdicta ducta fuerunt ad Cracoviam Katherine, filie Junikin relicte olim Katercze.

Kłodz., 2490 z 1409 r.

Veniens Petir Noeryberg de Cracovia... primo iudicio querulatus est per Stanislaum Bogutham ministerialem alta voce proclamando super

⁴⁵² Także Kazim. ławn., 2194 z 1419 r., 1978 z 1417 r. Prawdopodobnie w związku z aresztem pozostaje ustanowienie woźnego pełnomocnikiem dla odebrania pieniędzy w Krak. ławn., 1947 z 1394 r. O tej roli woźnego w prawie ziemskim patrz Z. Rymaszewski, *Czynności...*, s. 399–401.

⁴⁵³ Za takim rozumowaniem przemawia okoliczność, że żadna inna osoba urzędowa temu aresztowi nie towarzyszy.

*medietate advocacie Nicolai Treuthel, advocati in Sandecz, et super eo memoriale dedit sive solidum scabinale pro meliori testimonio*⁴⁵⁴.

Szczególnie wymowna jest zapiska z Gródka Goleskiego – wierzyciel prosi sąd o woźnego, a gdy go dostał, za jego pośrednictwem aresztuje pewną kwotę pieniędzy.

Gródek Gol., 1100 z 1494 r.

*...S.G. affectavit ministerialem de Iure sibi dari, postquam datus est sibi de Iure Symon ministerialis, arestavit per eundem summam pecunie...*⁴⁵⁵

Woźnego zatem dawał sąd⁴⁵⁶. Niekiedy, jak w powyższej zapisce, mamy informację, że czynił to na prośbę zainteresowanego⁴⁵⁷. Gdy strony woźnego nie akceptowały, np. danego w celu położenia aresztu na wyroku, sędzieja sam aresztu dokonuje⁴⁵⁸.

Są też zapiski, w których woźny relacjonuje, że dokonał aresztu w sądzie.

Kłodz., 3701 z 1415 r.

...Veniens Stanislaus Bogutha ministerialis terre Cracoviensis coram nobis recognovit, quomodo quadam vice in Bochna... apud dominos

⁴⁵⁴ *Alta voce* odnosi się do woźnego, nie do wierzyciela. Zob. też Kłodz., 1903 z 1407 r.: *Veniens Stanislaus Bogutha ministerialis terre Cracoviensis interdixit et arestavit 10 marcas apud Johannem Stiger de Cracovia ex parte Johannis advocati de Wolwramow, terminus ad 14 dies ad deliberandum*. W zap. 1906 z t.r. tenże woźny aresztował u tegoż Stigera 8 grzywien plus 1 wiardunek ex parte Grzegorza z Krakowa.

⁴⁵⁵ W tym duchu skłonni jesteśmy interpretować inną zapiskę z tego sądu, mianowicie 1054 z 1493 r.: *Item in eodem iudicio residentes recognovimus... quia dominus Johannes Uchacz posuit testimoniale iuratis eo, quod iudicium dedit sibi ministerialem, ut interdicat pecuniam ponere domino Paulo Dzyrzensky partibus aliis sine consensu et presencia dicti domini Johannis Uchacz, nec de lure recipi debent sine consensu ipsius domini Johannis Uchacz*. W źródłach sanockich strona *...ex decreto iudicii clamavit per ministerialem. Ipsi non paruerunt*, Sanok II, 3370 z 1484 r.

⁴⁵⁶ Kłodz., 428 z 1395 r.: *Advocatus dedit ministerialem... ad arrestandum medium alodium... in 98 m. gr. pro debitis quondam*; H. Łysiak Decr. II, 808 z 1500 r.: *Ex quo viceadvocatus modernus recognovit... bedellum addidit ad arrestandum bona vicini vestri in debito*. Tak też w prawie ziemskim, zob. Z. Rymaszewski, *Czynności...*, s. 170. Jednakże w prawie ziemskim, ze względu na szczególne okoliczności, jak np. konieczność natychmiastowego podążania śladem, woźnego brano też bez zgody sądu. Zob. *ibidem*, s. 40, 172 (tu wątpliwości). Obsyłania dokonywał zainteresowany osobiście lub korzystając z pomocy innych osób. Brak wśród nich woźnego. Z. Rymaszewski, *Obsyłanie...*, s. 370.

⁴⁵⁷ Łysiak Decr. II, 339 z 1489 r.: *...et pars adversa postulat preconem ad arestandum...* W księgach sądów prawa polskiego ta okoliczność nie zawsze jest notowana, zob. Z. Rymaszewski, *Czynności...*, s. 170.

⁴⁵⁸ Sanok II, 3318 z 1481 r.: *Procurator Mathias iure acquisivit, quod Advocatus vigore suo addidit ministerialem ad indiccionem alias zapowedyzy zapysu. Et ibidem Sculteti et Scabini non consenserunt ministerialem, tantum solus Iudex...* Zob. w związku z tym zap. 3317 – woźny dokonuje aresztu zapisu.

*consules in iudicio ipsorum 80 marcas... interdixit ex parte A.B. de ibidem... et super eo memoriale posuit, prout iuris est*⁴⁵⁹.

Na czym polegał udział woźnego, informuje następująca zapiska:

Kłodz., 2490 z 1409 r.

N. Veniens Petir Noeryberg de Cracovia... primo iudicio querulatus est per Stanislaum Bogutham ministerialem alta voce proclamando super medietate advocacie Nicolai Treuthel.. et super eo memoriale dedit... pro meliori testimonio.

Z natury aresztowanych rzeczy lub czynności wynika, że areszt np. sum depozytowych złożonych w sądzie, areszt dokumentów sądowych, wpisów do ksiąg, był dokonywany w sądzie⁴⁶⁰.

Najbardziej przekonującym dowodem na konieczność udziału woźnego przy areszcie dokonywanym w sądzie, są informacje o nieważności aresztów dokonanych bez woźnego⁴⁶¹.

2.3.5. Szczególny tryb postępowania

Jednakże dokumenty praktyki sądowej, zwłaszcza z różnych miast, mają to do siebie, że można w nich znaleźć przykłady postępowania nietypowego.

W księgach przemyskich np. wierzyciel zwraca się najpierw do sędziego z pytaniem, czy ktoś przed nim nie zgłaszał pretensji do majątku dłużnika. Gdy sędzia odpowiedział, że zgłoszeń takich nie było, wierzyciel oświadcza, że on jest pierwszym aresztującym⁴⁶². Tenże sam Mikołaj Lichtborth kilka lat później staje w sądzie i pyta, czy jest ktoś bliższy do dóbr innego dłużnika. Gdy sędzia odpowiada,

⁴⁵⁹ Zob. też Kłodz., 1841 z 1407 r.

⁴⁶⁰ Areszt sum depozytowych – Sanok II, 3157 z 1506 r., przywilejów – Kłodz., 1706 z 1406 r., wzdania – Kłodz., 647 z 1398 r.

⁴⁶¹ Patrz rozdz. 14, Areszt nieprawy. Tu przykładowo zacytujemy jedno źródło: Łysiak Decr. I, 798 z 1466 r.: *Quod ex quo actor posuit in arestum bona... non accipiens vigorem ab avvocato civitatis, et nuncius iuratus... protunc interfuit, extunc hoc actor minus iuste fecit nec et tale arestum habet vigorem...* Tekst odczytujemy tak, że powód nie uzyskał zgody wójta i dokonał aresztu bez woźnego, choć ten był w sądzie obecny.

⁴⁶² Przemysł ławn. II, 58 z 1446 r.: *...qui advocatus dixit, quod nullus, et demum subiunxit dictus N.L. ego, domini scabini, protestor vobis, quia ego sum primus interdictor... et... advocatus dixit: „Petrus Armenus eciam fuit coram me, sed non scio, quantum inhybuit”.* W zap. 69 z t.r. ten sam wierzyciel stawał na drugim terminie i uiścił pamiętne (*donum scabinae*).

że nie ma takiego, M.L. prosi sąd o objęcie aresztem dóbr tego dłużnika, co sąd uczynił. Mikołaj L. stał się pierwszym aresztującym⁴⁶³.

Dwa miesiące później następuje powtórzenie tej sytuacji (ten sam wierzyciel i ten sam dłużnik). Sąd orzekł, że Lichtborth dotrzymał pierwszego terminu a L. uiścił opłaty⁴⁶⁴.

Woźny pojawia się tu tylko raz, lecz nie w charakterze aresztującego⁴⁶⁵.

Z owym pytaniem o zgodę sądu na kolejną czynność procesową strony spotykamy się także w Sanoku⁴⁶⁶. Także w Toruniu strona zadaje pytanie, czy jest ktoś, kto (przed nią) położył areszt na majątku dłużnika. Sędzia i ławnicy odrzekli, że aresztu nikt nie kładł, wobec czego pytający zostaje pierwszym aresztującym. O woźnym brak wzmianki⁴⁶⁷.

2.3.6. Dowodzenie roszczeń

Dokonujący aresztu na ogół nie przedstawiają dowodów potwierdzających ich roszczenia. Oto typowe zapisy:

Lwów ławn. I, 2 z 1382 r.

Eodem die et iudicio Michael Ederer de Cracovia super domum quondam Goblonis, in platea ante parvum castrum situatam, 2 ½ marcas interdixit.

Kazim. ławn., 41 z 1407 r.

Item Petrus Spiczmir querulavit termino primo super bonis arrestatis Iudei Smerl sibi super 100 marcas et 8 m. grossorum, quod sit ipse primus post dominum regem.

Krak. wójt., 2085 z 1442 r.

⁴⁶³ Przemyśl ławn. I, 825 z 1450 r.

⁴⁶⁴ Przemyśl ławn. II, 841 z 1451 r. Tegoż dnia Mikołaj Lichtborth prosi sąd o woźnego, by ten publicznie ogłosił czy jest ktoś, kto zarzuci mu cokolwiek ...*criminaliter aut civiliter*. Sędzia dał woźnego, ten ogłosił, lecz nikt nie wystąpił przeciw Mikołajowi L. Mikołaj dotrzymał więc pierwszego terminu i uiścił opłatę, zap. 842.

⁴⁶⁵ Patrz odsyłacz poprzedni.

⁴⁶⁶ Sanok II, 3643 z 1509 r.

⁴⁶⁷ St. Toruń ławn. III, 1234 z 1473 r.: *Vort hot her Herman sich czoges geczogen an der hern richter, scheppen unde gehegt ding, ab ymand ouch besatzunge doruff getan hette. Doruff andwerte der herre richter unde die herrn scheppen, eyn were nicht wissentlich, das ymand besatzunge getan hette, und wart hern Herman geteylet worde seynen rechte folgen, zo sal her der erste bleyben. Actum...*

Mechil Graser posuit in arrestum omnia bona et mobilia et immobilia Nicolay balneatoris in duabus sexagenis minus 3 gr. ...

Zwykle o dowodach brak wzmianki również w tych zapisach, w których jest podany tytuł prawny wierzytelności, określany głównie terminem *debitum*.

Krak. wójt., 2080 z 1442 r.

Joh(ann)es Reychil posuit in arrestum vulgariter eyn borten Vecens Frawendinst in debito suo.

Niekiedy przecież wierzyciel składając oświadczenie o areszcie stara się swoje roszczenia udokumentować, np. powołując się na zapis w księgach:

Krak. wójt., 2117 z 1442 r.

Laurencius tamquam procurator ex parte Pecze sutoris de Lanczhut posuit in arrestum omnia bona mobilia et immobilia Niclos Prischnig in 60 flor. Ung... in suo debito, prout liber advocati docet...⁴⁶⁸ lub na dokument⁴⁶⁹.

Kazim. ławn., 883 z 1409 r.

Item Petrus Spiczmir (querulavit super) domum domini Martini canonici Cracoviensis termino primo racione certi debiti iuxta tenorem sue littere⁴⁷⁰.

Są przypadki potwierdzania przez wdowę długu męża, gdy wierzyciel dokonuje aresztu⁴⁷¹.

Wyjątkowo w księdze płockiej spotykamy przypadek powołania świadków przez wierzyciela w chwili dokonywania aresztu⁴⁷².

W Krakowie w 1407 r. dłużnicy zeznają w sądzie dług, a wierzyciel wnosi, by dług ten ogłosić publicznie. Zanim nastąpiła publikacja, ktoś położył areszt, ponieważ tym dłużnikom sąd nakazał

⁴⁶⁸ Tak też Kłodz., 3414 z 1414 r. – *pro contentis in libro iudiciali presenti*, Płock ławn. 355 z 1510 r., 443 z 1513 r., Pozn. radz. I, 645 z 1455 r. – *prout summa istius debiti in libro scabinorum existat descripta*, 654 z 1456 r. – *prout inscripserat se sibi in libro civitatis nostre*, 675 z 1456 r. – *prout liber scabinorum canit de super lacius*, Krak. ławn. 1796 z 1393 r., Kazim. ławn. 1728 z 1416 r., 2265 z 1420 r.

⁴⁶⁹ Rzadkie są wzmianki o skryptach dłużnych.

⁴⁷⁰ Także Krak. wójt., 2079, 2122, 2165, z 1442 r. Łysiak Decr. II, 642 z 1496 r.: *...et quod. K. (powód) iuri suo satisfacisset arrestacionibus, continuando iudicia unum post relictum, adducens inscripcionem debiti sui...* Kazim. ławn., 883 z 1409 r. – *querulavit... racione certi debiti, iuxta tenorem sue littere...* Kłodz., 1707 z 1406 r.

⁴⁷¹ Lwów ławn. I, 63 z 1383 r. *Et coram eodem iudicio Kresa relicta Peschconis fabri aperte recognovit, quod maritus eius felicis memorie in eisdem 19 m. debitor remansit.*

⁴⁷² Płock ławn., 179 z 1503 r.

zapłacić temu wierzycielowi pewną kwotę pieniędzy. Jeden z dłużników oświadcza, że z tego długu zostali zwolnieni wyrokiem królewskim, aresztujący nie daje wiary, a sąd nakazuje dłużnikom udowodnić swe twierdzenia⁴⁷³.

Nie zawsze wiadomo, w którym stadium postępowania aresztowego następuje dowodzenie racji.

Przemyśl ławn. I, 1749 z 1426 r.

Nicolaus currifex per 2 scabinos docuit, quod Mathias notarius selam apud Iohannem et Pesch arestasset.

Wydaje się, że wszędzie tam, gdzie wierzyciel lub dłużnik już po areszcie mają przeprowadzić dowód, należy przyjąć, że dzieje się to w toku procesu. Z tego względu o dowodach piszemy również w części pracy poświęconej procesowi aresztowemu⁴⁷⁴.

2.3.7. Publikacja aresztu

Generalnie funkcję ogłaszającego w sądach miejskich, podobnie jak w sądach prawa polskiego, pełnił woźny⁴⁷⁵. Gdy idzie o areszt, dowodów na to jest niewiele. W cytowanej wyżej zapisce krakowskiej z 1409 r. powód *...querulatus est per Stanislaum Bogutha ministerialem, alta voce proclamando*⁴⁷⁶. W dekrete SN z 1490 r. jest informacja o ucieczce dłużnika, a wierzyciele *...tria iudicia astiterunt cum proclamatione*⁴⁷⁷. W innym dekrete strona poleca woźnemu czterokrotnie wzywać wszystkich do ujawnienia sprzeciwu⁴⁷⁸.

W Krakowie dokonywano proklamacji długów w kościołach lub obok nich, może w parafii – *circa parochiam*⁴⁷⁹. Per analogiam można domyślać się obowiązku publikacji aresztu w Poznaniu, skoro tam wilkierz wymagał ogłaszania zamiaru sprzedaży dóbr⁴⁸⁰.

⁴⁷³ Kłodz., 1914 z 1407 r.

⁴⁷⁴ Patrz rozdz. 13, *Proces aresztowy*.

⁴⁷⁵ Zob. Z. Rymaszewski, *Czynności...*, s. 164 i nast.

⁴⁷⁶ Kłodz., 2490 z 1409 r.

⁴⁷⁷ Łysiak Decr II, 386 z 1490 r..

⁴⁷⁸ Łysiak Decr. II, 561 z 1495 r.

⁴⁷⁹ Ul. I, 4812 z 1388 r.: *Nicolaus notarius generalis habet proclamare circa parochiam pro debitis hereditariis in M.*

⁴⁸⁰ Pozn. wilk., nr 66, s. 18–19: *Domus venditio. Item quicunque in aut extra civitatem domum aut aliquam hereditatem vendere, absque impedimento... propinquorum suorum voluerit, is ante vendicionem huiusmodi,*

2.4. Areszt kładziony poza sądem

O takim areszcie pisze Groicki, wprowadzając w odniesieniu do osoby trzeciej, u której znajdują się rzeczy dłużnika nieosiadłego:

Kiedy mam dłużnika, o którym rozumiem, iż jest nieosiadły a niepewny, który mi upornie długu mojego zapłacić nie chce. A dowiem się u kogo o jakiej majątności jego, pójdę do wójta i będę żądał, aby mi użyczył sługi z urzędu swojego ku uczynieniu aresztu na one majątności dłużnika swojego; co mi wójt winien uczynić. I pójdzie sługa z rozkazania wójtowego do onego człowieka w dom, u którego jest majątność dłużnika mojego i rozkaże z urzędu, aby majątności, pieniędzy albo jakich pewnych rzeczy dłużnika mojego nie wydawał dla tego długu, który mi winien. Rozkazawszy, pójdzie zaś do urzędu i zezna, iżem urzędnie zapowiedz uczynił na majątność tego⁴⁸¹.

Z lektury tego, co pisze Groicki o areszcie w *Tytułach...*, można odnieść wrażenie, że tylko tę postać aresztu przedstawia.

W księgach sądowych znajdujemy zapiski, które mogą wskazywać, że aresztu dokonano poza sądem u dłużnika lub osoby trzeciej, mającej rzeczy dłużnika.

W 1395 r. wrotny zamku krakowskiego (*portulanus castri Cracoviensis*) oświadcza w sądzie, że położył areszt na zwierzętach w folwarku dłużnika.

Kłodz., 426 z 1395 r.

Veniens Janko, portulanus castri Cracoviensis, recognovit coram advocato, quomodo veniens ad alodium condam ipsius Prokendorff arestavit ibidem 12 equos, 16 vaccas, 20 scrophas et 4, 20 ancas et 2 (c)orita frumenti in 66 ½ m. gr. nomine ipsius Korczeidel civis Cracoviensis, interdiccio prima.

W tymże roku wójt innemu wierzycielowi daje woźnego, by położył areszt na *medium alodium*⁴⁸².

W 1412 r. rajcy nakazują woźnemu, by się udał do Pilzna i tam położył areszt na dobrach połowy wójtostwa.

tribus vicibus se sequentibus diebus dominicis in cimiterio per preconem proclamare et insinuare publice debet...

⁴⁸¹ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 122. W formularzu zeznania woźnego nie ma wzmianki o tym, że tenże dokonał aresztu poza sądem. Ibidem, s. 123.

⁴⁸² Kłodz., 428 z 1395 r. Jak zwodnicze mogą być informacje, niech poświadczy to, że po zapiskach 426 i 428 następują oświadczenia wierzycieli, że dokonali aresztu, przy czym o woźnym nie wspominają. Kłodz., 432 z 1395 r.: ...2- a vice veniens idem Korczeidel interdixit bona alodii Prokendorff in pecunia ut supra, także 433 z 1396 r. W obu wypadkach był to drugi areszt i być może nie był wykonywany w terenie, lecz w sądzie.

Kłodz., 2968 z 1412 r.

...consules... pro media parte advocacie in Pilzno in Castro Cracoviensi iudicaverunt et pro sentenciam latam demandaverunt Stanislaio Bogutha ministeriali equitare ad Pilsznam et interdicere omnes census et proventus....

Informację o areszcie poza sądem znajdujemy w orytylu magdeburskim.

Soltys albo wojt albo jego służebnik ma przyć przed to stojące jimienie i to opowiedzieć za ten dług tego, co żałuje i wymienić ji, a to ma uczynić przy sąsiedziech obapolnych i to jimienie oświadczyć⁴⁸³.

Nie znaleźliśmy opisu, jak ów areszt w terenie przebiegał, kto woźnemu towarzyszył⁴⁸⁴. W prawie ziemskim woźny miał asystę, zazwyczaj szlachtę⁴⁸⁵.

Do dokonania aresztu był powoływany woźny sądowy, raz czynność tę wykonuje wrotny zamku krakowskiego (*portulanus castri Cracoviensis*)⁴⁸⁶, innym razem woźny, który jest jednocześnie strażnikiem więzienia, może katem (*cippi magister*)⁴⁸⁷. W dekrete SN z 1467 r. czytamy o areszcie wzdania, dokonanym *...per signum advocati*⁴⁸⁸.

Przedstawiliśmy wszystkie wzmianki o areszcie dokonanym poza sądem. Wobec ich niewielkiej liczby trzeba przyjąć, że dominującą formą w sądach miejskich był areszt kładziony w sądzie⁴⁸⁹.

⁴⁸³ Ort. Magd., s. 217. Taki rodzaj aresztu ma na myśli K. Bukowska, *Historia II*, s. 426: „Areszt zakładał służa urzędowy przez zapowiedź, o której następnie wnosił relację do akt”.

⁴⁸⁴ W orytylu magdeburskim, s. 107, mowa jest o jednym sąsiedzie, który ma przysiąc na okoliczność kolejności aresztu.

⁴⁸⁵ Z. Rymaszewski, *Czynności...*, s. 173–174.

⁴⁸⁶ Kłodz., 426 z 1395 r.

⁴⁸⁷ Krak. radz., s. 125, zapiska pierwsza od góry, rok 1395.

⁴⁸⁸ Łysiak Decr. I, 546 z 1463 r.: *...resignacio arestata per signum advocati*.

⁴⁸⁹ W prawie ziemskim areszt w sądzie to areszt osoby, dokonywany przez woźnego poprzez dotknięcie osoby. Z. Rymaszewski, *Czynności...*, s. 176 i nast. Dominował areszt wykonywany w terenie. Ibidem, s. 164 i nast. Mogło to być następstwem różnicy środowisk teren – miasto.

2.5. Wielokrotne zgłaszanie aresztu

2.5.1. Groicki i prawo stanowione

Groicki dwa razy zajmuje się wielokrotnością zgłaszania aresztu. W opisie dwóch sposobów postępowania wierzycieli krótko pisze, że w pierwszym trybie wierzyciel po areszcie pozywa dłużnika i tu nie podaje ile razy przed pozwem wierzyciel ma stawać w sądzie. Przy drugim trybie jest mowa o dwóch astycjach wierzyciela, po których następuje pozwanie dłużnika na trzeci rok⁴⁹⁰. W części zatytułowanej *Przeciw niestłusznym a szkodliwym z aresztu postępkom* krytykuje stanowisko pełnomocników procesowych (prokuratorów), którzy odmawiają skuteczności aresztowi, jeśli nie był zgłaszany na dwóch kolejnych rokach sądu wyłożonego z obecnością wierzyciela. Owa obecność bywa zwana ustawaniem roku, *asticio termini* i na tym ciągłym „ustawaniu” może zdaniem Groickiego upłynąć cały rok.

O tym „ustawaniu” zdaniem Groickiego nic nie wie prawo magdeburskie, które w ogóle poza aresztem konia (*Anefang*, Z.R.) o areszcie milczy. Byłoby lepiej, gdyby podobnie jak przy sekwestrze, który tylko terminologicznie różni się od aresztu, już pierwsze położenie aresztu wywoływało właściwy skutek, to jest ograniczało swobodę rozporządzania przez dłużnika majątkiem obłożonym aresztem. Wierzyciel i dłużnik mieliby te same prawa, co przy „ustawaniu” terminu. Te „ustawania”, kontynuuje Groicki, *...wszelką szkodę z wielkiego nakładu prawującym się zwykły przynosić*⁴⁹¹.

Mimo tej krytyki, Groicki jednak w swym tekście jak i w formularzach posługuje się zwrotem *ustał sądu* (terminu, roku), z czego nie należy chyba czynić mu zarzutu, wszak jego dzieło miało charakter podręcznika, wskazującego jak należy w praktyce postępować.

Processus iuris... podaje następujący tryb postępowania: po złożeniu do akt wójtowskich oświadczenia o areszcie, aresztujący winien stawić się na dwóch najbliższych rokach sądowych, po czym

⁴⁹⁰ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 123–124.

⁴⁹¹ Ibidem, s. 137–138, cytowany fragment pochodzi ze strony 138 *in fine*.

następuje pozwanie tych, którzy są bliscy względem aresztowanych dóbr⁴⁹². Tak zwana astycja jest zatem dwukrotna, jak u Groickiego.

2.5.2. Księgi sądowe

W księgach sądowych wielokrotność zgłoszeń nie zawsze jest zaznaczana, a przecież skoro wielokrotne dokonywanie aresztu było istotnym elementem postępowania aresztowego, winno być ono w zapiskach notowane. Tymczasem milczą o nim księgi lwowskie i rejestr aresztów w krakowskiej księdze wójtowskiej. W pozostałych księgach też trafiają się wpisy aresztów, niezawierające informacji o wielokrotności (i kolejności)⁴⁹³.

Obok nich są jednak zapiski zawierające tę informację, np.:

Kazim. ławn., 590 z 1408 r.

*Item Slechtynger querulavit termino secundo super sepum prius inhibitum racione debiti 26 m. etc. Sepum iacet apud Henrich Zemeler*⁴⁹⁴.

Są areszty dwu- i trzykrotne. Sporo jest aresztów czterokrotnych, są, choć rzadko, pięciokrotne. Były one jednak *superhabundandia* lub, jak w źródłach warszawskich, *...ultra ius alias myemo prawa*⁴⁹⁵.

Często brak kompletu zgłoszeń, jest tylko pierwsze lub kolejne oświadczenie, np.

⁴⁹² *Processus iuris...*, s. 30. Także s. 63: *...ut postquam primum et secundum iudicium super arresto facto actor astiterit, ad tertium iudicium arrestatus in faciem et personaliter... citetur.*

⁴⁹³ Na przykład Kazim. ławn., 2148, 2157 z 1419 r., Łysiak Decr., I, 712 z 1465 r., 1561 z 1480 r., II, 362 z 1490 r., 628 z 1496 r., NWarsz. ławn. I, 981–984 z 1484 r., St. Toruń ławn. III, 763 z 1467 r. i szereg innych.

⁴⁹⁴ Slechtynger tylko tu notowany. Zob. też Kazim. ławn., 802 z 1409 r., *inhibuit tercio*, tak samo w zap. 833, 864, 874. Kłodz., 2151 z 1408 r., 3392 z 1413 r. Tylko drugie i trzecie w Kazim. ławn., 886 z 1409 r. 889 z t.r. Tylko pierwsze i czwarte w Przemyśl ławn. I, 1881 i 1894 z 1427 r. W źródłach lwowskich, zwłaszcza w księdze drugiej, dominują pierwsze zgłoszenia: *...spricht den irsten dingtag*. Zob. też spostrzeżenie H. Samsonowicza w źródłach gdańskich: „Jak zdaje się z zestawienia wynikać, w coraz większym stopniu stosowano trzykrotną zapowiedź i trzykrotne wezwanie, aby móc w każdej chwili wyzyskać ciężką sytuację dłużnika i zażądać zwrotu należności. Zjawisko to jest dalszym dowodem na istnienie głodu gotówki w Gdańsku i dążenie do przyspieszenia wszelkich transakcji, w tym również lichwiarskich”. H. Samsonowicz, *Badania...*, s. 79. O trzykrotnych protestacjach przy zastawie w prawie ziemskim, patrz Jacek Matuszewski, *Zastaw...*, s. 149.

⁴⁹⁵ Areszty czterokrotne, np. NWarsz. ławn. I, 985 z 1484 r.: *...ergo tunc est quarta (indiccio, Z.R.) ultra ius alias mymo prawo*, także nr 986–988. Zob. też Groicki, *Porządek sądów...*, s. 76. Jednak niedotrzymanie czwartego terminu przez aresztującego jest traktowane jako zarzut, Łysiak Decr. II, 600 z 1496 r.: *...citavit filium ipsius Kochan, qui sibi tertium iudicium admisit, et in quarto iudicio... quesivit... ostensionem... sed quantum iudicium prius non astitit.*

Areszty pięciokrotne: Kłodz., 458, NWarsz. ławn. I, 920 z 1481 r. *Superhabundandia*; ibidem, nr 985 z 1484 r.

Kazim. ławn., 1990 z 1417 r.

*J.W. posuit primo termino in aresto pecunias...*⁴⁹⁶

Kazim. ławn., 2296 z 1420 r.

*Czuar astitit quarto iudicio et inhibuit domum Kilnar racione 8 m.*⁴⁹⁷

2.5.3. Kilka zgłoszeń w jednym

Groicki z dezaprobatą pisze o stosowanej w Krakowie, a niemającej prawnej podstawy, praktyce zgłaszania pierwszego aresztu, jako jednocześnie pierwszego, drugiego i trzeciego. Poświęca temu procederowi kilka stron, a przyczynę widzi w pomieszaniu astycji z pozwem⁴⁹⁸.

W źródłach krakowskich, wcześniejszych od prac Groickiego, znaleźliśmy kilka takich skumulowanych aresztów.

Kazim. ławn., 338 z 1408 r.

Item advocatus una cum aliis omnibus et singulis querulavit racione debitorum omnium termino primo, secundo et tercio, cum omni iure iudiciali super bonis Gothart.

Tu wprawdzie areszt został dokonany w imieniu miasta, wobec czego można by w tym widzieć przejaw uprzywilejowanego stanowiska tego podmiotu, są jednak przypadki stosowania jednego aresztu za trzy przez osoby prywatne⁴⁹⁹.

Nieco informacji o areszcie jednym za troje zawierają też źródła warszawskie. W nich jednak wiąże się to z miejscem zgłoszenia aresztu, zostaje on zgłoszony na wielkim wiecu.

NWarsz. ławn. I, 985 z 1484 r.

*Materia quarto alias induccio Barbare Syroczyne super mobilia et stancia Nicolai M., et hoc fuit in magno plebiscito, ergo tunc est quarta ultra ius alias myemo pravo*⁵⁰⁰.

⁴⁹⁶ O braku kompletu zgłoszeń patrz rozdz. 9, *Miejsce w szeregu wierzycieli*.

⁴⁹⁷ Zob. ods. 506 i 507.

⁴⁹⁸ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 137-142.

⁴⁹⁹ Na przykład Kazim. ławn., 429 z 1408 r. W Kłodz., 458 z 1396 r., cztery areszty na jednym roku sądownym. Zob. też Płock ławn., 405 z 1512 r., St. Toruń ławn. III, 1067 z 1462 r.

⁵⁰⁰ Pierwszy areszt w zap. 981 z t.r. W zap. 1020 z 1485 r. Piotr, wójt warszawski, kładzie areszt na majątku Mikołaja Zambrzocha. Uczynił to na wielkich wiecach, a to stoi za troje. Tak też w zap. 1021: *...et stat pro tribus*, chociaż tu brak informacji, że działo się to na wielkich wiecach. Można się tego domyślać ze względu na bliskie

2.5.4. Ciągłość zgłoszeń

Zachowanie ciągłości zgłoszeń aresztu było istotne z uwagi na wymóg trzykrotnego w danej sprawie aresztu. Wspomina o nim wilkierz krakowski z 1530 r.⁵⁰¹ Stąd spotykamy od czasu do czasu potwierdzenie przez wierzyciela pierwszego zgłoszenia, czyli jego podtrzymanie, określane jako *revalidacio*, *renovacio*.

Płock ławn., 575 z 1516 r.

...constituti personaliter domini Mathias cum Paulo olim Raczlai coram dominis J.G. et scabinis in generali iudicio bannito, inherendo prime indicioni super bona Mathie Marchewka ac etiam revalidando ipsam indicionem in presenti libro superius contentam (por. nr 357), indixerunt se in 50 sexagenas gr. super omnibus bonis mobilibus et immobilibus M.M. civis Plocensis.

Być może w tym konkretnym przypadku ową *revalidacio* uzasadniał upływ 6 lat od pierwszego aresztu⁵⁰², jednak owa ciągłość jest często zaznaczana⁵⁰³.

Zwykle ponawianie aresztu następowało na kolejnych rokach sądowych⁵⁰⁴.

Wilkierz krakowski z 1530 r. ustalał termin jednego roku i dnia, w ciągu którego wobec czasowo nieobecnego dłużnika wierzyciel winien był uzyskać pozew na trzeci rok⁵⁰⁵.

Kwestia dopełnienia właściwej liczby aresztów absorbowała nawet SN. W roku 1495 ta judykatura rozstrzyga kwestię uznania astycji powoda.

Łysiak Decr. II, 550 z 1495 r.

sąsiedztwo obu zapisek. Zob. także Płock ławn., 513 z 1515 r. Tu okazanie pełnomocnictwa następuje *...primo, secundo tercio et quarto ultra ius*.

⁵⁰¹ Kraków wilkierz 1530 § 17. Także Ort. magd., s. 183: *...tedy może ty to pieniądze trzy sądy opowiadać, nie odstępując jich*. Tekst § 17 wilkierza w ods. 737.

⁵⁰² Zob. Płock ławn., 357 z 1510 r., także 279 z 1508 r.: *...renovando indiccionem primam*, która nastąpiła w 1503 r. (zap. 245).

⁵⁰³ Na przykład Płock ławn., 172 z 1502 r. Po pierwszym areszcie następuje drugi, wierzyciel *...fecit diligenciam et fecit indiccionem... non recedendo a suo iure*, w czym widzimy kontynuację aresztu. Zob. też nr 279 z 1508 r.: *...renovando indiccionem primam, secundo indixit*.

⁵⁰⁴ Gdy idzie o Płock, zob. nr 168 z 1502 r., 513 z 1515 r., 575 z 1516 r., zob. też Łysiak Decr. II, 579 z 1495 r.: *...et satisfacibat arrestacioni iudicium penes iudicium continuando*.

⁵⁰⁵ Krak. wilk. z 1530 r. §17. Po tym terminie wierzyciel nie traci wierzytelności, lecz zmienia się tryb postępowania, z aresztowego na postępowanie zwykłe. Tekst §17 w ods. 737.

*Quod ex quo actor posuit in arestum pecunias, que iacent in cisticula dominorum iuratorum, et voluit astare primum terminum posito solido scabinorum, et pars adversa arestavit, nolens admitti asticionem termini, iuxta scripta vestra, extunc asticio terminorum sibi sequi debet, de iuris forma*⁵⁰⁶.

Wyrok w tej postaci jest niejasny, nie znamy powodów, dla których sąd uznał astycję za prawną. Należałoby go zaliczyć do dekretów niejasnych, spornych, o których pisał Józef Matuszewski⁵⁰⁷.

W tymże roku sąd *a quo* pyta, czy astycję terminu pierwszego należy wpisać do ksiąg instancji apelacyjnej (*leuteratio*)⁵⁰⁸. SN odpowiada, że należy ją (ściślej, jej uznanie przez SN) wpisać do ksiąg sądu, w którym astycja miała miejsce⁵⁰⁹.

W innym dekrete z tegoż roku SN nie uznaje czwartej astycji strony, ponieważ syn występując w imieniu ojca nie okazał pełnomocnictwa⁵¹⁰.

W roku 1505 przedmiotem rozpatrzenia przez SN jest kwestia zachowania ciągłości z uwagi na milczenie przeciwnika.

Łysiak Decr. II, 951 z 1505 r.

Ex quo Gregorius fecerat arestum primum in iudicio generali et non astitit desuper in eodem iudicium primum, sed suscepit dilacionem, et quia iudicii generalis ius et proprietas est surgente iudice iudicium expiare, et Martinus Skowronek feria sexta tunc fecerat arestum novum, et continuens ius suum quesivit in iure, utrum sibi iudicium primum sequi debet, cum adversarius eius persilvit iudicium suum... extunc Martino S. debet sequi iudicium primum super arestum suum, de forma iuris...

Gdy ów Grzegorz zaniedbał dalszego postępowania, sąd przysądził innemu wierzycielowi pierwszeństwo w zgłoszeniu aresztu⁵¹¹.

⁵⁰⁶ Przeciwno terminowi astycja, ustanie, występuje Groicki: *Które ustawianie sądów też nie wiedzieć co się rozumie, tak z polskich słów, jako i z łacińskich*; idem, *Tytuły...*, s. 137. Własnych terminów jednak nie proponuje, lecz postuluje się krytykowanymi przez siebie *astitio*, *astare*. Zob. ibidem, s. 132.

⁵⁰⁷ J. Matuszewski, *Sporne dekrety...*, s. 309–316.

⁵⁰⁸ O tej instytucji patrz Z. Rymaszewski, *Declaratio sententiae i leuteratio (Läuterung) w dawnym prawie polskim*, CPH, t. XL, 1988, zes. 2, s. 115–130.

⁵⁰⁹ Łysiak Decr II, 561 z 1495 r.

⁵¹⁰ Łysiak Decr. II, 592 z 1495 r. O pełnomocnictwie przy areszcie, patrz rozdz. 2, *Kim byli aresztujący*.

⁵¹¹ Podobną kwestię rozstrzygnął SN w dekrete II, 808 z 1500 r. Tu pozwany argumentuje, że powód występuje nie o potwierdzenie dokonania pierwszego zgłoszenia, lecz o ważność (*firmitas*) aresztu.

Innym razem wierzyciel kładzie areszt, lecz na kolejnym terminie nie zjawia się. Dłużnik chce uwolnić dobra z aresztu, SN każe mu stawić poręczyciela i odsyła do sądu *a quo*⁵¹².

Bardziej skomplikowaną sprawę rozpatrywał SN w 1495 r. Dłużnik akceptuje pierwsze zgłoszenie aresztu, przy drugim sprzeciwia się, argumentując, że mężatka nie może utracić (*perdere*) dóbr męża. Zdaniem SN sprzeciw jest niesłuszny z przyczyn dziś dla nas niejasnych, ponieważ wierzyciel pozwał dłużnika na trzecie zgłoszenie aresztu (...*ideo, quia actor idem partem adversam ad tertium iudicium seu ad tertiam arrestacionem citavit*) z pytaniem/prośbą, by mu dano wwiązanie w dobra dłużnika. Wwiązanie zdaniem SN nie może być przysądzone, póki dłużnik dopuszcza trzeci areszt. Jeśli nie dopuści, wówczas wierzyciel winien dłużnika pozwać o dług (220 florenów), a dłużnik winien mu odpowiedzieć⁵¹³.

Widzimy, że w toku całej procedury wielokrotnego zgłaszania aresztu mogły zachodzić różne okoliczności, które strony interpretowały jako przerwanie ciągu zgłoszenia. Rzecz była o tyle istotna, że rozstrzygnięcia sporu szukano w Sądzie Najwyższym.

W roku 1480 SN rozpatrywał starania wdowy o negację astycji wierzyciela. Wdowa czterokrotnie nie akceptowała kolejnych jego astycji, oświadczając gotowość *ius dare et recipere*, to jest chcąc przedstawić swe argumenty i ustosunkować się do argumentów wierzyciela⁵¹⁴. Sąd orzekł: ponieważ wdowa chciała na każdym roku wdać się w spór, może w kwestii aresztowanych dóbr swego zmarłego małżonka wystąpić (*intercedere*), a cztery astycje wierzyciela *nullius sunt vigoris*⁵¹⁵.

2.5.5. W jakim terminie należało zgłaszać kolejny areszt

Areszt, jak można sądzić na podstawie wywodów Groickiego i treści ksiąg sądowych, był najczęściej uruchamiany przed ewentualnym procesem. Mógł być dokonywany także w trakcie procesu,

⁵¹² Łysiak Decr. II, 224 z 1486 r.

⁵¹³ Łysiak Decr. II, 565 z 1495 r.

⁵¹⁴ Łysiak Decr. I, 1581 z 1480 r. O *ius dare, ius recipere*, patrz rozdz. 13, *Proces aresztowy*, pkt 3.4.2.1.

⁵¹⁵ Instytucja astycji zasługuje na odrębne opracowanie.

by zabezpieczyć dochodzone w nim roszczenia. W tych przypadkach zbliżał się do sekwestru. Zdarzało się to jednak rzadko⁵¹⁶.

Zwykle zgłaszano areszt na kolejnych rokach sądowych.

Kazim. ławn., 602 z 10.12.1408 r.

Item uxor Ehardi inhibuit braseum Ulmanni termino secundo.

Zap. 622 z 7.1.1409 r. – *querulavit termino tercio.*

Zap. 629 z 28.1.1409 r. – *exhibuit braseum Ulmanni termino quarto*⁵¹⁷.

Według *Processus iuris...* w stosunkach między mieszkańcami areszt ma moc do następnego sądu wyłożonego, a gdy idzie o obcych, trwa do czasu uwolnienia dóbr z aresztu⁵¹⁸.

2.6. Miejsce zgłaszania oświadczenia o areszcie.

Problem forum

U Groickiego organem, przed którym należy występować w kwestii aresztu, jest wójt⁵¹⁹. Tak też stanowi wilkierz krakowski z 1530 r., według którego u wójta należy zabiegać o pozew przeciwko dłużnikowi⁵²⁰. Natomiast według *Processus iuris...* oświadczenie o areszcie, złożone do akt wójtowskich, należało potwierdzić (*fortificare*) stanąwszy na najbliższym sądzie ławniczym wyłożonym (*judicium expositum*)⁵²¹. Na właściwość sądu ławniczego wskazuje też Tucholczyk, który w formularzu nakazuje wójtowi złożyć w sądzie ławniczym zeznanie o areszcie przed nim dokonany⁵²².

We Lwowie oświadczenie o areszcie składano przed sądem ławniczym i nie natrafiliśmy na przypadek odstępstwa od tej reguły.

Lwów ławn. I, 22 z 1382 r.

⁵¹⁶ Patrz rozdz. 13, *Proces aresztowy*.

⁵¹⁷ Zob. też Kazim. ławn., 971, 976, 983 z 1410 r., 1566, 1571, 1574, 1581 z 1415 r., St. Toruń ławn. III, 470 z 1463 r.

⁵¹⁸ *Processus iuris...*, s. 61.

⁵¹⁹ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 120 (i nast.): *Kiedy mam dłużnika... pójde do wójta i będę żądał, aby mi użyczył usługi z urzędu swojego ku uczynieniu aresztu.*

⁵²⁰ Krak. wilk. z 1530 r.: *Citacio ab advocato civili accipi debebit ad citandum debitorem.*

⁵²¹ *Processus iuris...*, s. 30.

⁵²² Tucholczyk, *Farraginis...*, fol. 95 r. *Formula positionis Aresti. N. Advocatus iuratus civitatis P. significo universis et singulis tenore presentium. Quomodo in presentiam officii mei Advocatalis veniens talis A. fecit iudiciale arestum... quod protestatum est H. et C. scabinis iuratis. Actum....*

*Feria quarta... iudicium fuit bannitum. Coram quo iudicio Friczko de Smotricz super domum seu hereditatem Martini Rotermel 4 marcas cum 3 parvois grossis interdixit*⁵²³.

O przenoszeniu oświadczeń z urzędu wójtowskiego do ksiąg ławniczych brak informacji w kazimierskich i krakowskich księgach ławniczych⁵²⁴. Należy jednak pamiętać, że *Processus iuris...* od tych źródeł dzieli przeszło stuletni wpływ czasu.

W Krak. radz. areszt zostaje położony przed rajcami, ponieważ ci wydali wyrok, nakazujący zapłatę pewnych sum⁵²⁵. Gdy idzie o Sąd Najwyższy, obserwujemy chwiejność praktyki, ewentualnie uznanie różnicy między rajcami a wójtem.

Tenże sąd miał w 1463 r. do rozstrzygnięcia kwestię podległości sądowi miejskiemu chłop, poddanego szlacheckiego. Wyróżnił dwa rodzaje spraw: sprawę o dług – tu chłop może odwołać się do sądu dominialnego i sprawę o wzdanie nieruchomości – tu chłop winien poddać się jurysdykcji sądu miejskiego⁵²⁶.

W bardziej obfitującej w informacje płockiej księdze ławniczej z lat 1489–1517 jest nieco wzmianek wskazujących, że nie tylko przed sądem ławniczym składano oświadczenia o areszcie, lecz były one potem wprowadzane do ksiąg ławy⁵²⁷. Mamy też przykłady aresztu

⁵²³ Tak brzmią zapiski z początku sesji sądowej, następnie są bardziej zwięzłe, np. zap. 51a z 1382 r.: *Eodem die et iudicio Iohannes Schenewicz super bona Iohannis Czop 2 marcas interdixit*. We Lwowie w sądzie ławniczym poza ławnikami zasiadali też wójt i rajcy, zob. wstęp wydawców (bez tytułu), s. VI.

⁵²⁴ W Krak. wójt. są zapiski sądu ławniczego i urzędu wójtowskiego z tego samego okresu czasu. Zgłaszający areszt, wpisani do rejestru wójtowskiego (*Arrestaciones*), nie pojawiają się ani w księdze ławniczej, ani w rejestrze *magni iudicii* z 26.4.1442 r. Wcześniej wydane krakowskie księgi ławnicze obejmują inny okres czasu aniżeli *Arrestaciones* w Krak. wójt. (1365–1375, 1390–1397, 1442–1443), dlatego nie nadają się do przeprowadzenia kwerendy pod kątem podwójnych wpisów. Na związek sądu ławniczego z sędziowskimi funkcjami wójta mogą wskazywać zapiski następującej treści: Krak. wójt., 21 z 1442 r.: *In causa Jacobum et Johannem Goly datum est eis ad feriam... ante dominos scabinos sub eodem iure et citacione*. W Kazim. ławn., 138 z 1407 r., areszt zostaje dokonany *sciente advocato*.

⁵²⁵ Krak. radz., s. 80 z 1392 r.: *...Augustinus Swarcz arrestavit pecuniam domine Kasche et eius puorum... sibi debite per... consules persolvendarum, ideo apud consules eadem arrestavit...* W Krakowie wójt przewodniczył ławie, zob. Krak. ławn., 1490 z 1391 r., *Quod cum coram nobis in bannito (iudicio, Z.R.), cui N. noster advocatus presidebat*.

⁵²⁶ Łysiak Decr. I, 546 z 1463 r.

⁵²⁷ Zob. Płock ławn., 172 z 1502 r., 232 z 1506 r. W zap. 359 z 1510 r. ktoś zeznaje dług przed wójtem w obecności dwóch ławników, a wójt: *Quamquidem obligacionem... admisit fore scribendum, tamquam in iudicio bannito*. W zap. 313 z 1509 r. z kolei ławnicy zeznają, że wierzyciel przed wójtem zgłosił areszt (bo zapłacił dług brata). Spoza Płocka zob. Kłodz., 2259 z 1408 r.

dokonywanego w domu ławnika w obecności wójta i innych ławników, przy czym należy rozumieć, że oświadczenie zostało złożone przed ławą, która sądziła w domu ławnika⁵²⁸.

W roku 1510 burmistrz zgłasza areszt z tytułu należnych miastu sum ...*coram dominis consulibus, advocato, totaque communitate nomine civitatis... prout liber et registra lacius canunt* i zostaje to wpisane do księgi ławniczej⁵²⁹.

W źródłach warszawskich dominuje zwrot *coram bannito iudicio*⁵³⁰.

Napotykać sporadycznie na włączanie w tryb postępowania aresztowego notariusza publicznego. W Płocku wierzyciel dwukrotnie składa oświadczenie o areszcie przed wójtem, a ponadto zeznaje to pod przysięgą przed notariuszem publicznym⁵³¹. W 1502 r. areszt zostaje dokonany na ratuszu przed ławnikami⁵³².

2.7. Treść i forma oświadczenia

Dość jednolita na ogół treść zapisek zawierających wzmianki o areszcie może wskazywać na to, że pisarze posługiwali się formułą.

Lwów ławn. I, 50 z 1382 r.

*Eodem die et iudicio Nicolaus concivis Lemburgensis super bona Iohannis Czop 46 grossis interdixit et est quartus*⁵³³.

⁵²⁸ Płock ławn., 92 z 1498 r. W zap. 179 z 1503 r. dzieje się to za zgodą wójta. W zap. 195 z 1504 r. miejscem sądu jest dom wójta.

⁵²⁹ Płock ławn., 353 z 1510 r. Zapisu długu nie ma w tej księdze. W zap. 169 z 1502 r. pełnomocnik gdańszczanina zgłasza w ratuszu płockim areszt na dobrach dłużnika, ale wpisano to do księgi ławniczej. Wprawdzie nie pozostaje to w związku z aresztem, lecz warto odnotować, że w Poznaniu ławnicy zeznają przed radą o czymś długu. Warsch. II, 25 z 1401 r., 580 z 1432 r. W Warszawie natrafiamy na areszt dokonany na wielkim wiecu, *in magno plebiscito*, przy czym ten jeden areszt uchodzi za trzy. NWarsz. ławn. I, 985 z 1483 r. Nie wiemy, jak zinterpretować jedyną wzmiankę o areszcie zgłoszonym za zgodą wójta w Kazim. ławn., 138 z 1407 r.: ...*interdixit... sciente advocato*. Zob. do tego zap. 137.

⁵³⁰ Np. NWarsz. ławn. I, 739 z 1470 r.: ...*veniens providus Petrus Baryczka przypowedydzal się supra domum, et hoc fecit (coram) dominis circumsedentibus in bannito iudicio...* Może to być zwrot formularzowy.

⁵³¹ Płock ławn., 172 z 1502 r. W formie aktu notarialnego został ujęty w Poznaniu spór o sumy depozytowe, a toczył się on na ratuszu przed radą. Pozn. radz. II, 1401 i 1402 z 1483 r.

⁵³² Płock ławn., 169 z 1502 r.: ...*veniens... in locum pretorianum coram... scabinis... indicebat se... in omnia bona...*

⁵³³ Zob. też np. Kazim. ławn., 715 z 1409 r.: *Item Johannes Schuwert lanifex inhiuit omnia bona mobilia et immobilia puerorum... pro certo debito...*

Obszerniejsze są zapiski płockie, lecz i one noszą ślady postępowania się formularzem⁵³⁴.

Uwagi powyższe odnoszą się zarówno do tekstów łacińskich, jak i niemieckojęzycznych. Generalizując, zapisy oświadczeń o areszcie zawierają następujące informacje: kto, gdzie zgłasza oświadczenie, kto jest adresatem, przedmiot aresztu, kwota należności zabezpieczonej aresztem, który raz z rzędu oświadczenie zostaje złożone, miejsce w szeregu wierzycieli, tytuł prawny wierzyciela, udział woźnego. Czasem brak którejs z tych części składowych, o czym informujemy w toku wywodów.

W źródłach toruńskich znaleźliśmy pełne oświadczenie wierzyciela o areszcie, złożone do ksiąg sądowych i to na piśmie:

St. Toruń ławn. III, 629 z 1466 r.

Ich Niclas Marcus thu besatczunge uff Ludwig Czegenhals guttern, beweglich und unbeweglich, wo dy sein, und bey weme her dy erfaren mag yn dysem gerichte bynnen und bawsen der stat und uff alle seyne czinser, wo dy sint, und lege dy yn ansproch... (itd.).

Na okoliczność zgłoszenia oświadczenia o areszcie sąd na prośbę zainteresowanego wystawiał dokument, potwierdzający dokonanie tej czynności⁵³⁵.

Dopełnienie wymogów niekiedy sygnalizowano krótko: *...iudicialiter arrestavit*⁵³⁶, *...recepto iure in subsidium*⁵³⁷, *...querulavit... cum omni iure iudiciali*⁵³⁸, *...arrestavit secundum formam iuris Teutonici*⁵³⁹, *...arrestum iuridice factum*⁵⁴⁰.

Niekiedy z oświadczeniem o areszcie wiązano jakieś warunki, np. NWarsz. ławn. I, 422 z 1457 r.: *...przypowyedał szą super domum... quod non debeat eandem domum...* (sic, Z.R.), *nisi prius satisfaceret...*

Areszt dokonany z naruszeniem prawa był nieważny⁵⁴¹.

⁵³⁴ Np. Płock ławn., 92 z 1498 r.

⁵³⁵ Kazim. ławn., 256 z 1407 r., 1570 z 1414 r., Biecz, 269 z 1392 r., Kłodz., 974 z 1400 r.

⁵³⁶ Na przykład Lwów ławn. I, 125 z 1383 r.: *...iudicialiter arrestavit et interdixit*.

⁵³⁷ Łysiak Decr. II, 600 z 1496 r. Może kryje się pod tym udział woźnego, masowo notowany w Krak. wójt.

⁵³⁸ Kazim. ławn., 338 z 1408 r.

⁵³⁹ Kłodz., 440 z 1396 r.

⁵⁴⁰ Przemyśl ławn. II, 876 z 1451 r., Tucholczyk, *Farraginis...*, fol. 95 r.

⁵⁴¹ Patrz rozdz. 14, Areszt nieprawy.

Gdy idzie o formę oświadczenia, było ono ustne. Raz tylko spotykamy areszt na piśmie:

Sanok I, 3542 z 1461 r.

...ego concitavi Petrum Advocatum fratrem meum, quia ipse interdixit per litteram domini Viceadvocati proventus meos, nullo iure me convincendo.

Być może jest to pisemne potwierdzenie aresztu ustnego, o czym niżej w pkt. 2.12.

Czasem kładący areszt podkreśla, że dokonał tego *...ut est mos et consuetudo civitatis* (NWarsz. ławn. I, 113 z 1430 r.), co można odnieść zarówno do formy, jak i całego trybu postępowania aresztowego.

2.8. Kto polecał wpisać areszt do ksiąg

Rzadkie są informacje o tym, z czyjej inicjatywy oświadczenie o areszcie zostaje wpisane do ksiąg. Czasem jest to polecenie wójta lub wójta z ławnikami⁵⁴², innym razem dokonuje tego aresztujący⁵⁴³. W sumie takich pewnych informacji jest niewiele. Jednakże, gdy czytamy: *Eodem die et iudicio Mezebaron Armenus super domum Arczibey 4 grossos (sic) minus 10 grossis interdixit* (Lwów ławn. I, 164 z 1384 r.), bez większego ryzyka możemy przyjąć, że to swoje oświadczenie ów Mezebaron polecił wpisać do ksiąg.

Czy w księgach znajdują się wszystkie oświadczenia o areszcie, o tym piszemy w innym miejscu⁵⁴⁴. Tu tylko dodamy, że w źródłach sanockich jest wzmianka o tym, iż wpisu do ksiąg nie dokonano ze względu na nieobecność ławników⁵⁴⁵.

⁵⁴² Na przykład Płock ławn., 232 z 1506 r.: *Quiquidem dominus... viceadvocatus adveniente domino M. protunc advocato in domum (viceadvocati, Z.R.) publicavit dictam indiccionem... coram eisdem scabinis, memoriale eisdem dans*. Lwów ławn. I, 516 z 1384 r.: *...advocatus et scabini conscribere mandaverunt, quod J.F. de Halicz... interdixit et est primus*. Zob. też następująco sformułowaną decyzję wójta: *Quamquidem obligationem prefatus dominus advocatus admisit fore scribendum tamquam in iudicio bannito*. Płock ławn., 359 z 1510 r. Wpis na prośbę aresztującego w Warsch. II, 582 z 1432 r., decyzja sądu w Warsch. II, 506, 509, 510 z 1429 r.

⁵⁴³ Płock ławn., 47 z 1495 r.: *...quam super propositionem alias przypowiesz fecit sibi acticare ad acta, nolens esse dampnosus in eadem caucione fideiussoria...* Podobnie zap. 119 z 1499 r.

⁵⁴⁴ Patrz wyżej, Wstęp, pkt 8, Zasób informacji.

⁵⁴⁵ Sanok II, 3635 z 1508 r.: *Que ipsius protestacio et pecuniarum reposicio illo die ideo non sunt in acta inscripta, quia iudex scabinos protunc non habuit presentes*. Wprawdzie nie chodziło w tej zapisce o areszt, lecz o wykup młyna i jatki z zastawu, sądzimy jednak, że warto tę informację o braku wpisu tu podać.

2.9. W jakim terminie należało dokonać aresztu

Źródła zazwyczaj nie informują, w jakim terminie od daty powstania wierzytelności dochodziło do aresztu. Liczne przypadki aresztu dokonywanego przez wierzyciela po śmierci dłużnika mogą sugerować, że wierzycielowi nie było spieszno ani do zabezpieczenia wierzytelności (być może był on zabezpieczony w inny sposób), ani do otrzymania tego, co mu się od dłużnika należało. Niekiedy wszakże zdarzało się, że areszt pojawiał się wraz z transakcją, do której dochodziło między dłużnikiem i wierzycielem, ewentualnie krótko po niej⁵⁴⁶.

W 1407 r. Piotr Bork z żoną oświadczają w sądzie, że są winni Michałowi Lange (Longi) określoną kwotę (b. wysoka) i proszą o ogłoszenie tego. Zanim doszło do ogłoszenia, Andrzej Czarnisza kładzie areszt na całym majątku małżonków⁵⁴⁷.

W wyroku z 1467 r. SN stwierdza, że powód nie dokonał aresztu we właściwym czasie i brak bliższych danych⁵⁴⁸.

Areszt powinien być wykonany przed upływem dawności⁵⁴⁹. O areszcie położonym przed terminem wymagalności wierzytelności piszemy w innym miejscu⁵⁵⁰.

2.10. Opłaty za zgłoszenie aresztu

Należy odróżniać pamiętne, płacone przez stronę członkom sądu, by pamiętali o sprawie i w razie potrzeby o niej świadczyli, od opłaty za wpis do księgi sądowej danego zdarzenia.

O pamiętnym brak informacji w źródłach lwowskich i toruńskich. W zapiskach kazimierskich pamiętne jest tylko raz notowane i to nie w związku z aresztem⁵⁵¹. Nie występuje w Krak. wójt., w Kłodz.

⁵⁴⁶ Patrz rozdz. 6, *W jakich okolicznościach następował areszt*.

⁵⁴⁷ Kłodz., 1914 z 1407 r. Bork oświadcza, że od długu wobec Czarniszy został uwolniony. Dalszego ciągu brak. O licznych procesach Czarniszy informuje indeks osobowy.

⁵⁴⁸ Łysiak Decr. I, 913 z 1467 r.

⁵⁴⁹ Patrz niżej, pkt 2.18, *Dawność*. Zob. też NWarsz. ławn. I, 973 z 1483 r.

⁵⁵⁰ Patrz rozdz. 14, *Areszt nieprawy*.

⁵⁵¹ Kazim. ławn., 2389 z 1421 r. Gdy jeden z uczestników procesu odmówił uiszczenia pieniędzy za wyrok SN, pozostali ...*solidum denariorum pro memoriali posuerunt*

wzmianki o nim są nieliczne⁵⁵². Natomiast w źródłach przemyskich niemal każda zapiska kończy się wzmianką o uiszczeniu pamiętnego. Tu też obserwujemy dość zróżnicowaną terminologię pamiętnego: *schepping schiling*; *posuit solidum*; *dedit solidum pro dono*; *dedit donum recognicionale*; *posuit notam*; *alias solidum scabinorum*; *sive donum recognicionis*; *posuit memoriale seu ius scabinale*; *pro eo nos subarravit*; *posuit donum scabinale seu arram*⁵⁵³.

Pamiętne często jest notowane w źródłach płockich, przy czym obok łacińskiego *memoriale* występuje polski termin *czopowac*⁵⁵⁴.

Płacił je wierzyciel za każdorazowe zgłoszenie aresztu⁵⁵⁵. Jak można wnosić z zapiski przemyskiej, pamiętne uiszczal za areszt i za ustalenie kolejności⁵⁵⁶.

Gdy aresztu dokonywał wierzyciel poza ławą przed wójtem, wójt składając ławie relację uiszczal pamiętne, czyli, jak sądzimy, pośredniczył w jego przekazaniu⁵⁵⁷.

Pamiętne uiszczal dokonujący aresztu zasiadającym w sądzie ławnikom. Być może otrzymywał je także wójt – przewodniczący ławy, aczkolwiek zwrot *...memoriale scabinis prefatis coram eodem domino advoco posuit*, każe wójta wykluczyć z kręgu otrzymujących pamiętne⁵⁵⁸.

Wysokość pamiętnego wynosiła 1 szeląg⁵⁵⁹.

⁵⁵² Kłodz., 2982 z 1412 r., 3330 z 1413 r. Według autora *Przedmowy* rzadko spotyka się na marginesie ksiąg uwagi: *Non dedit memoriale*, *Nota*, *Tenetur notam*. Domyślamy się tu opłaty za wpis do akt. *Przedmowa*, s. XIII.

⁵⁵³ *Schepping schiling* – Przemysł ławn. I, 864 z 1417 r., *posuit solidum* – 853 z 1416 r., *posuit solidum pro dono* – 847, *dedit donum recognicionale* – 848, *dedit solidum suum recognicionale* – 844, *posuit notam alias solidum scabinorum sive donum recognicionis* – 910, *pro eo nos subarravit* – 3086, *arra* – 395.

⁵⁵⁴ Płock ławn., 233 z 1506 r. i szereg innych.

⁵⁵⁵ Zob. Kłodz., 3330 z 1413 r., Płock ławn., 405 z 1512 r., Przemysł ławn. II, 607 z 1449 r., 916 z 1451 r.

⁵⁵⁶ Przemysł ławn. I, 1881 z 1427 r.: *Item lohannes institor dedit donum recognoscencie ob eo, quod ipse primus arestator habetur tunicam Friczonis. Idemque I. primum iudicium astitit*. Nr 1894 z t.r.: *Hannus institor posuit iudicio quarto super tunicam, quam arestavit apud Fricz*.

⁵⁵⁷ Płock ławn., 232 z 1506 r.

⁵⁵⁸ Płock ławn., 533 z 1515 r. Także zap. 364 z 1510 r.: *...super quam indiccionem prefatus S.Cz. eisdem scabinis protestatus est, quibus et memoriale posuit alias czopowal coram eodem domino advoco*.

⁵⁵⁹ Przemysł ławn. I, 847, 864 z 1417 r. Łysiak Decr. II, 556 z 1495 r. Ort. magd., s. 249–250.

2.11. Opłaty za wpis aresztu do ksiąg sądowych

Rzadkie są także informacje o opłatach za wpis oświadczenia o areszcie do ksiąg sądowych. Brak ich w źródłach lwowskich i Krak. wójt.⁵⁶⁰ W zapiskach kazimierskich z rzadka spotykamy notę *littera soluta*⁵⁶¹, częstszy jest zapis *non solvit*⁵⁶².

Podobnie jak pamiętne, opłatę uiszczano za każdorazowy wpis aresztu⁵⁶³.

W Poznaniu wysokość opłat za wpis do ksiąg była ustalana w wilkierzach z 1501 r.⁵⁶⁴ i z 1554 r.⁵⁶⁵ Ten ostatni ustala szczegółowo opłaty za różne czynności urzędowe, dokonywane podczas zabezpieczania przedmiotu aresztu. Za wpis zgłoszenia aresztu opłata wynosiła 4 szelągi⁵⁶⁶. O rzadkich wpisach opłat w plockiej księdze ławniczej pisze Danuta Poppe w przedmowie do księgi. Zwracając uwagę na znaczny niekiedy upływ czasu między akcją a wpisem, tłumaczy to niechęcią lub trudnościami w uregulowaniu opłat⁵⁶⁷. Mając na uwadze, że pamiętne i opłaty za wpis winny być uiszczane przy każdorazowym zgłoszeniu, trzeba stwierdzić, że z aresztem wiązały się znaczne koszty. Tym bardziej zdumiewa stosowanie go przy niewielkich roszczeniach⁵⁶⁸.

⁵⁶⁰ Podobnie jak brak wzmianek o pamiętnym, patrz wyżej pkt 2.10.

⁵⁶¹ Kazim. ławn., np. 1718, 1723.

⁵⁶² Kazim. ławn., np. nr 1721–1725 z 1416 r. W 1711: *...non solvit solucionem*. Kłodz. 2151, 2159 z 1408 r. *...notam non dedit*.

⁵⁶³ Kłodz., 2151 i 2158 z 1408 r. Wniosek *a contrario*, bowiem zapis brzmi: *notam non dedit*.

⁵⁶⁴ Pozn. wilk., 72 z 1501 r.: *...et a quomodolibet aresto 1 gr. et preconii 2 ternarii debet (dare). Notario scabinorum ab inscripcione 1 actus ad librum advocati, ternarius penderetur*.

⁵⁶⁵ Pozn. wilk., nr 104 z 1554 r.

⁵⁶⁶ Pozn. wilk., nr 104: 9. *Item ab aresto, sive sit in rem, sive in personam, advocatus non plus exiget ab arestatore, saltem solidos 4*.

⁵⁶⁷ *Przedmowa*, s. X. „Na poniesienie kosztów wpisu do czystopisu zdecydowano się często z dużym opóźnieniem, dopiero wtedy, gdy własny interes został zagrożony roszczeniami innych”. Tylko raz pisarz poinformował, że aresztujący wpłacił mu 1 wiardunek. Ibidem, zob. np. Plock ławn., 199 z 1503 r.: *...iste actus superius debuit scribi, sed actor neglexit*. Wydawczyni przypuszcza, że opłaty mogły być wpisywane do minut (brudnopisów), które nie zachowały się. Ibidem.

⁵⁶⁸ Patrz rozdz. 8, Kwoty wierzytelności zabezpieczane aresztem.

2.12. Sądowe potwierdzenie aresztu

W Kłodz. spotykamy kilka przypadków prośby aresztującego, by sąd pisemnie potwierdził dokonanie aresztu.

Kłodz., 974 z 1400 r.

...*super qua arrestacione a nobis petivit sibi dari sub sigillo iudiciali litteram testimonialem super 235 marcas latorum grossorum...*⁵⁶⁹ Tekst takiego dokumentu, potwierdzającego dokonanie aresztu, znajduje się w Kazim. ławn.⁵⁷⁰

2.13. Czas trwania aresztu

Obciążenie dóbr aresztem nie mogło trwać w nieskończoność. Według *Processus iuris...* oświadczenie o areszcie złożone do akt wójtowskich należało potwierdzić na najbliższych rokach sądu wyłożonego przez obecność w sądzie (*astitio termini*). Jeśli wierzyciel tego zaniechał, areszt ów wygasa, ponieważ ma moc tylko do następnego (po oświadczeniu) roku wyłożonego⁵⁷¹. Dla gości termin ten trwa, dopóki nie nastąpi uwolnienie spod aresztu, z tym wszakże zastrzeżeniem, że wierzyciel winien od razu (*statim*) podać przyczynę aresztu⁵⁷².

W zapiskach spotykamy wzmianki, że ma on trwać rok i dzień, co naszym zdaniem jest sprzeczne z wymogiem, by wierzyciel po położeniu aresztu podjął dalsze kroki⁵⁷³.

NWarsz. ławn. I, 961 z 1483 r.

Hec autem induccio fuit feria... (31.7.) *et debet durari ad annum et ad sex septimanas*⁵⁷⁴. Strony mogły umownie regulować stosunki między sobą, wobec czego np. dłużnik zobowiązuje się zwrócić dług w ciągu roku, lecz wierzyciel nie będzie go niepokoić przez pół roku⁵⁷⁵.

⁵⁶⁹ Także Kłodz., 1682 z 1406 r.

⁵⁷⁰ Kazim. ławn., 256 z 1407 r.

⁵⁷¹ *Processus iuris...*, s. 30.

⁵⁷² Ibidem.

⁵⁷³ Patrz rozdz. 13, *Proces aresztowy*.

⁵⁷⁴ Tak też NWarsz. ławn. I, 113 z 1430 r., z dodatkiem *...ut est mos et consuetudo civitatis*. W zap. 131 z 1431 r. inaczej ujęte: *...quia nullus est propinquior per annum super eundem domum nisi idem...* W zap. 338 z 1453 r. sprzedaż domu: *...et debet ipsum (domum, Z.R.) vendere per circulum unius anni alias presrok et per sex ebdomas*.

⁵⁷⁵ Kazim. ławn., 725 z 1409 r.

W źródłach toruńskich w jednym przypadku areszt ma trwać dopóty, dopóki nie nastąpi spłata długu⁵⁷⁶. W drugim przypadku wierzyciel przedłuża termin, ponieważ w określonym terminie (św. Jana) nie może być w sądzie, o 5 lub 6 tygodni⁵⁷⁷.

2.14. Stanowisko dłużnika wobec aresztu

Opis postępowania aresztowego u Groickiego dotyczy głównie procesu. Informacji o stanowisku osoby, przeciwko której areszt jest skierowany, w postępowaniu nieprocesowym u tego pisarza brak.

Według *Processus iuris...*, kto nie chce aresztu zaakceptować, winien natychmiast, bez pozywania aresztującego, wyłożyć swe argumenty⁵⁷⁸. W księgach sądowych niewiele jest informacji o stanowisku dłużnika w postępowaniu nieprocesowym, nieco więcej spotykamy odnośnych wzmianek w procesie aresztowym⁵⁷⁹.

2.14.1. Skąd dłużnik wiedział o areszcie

Skoro monit w sądach miejskich prawie nie był stosowany⁵⁸⁰, powstaje pytanie, jak docierała doń informacja o areszcie.

Jak o tym w dalszej części pracy, pozywanie następowało dopiero po wielokrotnym areszcie. Areszty te były dokonywane bez pozwu⁵⁸¹. Informacje o publicznym ogłaszaniu aresztu przez woźnego są też nadzwyczaj skąpe, ale wydaje się, że tą właśnie drogą dłużnik dowiadywał się o areszcie. Być może wierzyciel nieoficjalnie go o tym uprzedzał, lecz nie ma na to dowodów w księgach sądowych. Milczą też przepisy prawa stanowionego i dawni pisarze.

Być może jakieś postanowienia w tej materii były w umowach, lecz umów w źródłach na ogół brak.

⁵⁷⁶ St.Toruń ławn. I, 1591 z 1422 r.: *Und die besatzunge, die do gescheen ist, die sal bliiben steen also lange, bis sie H... beczalt hat ...*

⁵⁷⁷ St. Toruń ławn. I, 1741 z 1424 r.

⁵⁷⁸ *Processus iuris...*, s. 61.

⁵⁷⁹ Patrz rozdz. 13, *Proces aresztowy*.

⁵⁸⁰ Patrz wyżej, pkt *Monit*.

⁵⁸¹ Patrz rozdz. 13, *Proces aresztowy*, pkt 3.3.7.

Skoro wymagana była zgoda dłużnika na każdy kolejny areszt, musiał o nim mieć wiadomość⁵⁸². Mamy dowody, że dłużnik już podczas kładzenia pierwszego aresztu był przy tym obecny, że wierzyciel i dłużnik w trakcie kolejnych aresztów dokonywali przed procesem jakichś uzgodnień.

Z dekretu SN z 1494 r. dowiadujemy się, że na drugim terminie strony postanowiły, iż swe dokumenty i prawa przedstawią na czwartym terminie. Tymczasem jedna ze stron, za plecami drugiej, złożyła pieniądze w sądzie. Sąd orzekł, że jeśli strona czyniła coś więcej poza ustalenia poczynione na drugim terminie, to nie ma mocy. Powinna pozostać przy tym, co wspólnie na drugim terminie zostało postanowione⁵⁸³.

Bardzo rzadko dłużnik podnosi, że o postępowaniu aresztowym nie wiedział.

Według dekretu SN z 1482 r. wierzyciel stawał trzykrotnie w sądzie, dłużnik oświadcza, że o tym nie wiedział, a sąd nakazuje mu to potwierdzić przysięgą⁵⁸⁴.

2.14.2. Uznanie długu

Spotykamy niekiedy oświadczenie dłużnika, że uznaje dług, przy czym poprzedza je informacja o areszcie.

Lwów ławn. II, 155 z 1441 r.

P.G. hot gesprochen den firden dingtag off H.F. des garbersch gut und erbe farende und unfarende... und die Scholt hat im H.F. czu gestanden.

Kazim. ławn., 1728 z 1416 r.

Nicolaus Slywoss querulavit primo termino super domo et hereditate S.L., in aresto primus... et recognovit idem sibi teneri coram iudice, ut habetur in registro.

⁵⁸² Patrz niżej, pkt 2.14.3, *Zgoda dłużnika na areszt*.

⁵⁸³ Łysiak Decr. II, 513 i 514 z 1494 r.

⁵⁸⁴ Łysiak Decr. II, 56 z 1482 r. W Poznaniu w roku 1503 sąd komisarski rozpatrywał spór o rzeczy złożone do wiernych rąk, a które były objęte aresztem. Depozytariusz twierdzi, że o areszcie nie wiedział. Końca sporu nie znamy. Pozn. radz. III, 1935 z 1503 r.

W powyższych zapiskach brak informacji, jakie skutki rodziło uznanie długu przez dłużnika. W zapisce warszawskiej z 1437 r. dłużnik uznaje dług, a pieniądze sąd przysądza wierzycielowi.

St. Warsz ławn. I, 400 z 1437 r.

Item... veniens... Andreas alias Cozup iudicium ad bannitum posuit 4 sexagenas gr. com., quas provido Andree, filio advocati tenebatur, et quas Mathias Broda apud dictum Cozup arestaverat, et domini consules et scabini dictas 4 sexagenas Mathie Broda adiudicaverunt et in paratis recepit.

2.14.3. Zgoda dłużnika na areszt

Informacji o zgodzie dłużnika na areszt jest niewiele. W jednej zapisce dłużnik wyraża zgodę na dodanie jatki do wcześniejszego aresztu innych dóbr⁵⁸⁵, innym razem, niejako mimochodem, odnotowano, że dłużnik wyraża zgodę na areszt w pierwszym terminie⁵⁸⁶.

Konsekwencje aresztu strony regulowały niekiedy w umowie. Na przykład w zapisce poznańskiej wierzyciele niezaspokojeni w terminie mogą sprzedać dom i kram dłużnika, z tego się zaspokoić, resztę oddać dłużnikowi. Innym razem wierzycielka niezaspokojona w terminie (lub jej spadkobiercy) ma wwiązać się w dom dłużnika i dzierżyć go do zapłaty⁵⁸⁷.

Równie rzadkie są sprzeciwu dłużnika wobec aresztu, przy czym brak informacji o skutkach sprzeciwu.

Łysiak Decr. II, 947 z 1505 r.

Ex quo Iacobus Karcz secundo proposuit contra Paulum Bobrek, quod ipse nolisset arestummittere, sed ladulam cum pecuniis recepit et alia plura ibi descripta, et Paulus Bobrek respondebat, se concordasse cum consanguineis olim Hedwigis consortis sue et eis satisfecisse, iuxta quod inscripcio concordie canit, de qua concordia Iacobus Karcz nichil scire vult... Po wymianie argumentów stron sąd wydaje salomonowy wyrok:

⁵⁸⁵ Kazim. ławn., 256 z 1407 r.

⁵⁸⁶ Łysiak Decr. II, 565 z 1495 r. Więcej przykładów zgody dłużnika na kolejne stadia postępowania aresztowego jest w toku procesu, patrz rozdz. 13, *Proces aresztowy*, pkt 3.3.8, *Zgoda dłużnika na pozew*. W prawie ziemskim procedurę aresztową winny poprzedzać starania o uzyskanie zgody dłużnika, zob. *Cautelae...* art. I: *Imprimis dum fit arestacio aliquarum rerum, debet petitio et interrogatio praecedi, si arestationem admittit, et in citatione exprimi: dum te postulavit pro arestatione.*

⁵⁸⁷ Pozn. radz. II, 1187 z 1471 r., także 1173 z t.r.

Igitur si ita actum est, ibit in irritum, si vero aliter, tunc partes faciant eis iuxta iuris processum.

2.14.4. Spłata długu

Dłużnik mógł dokonać spłaty długu *motu proprio*, na skutek upomnienia go przez wierzyciela lub wreszcie na skutek zasądzonego wyroku sądu.

Zapiski sądowe zazwyczaj nie informują, dlaczego spłata długu następuje. Jest ona odnotowana zwykle w postaci lakonicznej wzmianki i wówczas nie wiemy, czy ta spłata pozostaje w związku z aresztem.

Kazim. ławn., 2302 z 1420 r.

*Drabasz exsolvit pecuniam debitam Stephano, scilicet 11 scotos et 8 denarios*⁵⁸⁸.

Tam gdzie w jednej zapisce mamy oświadczenie wierzyciela o położeniu aresztu i informację o spłacie długu, należy domniemywać, że do owej spłaty doszło bez procesu.

Lwów ławn. I, 219 z 1384 r.

*...Andreas Somersteyn super hereditates et omnia bona mobilia et immobilia Stephani Rademuncz 8 marcas interdixit et est tercius. Ista omnia persoluta sunt*⁵⁸⁹.

Także tam, gdzie znajdujemy warunek, że zapłata winna nastąpić przed urzędem lub warunki spłaty strony potwierdzały przed sądem, nie upatrywalibyśmy w tym realizacji wyroku sądu.

Płock ławn., 443 z 1513 r.

*...quamquidem summam prefatam 13 sexag. dictus R. (osoba trzecia) non alibi debet reponere, solummodo coram dominis preconsule et consulibus in pretorio*⁵⁹⁰ *civitatis Plocensis.*

⁵⁸⁸ Zob. też np. Lwów ławn. I, 320 z 1385 r. *Martinus Rotermel palam recognovit, quod Michael mit der Ax omnia debita, in quibus ipse ratione sue domus sibi debitorie extiterat obligatus, totaliter sibi persolvit.*

⁵⁸⁹ Zob. też Lwów ławn. I, 401 z 1386 r., 450 z 1387 r. Płock ławn., 169 z 1502 r.: *Iste actus iam in toto persolutus unde iam est cassatus.* Także nr 198 z 1504 r.

⁵⁹⁰ W zapisce przemyskiej dzieje się to przed wójtem. Przemysł ławn. I, 1272 z 1421 r.: *laschco arestatam pecuniam per Hricz coram domino avvocato posuit Hriczone presente, dum eandem filius Mamay recepit et levavit (Mamay tylko tu notowany); zob. też Płock ławn., 253 z 1507 r.: Huic actui iam plenaria solucio facta est per... presentibus dominis S.T. avvocato protunc, Luca sellatore, Johanne Cosznyk scabinis civitatis Plocensis.*

Lwów ławn. I, 415 z 1386 r.

*Iohannes Grose de Thorun super omnia hereditates... Nicolai Kornechyn 50 sexagenas gr. usualium interdixit et est primus. De hiis ipse sibi ad hic viventi 15 m. persolvat, post obitum vero eiusdem Iohannis Nicolaus prefatus de prescriptis debitis Nicolao Bolcze 20 sexagenas persolvat et hoc Bolcz coram assesso consilio est professus*⁵⁹¹.

Także w niżej przytoczonych zapiskach, zawierających informację o terminach płatności, skłonni jesteśmy widzieć w tym umowną regulację, a nie decyzję sądu⁵⁹².

Termin zapłaty bardzo rzadko pojawia się w zapiskach. Tam gdzie występuje, bywa różnie określany, np. dwutygodniowy,

Lwów ławn. I, 712 z 1389 r.

...Terminus solutionis per 2 abdomadas (s.)

lub rozłożony na raty.

Lwów ławn. I, 715 z 1389 r.

...De quibus quidam pecuniis 9 marcas in festo Penthecosten nunc proxime instante, et super festo s. Michaelis 9 marcas gr. ei tenetur dare.

Niekiedy brak terminu.

Lwów ławn. I, 713 z 1389 r.

...Terminus solutionis quando potest.

Termin spłaty mógł być uzależniony np. od tego, czy dłużnik sprzeda dom objęty aresztem.

Lwów ławn. I, 416 z 1386 r.

...et precipue si domus vendetur tollere debent.

Nie tylko spłata długu uwalniała od aresztu. We Lwowie aresztujący oświadcza, że areszt będzie trwał dopóty, dopóki jego żonie sprawiedliwości nie stanie się zadość.

Lwów ławn. I, 281 z 1385 r.

...interdixit tam diu, donec uxori sue iusticie fiat complementum.

Być może kryje się pod tym eufemizmem zwykła spłata należności.

⁵⁹¹ Tu strony postanawiają, że część należności wierzyciel otrzyma za swego życia, resztę dłużnik wypłaci po śmierci wierzyciela wskazanej przezeń osobie.

⁵⁹² Patrz strony następne.

Niedotrzymanie terminu zapłaty powodowało niekiedy odsetki.

Lwów ławn. I, 11 z 1382 r.

*Nicolaus Cletlendorf super hereditales pecunias Henrici Halpritter 10 marcas interdixit ita, quod ipse Halpritter super festum s. Iacobi proxime instante debet dare, quod si non fecerit, extunc annatim 1 marcam pro censu debet dare et pagare, et est primus*⁵⁹³.

O skutkach braku terminu płatności przy areszcie zdecydował w 1490 r. SN. Orzekł mianowicie, że jeśli dłużnik nie wyznaczył terminu płatności, jego majątek będzie pod aresztem dopóki nie zaspokoi wierzyciela⁵⁹⁴.

Wpisaniem spłaty długu do ksiąg powinien być zainteresowany w pierwszym rzędzie dłużnik, spotykamy jednak przypadki oświadczeń wierzycieli o otrzymaniu należności⁵⁹⁵.

Skwitowanie dłużnika z długu było czasem związane z zobowiązaniem wierzyciela, że nie będzie dłużnika i jego dzieci niepokoił w przyszłości⁵⁹⁶.

Po uiszczeniu należności zapis aresztu należało z ksiąg wykreślić⁵⁹⁷.

Jeśli nie nastąpiło to we właściwym czasie, strony ten błąd naprawiały późniejszym zapisem⁵⁹⁸.

⁵⁹³ W zapisce toruńskiej dłużnik oświadcza, że jeśli w ustalonym terminie długu nie uiszczy, areszt zostanie rozciągnięty na ruchomości jego żony. St.Toruń ławn. III, 1404 z 1476 r.

⁵⁹⁴ Łysiak Decr. II, 362 z 1490 r. Jeśli będzie chciał uwolnić dobra spod aresztu, ma postępować zgodnie z prawem.

⁵⁹⁵ Np. Lwów ławn. II, 248 z 1441 r., Płock ławn., 244, 263 z 1507 r., Kazim. ławn., 316 z 1408 r., St. Toruń ławn. III, 82 z 1457 r. Zob. też spostrzeżenie wydawcy książki płockiej, Wstęp, s. IX: „Realizacja zobowiązań wciągniętych do księgi pociągała za sobą skasowanie danego aktu lub poszczególnych jego członów. Rzadko ograniczano się do prostego wykreślenia zapisu, zwykle towarzyszy temu dopisek informujący, kiedy i przed kim dopełniono zobowiązania. Często dopisek taki spełniał rolę właściwego aktu, ale niejednokrotnie stanowił tylko jego streszczenie z odesłaniem do pełnego zapisu”.

⁵⁹⁶ Lwów ławn. I, 406 z 1386 r., Krak. ławn., 23 z 1366 r.

⁵⁹⁷ Na przykład Warsch. II, 538 z 1431 r.: ...*Und wen Woytke daz gelt beczalit, so sal man alle ding und teding aws buche awsschreibin*. Także Płock ławn., 169 z 1502 r.: *Iste actus iam in toto persolutus, unde iam est cassatus*.

⁵⁹⁸ St. Toruń ławn. I, 336 z 1433 r.: ...*welche czwue beczalunge yn dem lantbuche nich geschrebin synt und um sicherheit willen hy geschreben seyn*... Obie strony spoza Torunia.

Czasem spłata długu bywa przez sąd potwierdzona wystawieniem dokumentu⁵⁹⁹.

2.14.5. Śmierć dłużnika

Śmierć dłużnika wywoływała w sferze aresztu często ten skutek, że wierzyciele, którzy do tej pory milczeli, kładą areszt na majątku zmarłego⁶⁰⁰.

2.15. Rezygnacja z aresztu

Wierzyciel nie musiał dokonywać aresztu. Nie znamy takiej umowy lub jednostronnego zeznania długu, który nakładałby na wierzyciela taki obowiązek. Nie znają go przepisy prawa normujące areszt, milczą też o nim dawni pisarze. Natomiast kładący areszt wierzyciel mógł areszt cofnąć. Kilka takich przypadków znajdujemy w księgach sądowych.

Na przykład we Lwowie po areszcie zgłoszonym przez pierwszego wierzyciela, pozostali drugi i trzeci postanawiają wycofać swój areszt.

Lwów ławn. I, 673 z 1388 r.

*...Kunegundis super omnes hereditates... Andree sutoris 1 ½ marcam minus 4 grossis interdixit et est prima. Et Johannes Platner est secundus, qui discessit et Johannes discesserunt*⁶⁰¹.

Tego rodzaju decyzji wierzycieli jest nieco w księgach krakowskich.

Krak. ławn., 170 z 1367 r.

⁵⁹⁹ Kazim. ławn., 1570 z 1414 r.: *...hot frey queyt und los gelosen ewiclich und ledih mit gezewgnisse desis brifes, do der egenanten stat Cracow zegil an ist gehangen.*

⁶⁰⁰ Patrz rozdz. 6, *W jakich okolicznościach następował areszt.*

⁶⁰¹ Kunegunda tylko tu notowana. O związku obu Janów z tą sprawą nie da się nic stwierdzić. Z odmienną sytuacją mamy do czynienia w zapisce krakowskiej, mianowicie jeden z wierzycieli rezygnuje z aresztu nieruchomości, ale tylko w części, drugi aresztujący areszt podtrzymuje. Liber act. Crac., 1064 z 1331 r.: *Item magister Iohannes, qui hereditatem fuerat allocutus Arnoldi sunppriester in iudicio bannito, dictum Arnoldum et pueros suos dimisit liberum et solutum ex parte sue tantum, sed Hynco frater dicti... Iohannis, qui eciam fuerat allocutus, eam non dimisit liberam, qui tunc temporis absens fuit.*

...*Nicolaus Vechsler de Landshute cum Katherina sorore eius de Pilzen, eodem pro tutore predicto electo, dimiserunt Hanconem Zeytkremchen et suos posteros ab omni arrestacione bonorum suorum liberos et quietos*⁶⁰².

W kazimierskiej księdze ławniczej jest ciąg zapisek dotyczących pewnych sum mieszczanina lwowskiego, złożonych u dwóch mieszczan krakowskich, na których to sumach położyli areszt dwaj inni mieszczanie krakowscy. Po pewnym czasie ci aresztujący akceptują wyrok ławników, uwalniający te sumy spod aresztu. Jednak z niemieckojęzycznej zapiski wynika, że to nie ławnicy, lecz kładący areszt uwalniają odeń depozytariuszy. Sprzeczność być może jest pozorna. Mogło być tak, że wierzyciele zrezygnowali z aresztu (tekst niemiecki), a ławnicy ujęli to w formę wyroku (tekst łaciński)⁶⁰³.

W Płocku rajca kładzie areszt na majątku dłużnika w 1512 r., a w sześć lat później wyraża zgodę na skasowanie wpisu aresztu⁶⁰⁴.

Sporadyczne wzmianki występują też w źródłach poznańskich, warszawskich i toruńskich⁶⁰⁵. Być może uwalnianie z aresztu

⁶⁰² Także Krak. ławn., 357, 397 z 1369 r., 1276 z 1390 r., 1961 z 1394 r., 2157 z 1395 r., 2405 z 1397 r.

⁶⁰³ Kazim. ławn., 1557 z 1414 r.: *Paulus Beme et Michael Newdorff, cives de Cracovia, primo posuerunt 70 sexagenas apud (sic, Z.R.) Sliwosz et suum generem Franczkonem cives de Kazimiria, que pecunia est cuiusdam civis de Lamburga, dicti Nicolaus Polpige, in aresto.*

Zap. 1568 z t.r. *Item Niclos Sliwosz et Franczko... consentit in sentenciam scabinorum, quam sibi edixerunt ex parte Paul Beme, quod sunt ab eo liberi servati.*

Zap. 1570 z t.r. *Wir rotmanne der stat Cracow bekennen allen, den ist notorfft, ist des in unsers rathis gegenwortikeit der erbar Paul Beme kegenwortliclich steende, dy czwe und sehechzik schok pfennige, dy do Sliwosch und seyn eydem in unser stat gerichte czu den scheppen ingelegt habin und denselben Sliwosch und seynen eydem von denselben pfennigen und von aller sache wegen hot frey queyt und los gelosen ewiglich und ledik mit gezeignisse desis brifes...*

Z niejasnym uwolnieniem spotykamy się w Kazim. ławn., 2185 z 1419 r. Trzech wierzycieli dokonuje aresztu i jednocześnie uwalnia dłużników z tegoż aresztu (małżeństwo). Dłużnicy jednak zobowiązują się spłacić dług *rite et iuste*. Dopóki nie spłaca, ich dobra mają wierzyciele dzierżyć (*debet stare in manibus creditorum*). Czyżby to była zamiana aresztu na zastaw? Jeśli ktoś będzie chciał te dobra aresztować, ci wierzyciele mają być pierwsi *iuxta ordinem ipsorum*. W zapisce 2186 małżonkowie zobowiązują się uiścić dług jednemu z wierzycieli w dwóch ratach. W zap. 2189 dalszy ciąg konfliktu tego wierzyciela z małżonkami.

⁶⁰⁴ Płock ławn., 411 z 1512 r., zapis o skasowaniu w tejże zapisce z datą 1518.

⁶⁰⁵ Pozn. radz., I, 306 z 1446 r., II, 1614 z 1495 r. (rezygnacja z aresztu i astycji), St. Warsz ławn. I, 967 z 1443 r., St. Toruń. ławn. I, 456 z 1396 r., II-2, 1619 z 1451 r.

następowało w wyniku ugody⁶⁰⁶ lub wówczas, gdy wierzyciel został spleacony, choć nie zostało to przy rezygnacji zaznaczone⁶⁰⁷.

Z aresztu jako środka niepokojenia rezygnowano *pro futuro*.
Lwów ławn. I, 388 z 1386 r.

Lazar Armenus de Jaffa oświadcza, że Iwana i Amyra ...*de obligatione... dimisit, eos nec liberos ipsorum peramplius nunquam velle arrestare*⁶⁰⁸.

2.16. Śmierć wierzyciela

Prawdopodobnie skutki aresztu przechodziły na spadkobierców (vide nieletni). Tylko raz natrafiliśmy na ponowienie aresztu po śmierci wierzyciela przez opiekuna dzieci zmarłego.

Lwów ławn. I, 217 z 1384 r.

*Nicolaus Bolcze ex parte filiarum Iohannis Bork omnes hereditates, prout ipse I.B. antea arrestaverat Symoni Alchater, sic ipse interdixit*⁶⁰⁹.

W skomplikowanej nader sprawie, poddanej osądowi ławy magdeburskiej, można odnieść wrażenie, że areszt pozostaje bez wpływu na dalsze losy wierzytelności po śmierci wierzyciela, aczkolwiek w orytylu podkreślono, że chodzi o *idące imienie*, tu o pieniądze⁶¹⁰.

2.17. Sprzeciw osób trzecich

Według Groickiego, jeśli osoba trzecia nie godzi się na areszt kładziony na znajdujące się u niej rzeczy dłużnika, winna być

⁶⁰⁶ Ugoda w Pozn. radz. II, 1614 z 1495 r.

⁶⁰⁷ Na przykład Łysiak Decr. I, 468 z 1462 r. Pozwana dwa razy nie stawiała się w sądzie. Stawiała się na trzecim roku, a powód ją *liberam dimisit*.

⁶⁰⁸ Także Lwów ławn. I, 406 z 1386 r., Krak. ławn., 506 z 1370 r. Ugoda przez jednaczy: ...*et amodo ipse N.H. eandem uxorem suam nec in iudicio seculari aut spirituali debeat quoquomodo arrestare*.

⁶⁰⁹ Tego aresztu położonego *antea* w księdze nie ma. Prawdopodobnie Jan Bork tu już nie żyje. W zap. 244 z 22.3.1385 r. figuruje jako zmarły, w zap. 200 i 201 z 26.10.1384 r. jeszcze żyje. O nieletnich spadkobiercach patrz rozdz. 2, pkt 3, *Problem z nieletnimi*, rozdz. 3, pkt 7, *Nieletni*, rozdz. 13, pkt 3.3.6, *Nieletni w procesie aresztowym*.

⁶¹⁰ Ort. magd., s. 204–210, zwłaszcza fragment: *Ten to dług zapowiedzian...* do końca (s. 210), zbyt obszerne, by go przytoczyć.

natychmiast pozwana przez woźnego i wyłuszczyć swe racje przed sądem⁶¹¹. Tak też to reguluje *Processus iuris...*⁶¹²

Z różnych powodów, zazwyczaj w księgach nieujawnianych, osoby trzecie sprzeciwiały się aresztom, wnosząc protest w sądzie.

Lwów ławn. II, 548 z 1442 r.

N.E. wederruft dy ansproche des gutes, dy Allexius hot geton, alz ze obene ist geschrebin.

W Kłodz., 1709 z 1406 r., wielkorządca krakowski w imieniu króla zgłasza sprzeciw wobec wszelkich roszczeń i aresztów względem sołectwa w Bronowicach, *...quia domino Regi plus tenetur idem zupparius* (miał to sołectwo) *ratione zupparum, quam alicui alteri, et hoc post omnibus...*

W Kłodz., 3190 z 11.5.1413 r., kilku wierzycieli kładzie areszt na majątku zmarłej wdowy po mieszczaninie krakowskim, między innymi na połowie wójtostwa w Pilźnie. Tegoż dnia brat zmarłej wdowy kładzie protest na tych aresztach, ponieważ w tej części wójtostwa ma swój udział⁶¹³. Ten protest nie powstrzymał wierzycieli przed kontynuacją postępowania aresztowego i kładzenia kolejnych aresztów⁶¹⁴.

Gdy sprzeciw wносиła żona lub wdowa po dłużniku, można domyślać się, że czuła się zagrożona w swych prawach majątkowych małżonki, wdowy.

Kazim. ławn., 3165 z 1427 r.

*Uxor Petri Molner reclamavit omnes arrestaciones factas super bona omnia sui viri, per debitores eiusdem tempore ligati*⁶¹⁵.

Niekiedy jest to wprost w zapisce odnotowane.

Przemyśl ławn. I, 1933 z 1428 r.

Uxor Silkonis in facto recenti predictam arrestacionem reclamavit dicens: Ego reclamo hanc arrestacionem nove domus et bona omnia et singula, mihi per maritum meum priorem felicis memorie pro vero dotalicio sibi assignata.

⁶¹¹ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 122: A jeśli by ten, u kogo z strony mojej zapowiedź urzędnie jest uczyniona na rzeczy pewne mojego dłużnika, nie przyjął zapowiedzi, tedy ten, który nie przyjął, ma być ode mnie pozwany tamże zarazem przy zapowiedzi przez sługę urzędowego i winien mi się będzie przed urzędem sprawić, dla której przyczyny mojej urzędnej zapowiedzi nie chciał przyjąć.

⁶¹² *Processus iuris...*, s. 59.

⁶¹³ Kłodz., 3196 z 11.5.1413 r.

⁶¹⁴ Kłodz., 3193 z 11.5., 3231 z 15.6., 3243 z 14.7., 3288 z 31.8.1413 r.

⁶¹⁵ Wcześniejszych brak. Zob. też Łysiak Decr. I, 1581 z 1480 r.

Jakimiś rozliczeniami (rodzinnymi?) dyktowany był sprze-
ciw, zapisany w Kazim. ławn., 2429 z 1421 r.

*Magister Iacobus reclamavit arestationem ipsius Beme, viri Marthe fi-
lie Vislicza, quam arestationem dictus Beme fecit ratione 43 marcarum, quas
dicta Martha... sibi recognovit, taliter quod nulla sententia dari debet nec
a scabinis exire sine scitu magistri Jacobi prefati.*

Nie wiemy, z czego wynikały roszczenia magistra Jakuba⁶¹⁶.

2.18. Dawność

Przy areszcie obowiązywał powszechny w prawach niemiec-
kich termin dawności roku i dnia. Kto przez rok i dzień dzierżył ma-
jątek lub pobierał pożytki nie niepokoiony, sąd areszt wobec niego
uznawał za nieważny, a aresztującemu nakazywał wieczyste milcze-
nie.

Krak. ławn., 1381 z 1391 r.

*...est sentencialiter adiudicatum... ex eo, quod idem P. docuit pre-
dictum censum terragium se plus quam annum et diem, iuxta communem
civitatis legem ab omni impetitione pacifice possedissee, ipsi propterea W. in
huiusmodi arestatione silencium perpetuum imponendo, mera civitatis ius-
ticia... (sic, Z.R.)⁶¹⁷.*

Tracił prawo do aresztu kto milczał, przebywając rok i dzień
...in eodem iure et sub unis campanis⁶¹⁸, także ten, kto będąc w ziemi kra-
kowskiej milczał trzykroć po roku i dniu⁶¹⁹.

Wydaje się zresztą, że taki spóźniony wierzyciel tracił nie tyl-
ko prawo do aresztu, lecz w ogóle wszelkie roszczenia, na co wskazy-
wałby zwrot *...extunc adhuc silere debet perpetuis temporibus*. W każdym
razie brak tu kiedy indziej stosowanej klauzuli, że pozostaje temu wie-
rzycielowi droga normalnego procesu.

⁶¹⁶ W Kazim. ławn., 2393 z 1421 r., ów magister Jakub jest opiekunem Mikołaja, syna Wiśliczki. W zap. 2417 Marta zapisuje Jakubowi Beme, swemu mężowi, 43 grzywny. Tyle wynosi kwota jej długu, spłaconego przez męża.

⁶¹⁷ Także Krak. ławn., 2088 z 1395 r., Łysiak Decr. 115 (bez daty).

⁶¹⁸ Łysiak Decr. I, 53 z 1454 r.

⁶¹⁹ Kłodz., 2979 z 1412 r.

13.

PROCES ARESZTOWY

1. Generalia

Areszt miał na celu ochronę interesów majątkowych wierzyciela dzięki temu, że ograniczał swobodę dłużnika w rozporządzaniu objętym aresztem majątkiem bez zgody wierzyciela.

Jeśli wierzyciel chciał otrzymać należną mu wierzytelność lub dłużnik uwolnić swe dobra spod aresztu, pozostawało dobrowolne wykonanie zobowiązania, ugoda lub droga procesu aresztowego.

Przykłady nieprocesowego uregulowania stosunków między dłużnikiem a wierzycielem omówiliśmy wyżej⁶²⁰. Obecnie przechodzimy do przedstawienia procesu aresztowego. Tu jednak napotykamy poważną przeszkodę w postaci niedostatków informacji. O ile wzmianek o postępowaniu aresztowym nieprocesowym jest w miarę sporo w księgach sądowych, o tyle informacji o procesie aresztowym

⁶²⁰ Patrz rozdz. 12, *Postępowanie aresztowe nieprocesowe*.

jest w nich niewiele, za to nim głównie zajmują się dawni pisarze, a także prawo stanowione⁶²¹.

Z lektury większości ksiąg sądowych odnosi się wrażenie, że aktywność wierzycieli w trosce o własne interesy wyczerpywała się na składaniu w sądzie oświadczenia o położeniu aresztu na majątku dłużnika. Zwykle brak informacji o dalszych jego krokach w kierunku uzyskania od dłużnika tego, co mu się odeń należało. Co więcej, okoliczności, w których do takiego oświadczenia dochodziło, sugerują, że nie zależało wierzycielowi na szybkim uzyskaniu należności. Często np. kładł areszt po śmierci dłużnika, a trudno zakładać, że wierzytelność masowo powstawała krótko przed śmiercią dłużnika⁶²². Mamy też przypadki, gdy wierzyciel dopomina się należności po kilku latach od powstania wierzytelności lub od położenia aresztu⁶²³.

Czyżby istotnie wierzycielowi nie zależało na otrzymaniu należności? Czyżby inicjatywę pozostawiał dłużnikowi, któremu mogło istotnie ciążyć obłożenie dóbr aresztem? Być może takie sytuacje się zdarzały, jednak przeciwko czynieniu z nich zasady generalnej przemawiają następujące okoliczności:

- 1) wierzyciel ma określone miejsce w szeregu wierzycieli, w czym przejawia się zamiar uzyskania należności⁶²⁴;
- 2) niekiedy, np. we Lwowie, z zapisem aresztu jest połączona informacja o spłacie długu⁶²⁵;
- 3) wierzyciele czasem zwalniają dobra z aresztu po spłacie długu przez dłużnika⁶²⁶.

Trzeba prześledzić przebieg procesu aresztowego. Być może pozwoli to rozszyfrować niejasności. Wobec niewielkiej liczby informacji tylko zgromadzenie ich ze wszystkich ksiąg miejskich może dać w miarę pełny obraz.

⁶²¹ Informacji o procesach nie ma np. w księgach lwowskich, krakowskich wójtowskich, ptockich.

⁶²² Patrz rozdz. 6, *W jakich okolicznościach następował areszt*.

⁶²³ Patrz niżej pkt 3, *Długotrwałe procesy*.

⁶²⁴ Patrz rozdz. 9, *Miejsce w szeregu wierzycieli*.

⁶²⁵ Lwów ławn. I, 11 z 1382 r., 281 z 1385 r. (*donec uxori sue iusticie fiat complementum*), 415, 416 z 1386 r. (gdy dom zostanie sprzedany), 712 (w ciągu 2 tygodni), 713, (*quando potest*) 715 z 1389 r.

⁶²⁶ Lwów ławn. I, 401 z 1386 r. Także zap. 10 z 1382 r., 77 z 1383 r., 219 z 1384 r., 503 z 1387 r.

Jednakże takie zsumowanie może nieść ze sobą niebezpieczeństwo stworzenia fikcyjnego powszechnego miejskiego procesu aresztowego, w którym nie będzie miejsca na lokalną specyfikę, o której istnieniu pisał Groicki⁶²⁷.

Zwróćmy też uwagę na istotną cechę aresztu notowanego w miejskich księgach sądowych, mianowicie na jego uniwersalność. Za jego pomocą regulowano szereg sytuacji spoza stosunków kredytowych⁶²⁸.

2. Groicki i inni

Groicki przedstawia kilka rodzajów postępowania aresztowego, głównie w fazie procesu:

- 1) gdy wierzyciel kieruje areszt na dobra dłużnika, znajdujące się u osoby trzeciej;
- 2) gdy dłużnik osiadły jest winien kilku wierzycielom i są wieści, że chce majątek alienować;
- 3) gdy dłużnik pozywa wierzyciela w celu uwolnienia rzeczy z aresztu;
- 4) gdy dłużnik pozwany nie stawia się w sądzie.

Tu zdaniem Groickiego są dwa rodzaje postępowania wierzyciela:

a. Wierzyciel trzykrotnie pozywa dłużnika, by wyzwolił swe rzeczy z aresztu. Jeśli ten nie stawia się, w przypadku ruchomości następuje ich przejęcie przez wierzyciela, który może je sprzedać, natomiast w przypadku nieruchomości wierzyciel uzyskuje wwiązanie z określeniem czasu zaspokojenia. Tu też Groicki przedstawia

⁶²⁷ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 123 i nast.

⁶²⁸ Zob. rozdz. 6. Tym być może należy tłumaczyć brak zainteresowania aresztem u niektórych badaczy, traktujących o kredycie, np. u Ungeheuera czy Żaboklickiej.

sytuację, gdy jest kilku aresztujących. Ma decydować „lepsze prawo” (bez wyjaśnienia w tym miejscu, co to znaczy).

b. Wierzyciel po dwukrotnej astycji pozywa dłużnika na trzeci termin. Gdy ten nie stawi się także w czwartym terminie, w terminie piątym sąd zasądza wwiązanie.

5) gdy wierzyciel kładzie areszt na majątku zmarłego dłużnika, a dzieci zmarłego nie mają lat sprawnych. Jeśli dług był jawny, po astycji w pierwszym i drugim terminie, na termin trzeci należy pozwać egzekutorów i opiekunów tych nieletnich. Jeśli nie był jawny, to znaczy nie był zapisany przed radą lub sądem, lecz potwierdzony tylko skryptem dłużnym, wierzyciel po trzeciej astycji wpisanej do ksiąg ma czekać, aż nieletni osiągną lata sprawne. Do tego czasu majątek objęty aresztem ma pozostać w stanie nienaruszonym. Jeśli areszt obejmuje rzeczy ulegające zepsuciu, należy je sprzedać, a pieniądze oddać do depozytu sądowego.

6) gdy dłużnik zbiegł – mamy tu dwie sytuacje:

– gdy dłużnik unika odpowiedzialności, uchodząc do klasztoru lub ma glejt od króla albo miasta; wierzycielowi sąd przyzna trzeci termin, na którym udowodni swe prawa,

– gdy dłużnik chroni się tylko na czas rozprawy. Wierzyciel uzyskuje nań pozew⁶²⁹.

Postępowaniu aresztowemu *Processus iuris...* poświęca osobny rozdział⁶³⁰. Jest ono mniej szczegółowe i w innym układzie niż u Groickiego. Zawiera też opis nagannych zachowań dłużników i sposoby przeciwdziałania, czego brak u Groickiego. Ponieważ *Processus iuris...* nie wszedł w życie, nie będziemy go referowali, natomiast nawiążemy do niego ilekroć w księgach sądowych napotkamy sytuację, o których ten akt prawny wzmiankuje (lub milczy).

⁶²⁹ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 120 i nast.

⁶³⁰ *Processus iuris... De processu et ordine judiciali ex arresto inchoati*, s. 30–32.

3. Czy proces?

3.1. Niejasne zapiski

Jest grupa zapisek tak zredagowanych, że nie wiadomo, czy opisane w nich czynności są dokonywane w stadium nieprocesowym czy procesowym. Na przykład:

Kazim. ławn., 2772 z 1424 r.

*Sikora de Cracovia liberavit pecunias suas, quas Jacobus Scholtis sibi tenetur, et quas Nicolaus Zeler de Stradomya sibi indixerat*⁶³¹.

Skłonni bylibyśmy sądzić, że owa *libertacio* nastąpiła w wyniku procesu aresztowego, ale poza domniemania wyjść tu nie można. Mogło uwolnienie nastąpić bez procesu, np. w drodze ugody. Mamy však przykłady umownego wykluczenia drogi procesowej⁶³².

Raczej działań pozaprocesowych upatrujemy w następującej zapisce:

Kazim. ławn., 2955 z 1425 r.

Maczek de Zablocze, Jaszek, Stanislaus dimisserunt libere omnia supellectilia ipsi Katherine, quas interdixerant.

Czasem można mniemać, że już samo dopełnienie wymogów postępowania sprawia, że wierzyciel osiąga bez rozprawy to, co zamierzał uzyskać. Na przykład:

Kazim. ławn., 2266 z 1420 r.

Johannes Meysnar astitit termino quarto contra A. ... et lucratus est in eodem pecuniam, quam inhibuit (może proces niestanny?).

Kazim. ławn., 2611 z 1423 r.

Jacobus frater Mathie Scholtis prosecutus est 5 marcas minus 1 fer-tone ipsius Theodrici Stodola de Bochnya, que sunt apud Czigan de Lublin,

⁶³¹ Także Kazim. ławn., 2544 z 1422 r., Lwów ławn. I, 671 z 1388 r.

⁶³² Pozn. radz. II, 1195 z 1472 r.: *...quas si eidem solvere neglexerit, extunc prefatus G.B. eundem N. cum bonis et rebus suis in quibuscunque locis apprehendere poterit sine omni strepitu iuris et iudicii, tamquam iam legitime convictum, in vim eiusdem debiti arrestare debet et valebit. Cui arrestacioni idem N. se sponte summisit. Actum...*

*et potest eadem exigere, quia easdem inhibeat primo, secundo, tercio termino, et quarto ultra ius*⁶³³.

Można sądzić, że bez procesu wierzyciel zrealizuje swe ostrzeżenie, że sprzeda dobra dłużnika, jako zastaw sądownie uzyskany.

Lwów ławn. I, 596 z 1388 r.

*Nicolaus Bolcz super hereditates et omnia bona mobilia et immobilia Theodrici Czeblonis 6 marcas grossorum interdixit et est primus, tali conditione interiecta, quod si Crebil prefatas hereditates et bona sua infra hinc. et festum s. Michaelis pro 6 marcis grossorum non redimerit, extunc Bolcz prefatas hereditates et cetera potest vendere, sicut pignus iure investigatum*⁶³⁴.

3.2. Proces aresztowy bez pozywania

Zazwyczaj przeciwnika wzywano do sądu pozwem. Nie był to jednak sposób jedyny, były też wezwania i powiadomienie.

O wezwaniu, czyli opowiedzeniu, pisze Groicki⁶³⁵. Tenże autor ponadto opisuje następującą sytuację: dłużnik pozywa wierzyciela, by uzasadnił położenie aresztu, a gdy wierzyciel to czyni, zmianie ulega jego (wierzyciela) pozycja w procesie. Z pozwanego staje się powodem i dzieje się to bez pozywania⁶³⁶.

Według *Processus iuris...*, gdy osoba trzecia nie wyraża zgody na aresztowanie znajdujących się u niej rzeczy dłużnika, ma bezwzględnie bez pozywania przedstawić sądowi racje swej odmowy⁶³⁷.

Dłużnik uciekinier winien być dwa razy wzywany w miejscu aresztu (*denuntiari*) i będzie to traktowane jako pierwszy pozew obliczny⁶³⁸.

W Krakowie aresztującej wierzycielce, która dwukrotnie stawała w sądzie, ten nakazuje, by dłużnikowi znajdującemu się we

⁶³³ O tym warunku patrz niżej, pkt 3.5, Wyrok.

⁶³⁴ O relacjach między aresztem a zastawem patrz rozdz. 15.

⁶³⁵ B. Groicki, *Porządek sądów...*, s. 98, także idem, *Tytuły...*, s. 124.

⁶³⁶ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 123.

⁶³⁷ *Processus iuris...*, s. 59: *Nolens etiam arrestum suscipere, statim sine citacione se debet presentare iudici causam allegaturus, quare id facere sibi non liceat*. Groicki jednak przy tej sytuacji pisze o pozwaniu, idem, *Tytuły...*, s. 122. O różnych postaciach wzywania do sądu zob. też idem, *Porządek sądów...*, s. 98.

⁶³⁸ *Processus iuris...*, s. 60.

Wrocławiu areszt *insinuaret*, co tłumaczymy przez „powiadomiła o areszcie”⁶³⁹.

W dekrete SN kładący areszt na areszcie *...ipsas concitare dedit ad elibertandum, ipsis insinuando, quod ipsas concitat ad elibertandum*. Tu ową *insinuatio* traktujemy jako powiadomienie w pozwie o celu pozwania⁶⁴⁰.

Według ortylu magdeburskiego, zbiegłego dłużnika nie należy pozywać, lecz trzykrotnie wzywać do sądu⁶⁴¹.

3.3. Pozew

3.3.1. Wierzyciel pozywa dłużnika

Najczęściej inicjatywa wszczęcia procesu, a tym samym pozwania, pochodziła od wierzyciela. Gdy chciał uzyskać swą wierzytelność, sam areszt i astycja nie wystarczały. SN w 1481 r. orzekł, że nawet czterokrotna astycja nie wystarcza, wierzyciel powinien być po drugiej astycji pozwać dłużnika.

Łysiak Decr. I, 1610 z 1481 r.

*...licet adversa pars in arestum eadem bona posuerit, primumque et usque quartum iudicia super hoc astitit... sed quia dictum actorem ad tertium nec ad quartum iudicium citavit, extunc, si prefatus actor registro iudicii banniti vestri docere poterit octo marcas ad consortem suam importavisse, propior est eas levare, quam recipere, de forma iuris*⁶⁴².

⁶³⁹ Krak. ławn., 1490 z 1391–1392 r. Sąd krakowski wystąpił do rajców wrocławskich o pomoc prawną, o czym niżej w pkt. 3.7, *Pomoc prawna*.

⁶⁴⁰ Łysiak Decr. I, 712 z 1465 r.

⁶⁴¹ Ort. magd., s. 296–297.

⁶⁴² Zob. też Łysiak Decr. I, 38 z 1456 r., 1220 z 1472 r., II, 66 z 1483 r., 579, 600 z 1495 r., 808 z 1500 r. W 1471 r. powód dotrzymał trzech terminów zwykłych (*iudicia simplicia*), to jest w pierwszej instancji, chcąc uwolnić swój majątek spod aresztu. Nie podał jednak danych dotyczących tego majątku (*non nominans, quale sit hoc dominium*). Potem z powodu choroby przeciwnika nastąpiła dwutygodniowa przerwa w procesie. Następnie powód dotrzymał trzech kolejnych terminów i żądał z tytułu tej trzykrotnej astycji uznania jego roszczeń, nie pozywając przeciwnika w sprawie aresztu. Według SN jeśli tak było, jeśli powód chce uwolnić swój majątek spod aresztu, winien pozwać przeciwnika z powodu aresztu i dowieść swych racji, lecz samą astycją sprawy wygrać nie może. Łysiak Decr. I, 1190 z 1471 r.

Na tym stanowisku stoi też ława magdeburgska⁶⁴³. Taki tryb postępowania obserwujemy w księgach sądowych⁶⁴⁴.

Sanok II, 3643 z 1509 r.

*Ex quo mfs Stanislaus Potuliczsky, recipiens sibi ius in subsidium, posuit in arestum 500 florenos in debito suo, debitum olim gsi Nicolai Pyenyaschek super advocacia Sanocensi inscriptos, et astitit terminos iudiciarios primo, secundo et ad tertium hic eos dedit concitare, prout docuit, et ipsi non paruerunt, extunc prefato Stanislao tertius terminus sequi debet, de forma iuris*⁶⁴⁵.

Wierzyciela w inicjowaniu pozwania mógł zastąpić pełnomocnik, aczkolwiek według *Processus iuris*... tylko w szczególnej sytuacji. Mianowicie, gdy ktoś kładzie areszt, a do następnych czynności wyznacza pełnomocnika, ten kontynuując terminy może pozywać dłużnika, by uwolnił swe dobra z aresztu, jeśli jego mocodawca nie jest obecny⁶⁴⁶.

3.3.2. Dłużnik pozywa wierzyciela

O takim pozwie pisze Groicki, jednak wiąże to ze szczególną sytuacją, gdy wierzyciel położył areszt na rzeczach dłużnika, będących u osoby trzeciej⁶⁴⁷. Jego opis dotyczy głównie rozprawy sądowej i w punkcie poświęconym rozprawie szerzej to przedstawimy⁶⁴⁸.

W księgach sądowych znajdujemy kilka przypadków pozywania wierzyciela przez dłużnika. Są to głównie wyroki Sądu Najwyższego jako instancji odwoławczej.

Niekiedy ten sąd nakłada na dłużnika taki obowiązek. Ponieważ obie strony potwierdzają areszt, dłużnik ma pozwać wierzyciela i aresztowane pieniądze sądownie z aresztu uwolnić.

Łysiak Decr. I, 295 z 1460 r.

⁶⁴³ Ort. magd., s. 183: ...tedy może ty to pieniądze trzy sądy opowiedać nie odstępując jich, tedy w czwartem sądzie tego, co je zapowiedział i fordruje, mają na ty pieniądze ukazać za jego dług, podług prawa.

⁶⁴⁴ Np. Kłodz., 1949 z 1407 r. Nie wiemy, dlaczego woźny tego dnia informuje, że w tej samej sprawie pozywał tegoż dłużnika jeden raz (*semel*). Kłodz., 1950. Także Sanok II, 3643 z 1509 r., Kłodz., 440 z 1396 r.

⁶⁴⁵ Dalsze przykłady niżej, pkt 3.5, Wyrok.

⁶⁴⁶ *Processus iuris*..., s. 62.

⁶⁴⁷ B. Groicki, *Tytuły*..., s. 123.

⁶⁴⁸ Patrz niżej, pkt 3.4, *Rozprawa sądowa*.

Quod ex quo hec pecunia, pro qua inter presentes partes iudicialiter mocio facta est, extat arestata et interdicta, prout eedem partes soli fatentur, extunc actor citare debet hunc hominem, qui eandem pecuniam arrestavit, et premissam huiusmodi pecuniam ab ipsius arrestacione iuridice libertare, de forma iuris scripti...

Innym razem SN nakazał dłużnikowi uwolnić pieniądze z aresztu. Ten jednak, aczkolwiek wyrok zaakceptował, w ciągu trzech sześciotygodniowych terminów tego nie uczynił, a pozwawszy wreszcie, także pozostał bierny. Co więcej, ominąwszy swój sąd (w Koprzywnicy), szukał prawa w sandomierskim sądzie wyższym i u króla. Niczego jednak nie osiągnął i sprawę przegrał⁶⁴⁹.

W dekrete z 1463 r. Sąd Najwyższy nakazuje dłużnikowi pozwać wierzyciela w celu uwolnienia dóbr z aresztu⁶⁵⁰. Innym razem orzeka, że pozwana uwolniła dobra z aresztu, ponieważ wyraziła gotowość wdać się w spór (*volens ius dare et respondere*). Jeśli wierzyciel chce dochodzić swych praw, może wejść na drogę zwykłego procesu sądowego⁶⁵¹.

Gdy Sąd Najwyższy uchylił areszt, lecz wierzyciele nie chcieli wyroku wykonać, dłużnik pozywa ich ponownie⁶⁵².

W 30 lat później ta judykatura rozpatrywała bardziej skomplikowaną sprawę.

Pozwany *sub ammissione cause sue* zobowiązał się stanąć na następnym roku, lecz nie stanął i pieniędzy nie położył. Powód powinien prosić sąd o wyrok, stwierdzający nieobecność pozwanego. Tego jednak nie uczynił, lecz położył areszt tytułem 17 grzywien i uczynił zadość wymogom aresztu, kontynuując rok za rokiem. Lecz ponieważ dłużnika, który zobowiązał się *sub ammissione cause* nie pozwał na trzeci sąd, by zaakceptował trzeci areszt, lecz wprost (*simpliciter*) żądał (*trahit se ad*) 17 grzywien bez przypozwania, wobec tego winien pozwać dłużnika na czwarty termin, by ten zaakceptował czwarty

⁶⁴⁹ Łysiak Decr. I, 362 z 1460 r. W Sanoku dłużnik pozywający aresztującego stanął w sądzie w pierwszym terminie. Sąd wyznaczył stronom termin następny za dwa tygodnie, czyli na następny rok (sądowy, rzecz jasna). Sanok I, 3640 z 1461 r.

⁶⁵⁰ Łysiak Decr. I, 554 z 1463 r.

⁶⁵¹ Łysiak Decr. I, 1561 z 1480 r., także nr 1581 z 1480 r., II, 628 z 1496 r.

⁶⁵² Łysiak Decr. I, 714 z 1465 r.

termin (*quartum iudicium*). Ponieważ dłużnik twierdzi, że kram zięć kupił za własne pieniądze, jeśli ma coś przeciwko niemu (zięciowi?), niech wystąpi na drogę sądową⁶⁵³.

I tu odmowa zgody na areszt otwiera drogę ewentualnemu dochodzeniu roszczeń w zwykłym procesie.

3.3.3. Treść i forma pozwu

Prawie nic nie wiemy o treści i formie pozwu w sprawie o areszt. Z dekretów SN dowiadujemy się, gdy idzie o treść, że w pozwie dokonywanym⁶⁵⁴ przez wierzyciela powinno być wezwanie dłużnika, by stawił się w sądzie w celu uwolnienia (*ad elibertandum*) swych rzeczy z aresztu. W roku 1466 dłużnik pozywający wierzyciela przegrywa, ponieważ w piśmie procesowym nie było kwoty długu ani przyczyny, dla której wierzyciel został pozwany⁶⁵⁵.

Groicki podaje kilka wzorów pozwu. Był to pozew pisemny⁶⁵⁶, chociaż zna on także pozew ustny⁶⁵⁷. O ustnym pozwie informuje też *Processus iuris...*⁶⁵⁸.

3.3.4. Kto wykonywał pozwanie

Według Groickiego pozwania dokonywał woźny, dany stronie przez sąd na jej prośbę⁶⁵⁹. Potwierdzają tę opinię zapiski sądowe.

Kłodz., 1949 z 1407 r.

N. Veniens Wenceslaus Bogutha ministerialis coram iudicio bannito recognovit, quod tribus vicibus Cunradum Segilbach scultetum de

⁶⁵³ Łysiak Decr. II, 579 z 1495 r.

⁶⁵⁴ Łysiak Decr. I, 712 z 1465 r.

⁶⁵⁵ Łysiak Decr. I, 805 z 1466 r.: *...que littera non continet in se aliquam summam pecunie, pro qua arrestata fuisset, sed sonat, quod ipsa voluisset satisfacere, sed non canit, quod satisfacisset, eciam non sonat, quod idem arrestator fuisset citatus ad faciendum elibertacionem arrestacionis, iuxta iuris formam.*

⁶⁵⁶ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 129 i nast.

⁶⁵⁷ *Ibidem*, s. 120. Zdaniem K. Bukowskiej pozew w miastach był w zasadzie ustny. Ogłaszał go sam sędzia lub korzystając z pomocy urzędnika, zwanego podwojskim. Mógł go wystosować sam powód bez uprzedniej zgody sądu, za pośrednictwem podwojskiego, który potem składał relację do ksiąg sądowych. K. Bukowska, *Historia II*, s. 415.

⁶⁵⁸ *Processus iuris...*, s. 30.

⁶⁵⁹ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 120.

*Brunowicze cittavit... ad deliberandum sculteciam et alodium ibidem in B. ab arrestacione Jacobi predicti*⁶⁶⁰.

3.3.5. Dowody w procesie aresztowym

Znacznie częściej spotykamy się z dowodami w procesie aresztowym aniżeli w postępowaniu nieprocesowym, co jest dość oczywiste. Jednakże generalnie jest ich niewiele, wobec czego nasze spostrzeżenie, że informacji o procesie aresztowym jest mało, rozciąga się również na dowody.

Warto przy tym zaznaczyć, że w księgach jest wiele wzmianek np. o stosowaniu przysięgi jako środka dowodowego. Wiele też przypadków uwalniania od jej złożenia⁶⁶¹. Jednakże większości tych wzmianek nie da się połączyć z aresztem⁶⁶².

Racje swe udowadniają zarówno kładący areszt wierzyciele, jak i dotknięci nim dłużnicy.

Według *Processus iuris...* areszt może być sądownie przyznany jedynie wówczas, gdy wierzyciel udowodni, że jego areszt jest słuszny⁶⁶³.

Przykłady przeprowadzania dowodu na istnienie długu, choć rzadkie, trafiają się w księgach sądowych. I tak np. w Przemysłu aresztujący ma dowodzić aresztu świadectwem wójta.

Przemysł ławn. I, 1269 z 1421 r.

Hricz protestatus est per dominum advocatum, quod apud Jaschconem arestavit auctoritate ipsius 1 sexagenam.

Należało przy tym niekiedy udowodnić, że wójt zezwalający na areszt był wójtem urzędującym⁶⁶⁴.

⁶⁶⁰ Więcej o udziale woźnego patrz rozdz. 12, pkt 2.3.2–2.3.4.

⁶⁶¹ Szczególnie wiele tych informacji zawiera Krak. wójt. W indeksie rzeczowym wobec tego czytamy: *iurare – pasim, iuramentum, iuramentum dimittere – passim*.

⁶⁶² Na przykład Krak. wójt., 468 z 1442 r.: *Wesinborgin iurabit... Stanislao pro 20 gr. pro caules, quod sibi non tenetur*.

⁶⁶³ *Processus iuris...*, s. 62: *Arrestacio super processu iuris deinceps nemini admitti debet, nisi arestans, iuris beneficio citatus ad aresti eliberationem, legitime docuerit, arrestum suum justum esse*.

⁶⁶⁴ Łysiak Decr. I, 477 z 1462 r. W Kazim. ławn., 2618 z 1423 r., powód oświadcza, że pozwany jest mu winien 20 grzywien, lecz ławnicy tego nie potwierdzają: *...sed scabini nesciunt, an sic est*.

Do ławy magdeburskiej została skierowana prośba o wyjaśnienie jej wcześniejszego ortylu, czyli tzw. *declaratio sententiae*⁶⁶⁵.

Został położony areszt na koniu. Nie ma na to świadectwa woźnego (sługi pospolitego), lecz takie świadectwo chce złożyć osoba, u której konia zaaresztowano, a także pisarz sądowy. Sąd *a quo* pyta, czy te świadectwa są wystarczające. Odpowiedź ławy: gdy wójt chce zapowiedzieć, bierze w charakterze świadków dwóch sąsiadów lub woźnego, wobec tego nie można świadczyć o areszcie świadectwem jednego człowieka ani pisarza sądowego⁶⁶⁶.

Problem dowodu z oświadczenia wójta pojawia się w ortylach magdeburskich jeszcze raz, tym razem skomplikowany przez okoliczność, że wójt dokonał aresztu jako osoba prywatna, jego oświadczenie nie ma mocy, zgodnie z zasadą *nemo iudex in causa sua*.

Ktoś oświadcza (nadajmy mu nr 1), że wraz z woźnym (pospolnym posłem) zapowiedział konia i *dosięgł go prawem*, co jest wiadome sądowi gajonemu. Wszelako ten, u kogo konia aresztowano, oświadczył, że na tym koniu już był areszt położony przez wójta (wójt *zadzierzał*).

Wójt oświadcza, że konia pierwaj aresztował w 1 kopie, którą posiadacz konia był mu winien i o to w sądzie gajonym żałował. Osobnik nr 1 twierdzi, że był pierwszy i powołuje się na woźnego. Wójt z kolei oświadcza, że on był pierwszy, powołuje się przy tym na posiadacza konia i swoje księgi.

Osobnik nr 1 pyta, czy można być świadkiem we własnej sprawie. Wójt: według prawa zapowiedzieć może tylko wójt albo jego woźny. Czy jego zapowiedź nie ma mocy prawnej i co jest prawem?

Sąd pyta osobnika nr 1 czy chce wierzyć wójtowi, że był pierwszy? Odpowiedź: nie.

Ława magdeburska: skoro nr 1 nie wierzy wójtowi, a przy zapowiedzi nie było woźnego, wobec tego zapowiedź wójta nie ma mocy prawnej, bo nikt nie może świadczyć we własnej sprawie.

Wójt ortyl łajał, argumentując to tym, że tylko wójt albo jego woźny może zapowiedzieć, a skoro on – wójt sam tego konia

⁶⁶⁵ Zob. Z. Rymaszewski, *Declaratio sententiae*...

⁶⁶⁶ Ort. magd., s. 328–329.

zapowiedział, zapowiedź jest ważna. Ławnicy pytają, który ortył ma się ostać. Ława potwierdza wcześniejsze swe stanowisko, wójt w swej sprawie świadczyć nie może⁶⁶⁷.

O dowodzie *per litteras scabinorum* wzmiankuje zapiska krakowska z 1393 r.⁶⁶⁸

W Kazimierzu pozwany w związku z aresztem wołu/byka (*thaurus*) zobowiązuje się dowieść zeznaniem całej wioski, że to zwierzę chował od urodzenia⁶⁶⁹.

W 1461 r. pozwany dowiódł we Wrocławiu przed zasiadającą radą, że sprzedał pewną ilość tkanin z tytułu długu Bogdanowi z Lidy, wobec czego ów Bogdan ma lepsze prawo do tych tkanin aniżeli Jan Gremil z tytułu czterokrotnego aresztu. Aczkolwiek w dekrecie SN, z którego tę informację czerpiemy, brak wzmianki o tym istotnym szczególe, bez którego dekret jest niejasny, przyjąć trzeba, że sprzedaż nastąpiła przed położeniem aresztu⁶⁷⁰.

W roku 1419 w Kazimierzu pozwany ma dowodzić litkupnikami kupna aresztowanego konia⁶⁷¹. Innym razem dłużnik ma przysięgą potwierdzić wysokość długu⁶⁷².

W Płocku toczył się w 1502 r. proces aresztowy, w którym doszło do zderzenia dwóch dowodów: oświadczenia powoda-aresztującego i dowodu pozwanego w postaci wpisu do ksiąg ławniczych. Sąd udaje się do rajców, a ci uznają wyższość dowodu przedstawionego przez pozwanego. Sąd wobec tego wydaje wyrok na korzyść pozwanego, nakazuje powodowi wieczyste milczenie i nakłada nań karę nie wiadomo za co⁶⁷³.

W stosunkach kupieckich z pewnością ważną rolę odgrywały wszelkiego rodzaju pisemne dowody zawarcia umowy, skrypty dłużne itp. Gdy idzie o procesy aresztowe, stanowią rzadkość⁶⁷⁴.

⁶⁶⁷ Ort. magd., s. 105–107.

⁶⁶⁸ Krak. ławn., 1796 z 1393 r., tekst na s. 177.

⁶⁶⁹ Kazim. radz., 95 z 1372 r. (s. 45).

⁶⁷⁰ Łysiak Decr. I, 402 z 1461 r.

⁶⁷¹ Kazim. ławn., 2181 z 1419 r.

⁶⁷² Kazim. ławn., 313 z 1408 r.

⁶⁷³ Płock ławn., 172 z 1502 r.

⁶⁷⁴ W źródłach toruńskich patrz: St. Toruń ławn. III, 1010 z 1470 r. Zob. też Przemysł ławn., I, 2395 i 2396 z 1433 r. Być może Kazim. ławn., 888 z 1409 r.: *...certum debitum iuxta tenorem sue littere*, Kłodz., 3338 z 1413 r.

Kto na trzech kolejnych rokach nie przeprowadził dowodu, ten upadał w sprawie.

Krak. ławn., 1796 z 1393 r.

Domus Georgii Armknecht... per eundem a Petro Klette et eius aresto libertata est ex eo, quod idem P.K. probationes litteris scabinorum in primo, secundo et tercio iudiciis, quemadmodum sibi sentenciatum fuerat, non induxit.

Według *Processus iuris...*, gdy są obawy co do praw wierzyciela, sąd może zażądać poręki i od niej uzależnić zgodę na proces aresztowy⁶⁷⁵.

Czasem nie wiadomo, za pomocą jakiego środka dowodowego strona ma dowodzić swych racji.

Kazim. ławn., 3280 z 1427 r.

*Maldrzik tenetur demonstrare, quod est iustus a lignis factus, quequidem pileator apud ipsum arrestavit: ut dicitur in termino demonstravit, ipse Jacobus Schywczak fiat liber Maldrzik ab eodem*⁶⁷⁶.

W dekrete Sądu Najwyższego z 1460 r. aresztujący ma dowodzić *secundum formam iuris*, przy czym niedopuszczalny jest przeciwdowód strony przeciwnej.

Łysiak Decr. I, 368 z 1460 r.

Quod si Stanislaus cum suis sororibus has asserens vasa et alias res, pro quibus in prima querela contra Iohannem proposuit iuridice, apud eundem Iohannem arrestavit, prout moris est apud vos arrestare, et eandem arrestacionem docere potuerit secundum formam iuris, tunc ipse Iohannes easdem res, vasa et res alias negare non potest.

3.3.6. Nieletni w procesie aresztowym

Jak o tym pisaliśmy wyżej, areszt był dopuszczalny, gdy majątek dłużnika przechodził na nieletnich dziedziców⁶⁷⁷. Natomiast gdy idzie o proces aresztowy, występowało tu pewne uprzywilejowanie nieletnich.

⁶⁷⁵ *Processus iuris...*, s. 59.

⁶⁷⁶ Tekst niejasny, zob. też St. Warsz. ławn. I, 268 z 1434 r.: *...et subdidit se maius testimonium ostendere...*

⁶⁷⁷ Patrz rozdz. 3, Adresaci oświadczeń o areszcie, pkt 7, Nieletni.

Groicki wyróżnia dwa rodzaje postępowania wierzycieli względem nieletnich dziedziców dłużnika, przy czym kryterium stanowi waga dowodów długu. Gdy dług był *jawny a dowodny*, to jest potwierdzony testamentem zmarłego dłużnika albo zeznany i zapisany w księgach przed urzędem radzieckim lub sądem, to jedno kryterium. Drugie, gdy dowodem był skrypt dłużny.

W pierwszym przypadku należy pozwać egzekutorów testamentu lub opiekunów nieletnich i ci powinni wyrazić zgodę na trzeci termin. Zapłata ma nastąpić do wysokości wartości majątku zmarłego. Tu zatem nieletni nie są chronieni.

W drugim przypadku można nieletnich pozwać, dotrzymać terminów, wpisać do akt i czekać, aż nieletni osiągną lata sprawne. Gdy te lata osiągną, należy dzieci pozwać i procedować zgodnie z prawem.

Przez cały czas wyczekiwania dobra mają status objętych aresztem i obowiązuje zakaz ich alienacji bez zgody wierzycieli. Jeśli są to rzeczy ulegające zepsuciu, mogą być sprzedane *...pod świadectwem dobrych ludzi*, a pieniądze winny być złożone do depozytu sądowego⁶⁷⁸.

Podobnie kwestię nieletnich dziedziców w postępowaniu aresztowym reguluje wilkierz krakowski z 1530 r. W nim także występują dwie sytuacje:

a) jeżeli dług jest jawny, możliwy do udowodnienia lub wpisany do akt urzędowych, ewentualnie zeznany w testamencie, wówczas wierzyciel stanąwszy na pierwszym i drugim roku winien pozwać egzekutorów testamentu lub opiekunów dzieci, nie bacząc na to, że są nieletnie i żądać zapłaty długu do wysokości wartości majątku;

b) jeżeli dług nie został jawnie zaciągnięty ani zeznany przed urzędem, lecz jest potwierdzony samymi dokumentami, które niekiedy mogą być podważone, wówczas wierzyciel, który kładąc areszt stawał na dwóch rokach, trzeci sobie zabezpieczając i dopilnował wpisu do ksiąg, ma w tym stanie procesowym trwać do czasu uzyskania lat

⁶⁷⁸ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 127–128.

sprawnych przez nieletnich. Gdy to nastąpi, winien ich pozwać i postępować dalej według prawa. Dobra tak objęte aresztem nie mogą być alienowane ze szkodą wierzycieli. Rzeczy, które mogą ulec zepsuciu, należy sprzedać za zgodą wierzycieli, a pieniądze złożyć w sądzie⁶⁷⁹.

Według *Processus iuris...*, jeśli jest kilku dłużników i wśród nich są nieletni, dorośli winni odpowiadać w zakresie własnej odpowiedzialności. Nie jest to jasno ujęte, sądzymy, że nieletni według tego aktu nie odpowiadają.

*Si plures heredes fuerint, super quorum bona arrestum factum sit, aliqui vero ex iis sint minores, alii autem iam annos attingant discretionis, tenebuntur uti adulti respondere pro suo interesse, si citati fuerint, non obstante eo, quod alii simile jus habentes, sunt adhuc minores*⁶⁸⁰.

Gdy idzie o praktykę sądową, ponieważ w jednym zapisie rozstrzygano o areszcie i procesie aresztowym, przedstawiliśmy te informacje przy omawianiu aresztu⁶⁸¹. Przypominamy, że sądy dopuszczały areszt na dobrach zmarłego dłużnika, gdy jego dziedzice byli nieletni, natomiast w procesie aresztowym była przestrzegana reguła, że areszty ulegały zawieszeniu do uzyskania lat sprawnych przez nieletnich dziedziców⁶⁸².

3.3.7. Wielokrotność pozywania

Pamiętać należy, że dla średniowiecza było typowe trzykrotne wykonywanie czynności prawnych. Często zresztą ten limit przekraczano, dodając, że jest to *superhabundans*. Zwracaliśmy na to uwagę przy omawianiu wielokrotności aresztu⁶⁸³. Tak też było z pozywaniem. Groicki jako normę generalną prawa magdeburskiego podaje trzykrotne pozywanie⁶⁸⁴. Jeżeli niekiedy pisząc o pozwie nie wspomina o wielokrotności, sądzymy, że można ją tam przyjąć⁶⁸⁵.

⁶⁷⁹ Krak. wilk., 1530 §14.

⁶⁸⁰ *Processus iuris...*, s. 60.

⁶⁸¹ Patrz rozdz. 3, pkt 7, *Nieletni*.

⁶⁸² Ibidem.

⁶⁸³ Patrz rozdz. 12, pkt 2.5, *Wielokrotność zgłoszeń aresztu*.

⁶⁸⁴ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 139–140. Także pozywanie wierzyciela przez dłużnika winno być trzykrotne. Ibidem, s. 142.

⁶⁸⁵ Na przykład gdy dłużnik pozywa wierzyciela, by uwolnić rzeczy od aresztu. Ibidem, s. 122.

Od zasady trzykrotnego pozywania Groicki zna wyjątki, gdy np. pozywanie było poprzedzone dwukrotnym powiadomieniem⁶⁸⁶. Trzykrotnego pozywania wymaga wilkierz krakowski z 1530 r., co prawda w szczególnej sytuacji, mianowicie, gdy dłużnik zbiegł⁶⁸⁷.

Groicki zdecydowanie występuje przeciw praktyce jednego pozwu za trzy. Jego zdaniem prawa miejskie tego nie dopuszczają, a w wyniku praktykowania tego złego zwyczaju niejeden utracił majątek. Podkreśla z naciskiem, że jeden pozew nie może czynić szkody⁶⁸⁸.

Po trzykroć pozywa się też w księgach sądowych.

Sanok II, 3643 z 1509 r.

...Ex quo mfs Stanislaus Potuliczsky... posuit in arrestum quingentos florenos in debito suo... et astitit terminos iudicarios primum, secundum et ad tertium hic eos dedit concitare.

Tu należy zwrócić uwagę na istotny szczegół natury terminologicznej, mianowicie czym innym jest trzykrotne pozwanie do sądu, a czym innym pozwanie na trzeci sąd. W źródłach to ostatnie określenie stosowano dla oddania sytuacji, w której ktoś dwa razy *ustał sądu*, czyli dwa razy stawał w sądzie i dokonywał aresztu, a następnie dokonywał pozwania. To pozwanie nazywano pozwaniem na trzeci sąd, łącząc dwa roki sądowe, na których był tylko aresztujący, z rokiem sądowym, na który wierzyciel pozywał dłużnika⁶⁸⁹.

Przeciwno temu oponuje Groicki: nie może być trzeciego roku, skoro na dwóch poprzednich dłużnika nie pozywano. Dłużnik dopiero w wyniku tego pozwu będzie w sądzie jako strona procesowa i dla niego jest to pierwszy rok sądowy. Wszystko co przeciw adwersarzowi ktoś czyni w sądzie nie pozwawszy go, nie ma mocy

⁶⁸⁶ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 124: *Jeśli trzykroć pozwany oblicznie abo raz pozwany a dwa opowiedziany...* Zob. też *Ort. magd.*, s. 183.

⁶⁸⁷ *Krak. wilk.*, 1530, § 16: *...illi creditori, qui arrestum fecerit, tertium iudicium admitti debebit*; § 17: *...tandem tertium incessanter precustodire debet ad annum et diem.*

⁶⁸⁸ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 140.

⁶⁸⁹ Sanok II, 3643 z 1509 r.: *...et astitit terminos primum, secundum et ad tertium citavit prefatos.* Łysiak *Decr. II*, 56 z 1482 r. – trzy astycje i pozwanie do czwartego sądu. Zob. też *Processus iuris...*, s. 30: *Si quis bona alicuius in arrestum posuerit apud acta Advocati, tenebitur illud arrestum in proximioie iudicio exposito per astacionem iudicii fortificare; nisi enim id fecerit, arrestum illud expirabit, cum solum ad tempus iudicii expositi duret; in sequenti autem iudicio exposito iterum astitionem secundam faciat, et ad tertium iudicium curabit citari illum vel illis, quos ad illa bona arrestata scit esse propinquiores...*

prawnej⁶⁹⁰. Nie można owego dwukrotnego „ustawiania” traktować jako roku pierwszego, drugiego, a przypozwanie do trzeciego sądu jako trzeciego roku. Ten trzeci sąd za pierwszym pozwem musi się nazywać pierwszym rokiem, bowiem „pozew czyni rok, nie ustanie sądu”⁶⁹¹. Kto chce, niech naśladowuje ów zły zwyczaj, lecz należy pamiętać, iż nikt z powodu nieobecności za pierwszym pozwem nie może ponieść żadnego uszczerbku. Dopiero trzykrotna nieobecność rodzi dlań konsekwencje⁶⁹².

3.3.8. Zgoda dłużnika na pozew

Wspomina o takiej zgodzie Groicki: *Panie wójcie, uczyniłem zapowiedź urzędą na statek tego N. i ustalem dwa sądy, ku trzeciemu sądowi dałem stronę przypozwać i pytam na prawie, chce li dopuścić trzeciego sądu*⁶⁹³.

Jest o niej mowa w *Processus iuris...: preco autem tenebitur expresse denunciari citandum vel citandos, quod ad tertium iudicium admittendum vel impugnandum illum vel illos citat personaliter*⁶⁹⁴.

Wzmiankuje też o niej wilkierz krakowski z 1530 r.: Egzekutory testamentu i opiekunowie dzieci zmarłego dłużnika *...stanąwschy przed pyerwschem y wthorym sandem ma pozwać... tamże thrzeci sand przesznye ma bicz dopuszczon*⁶⁹⁵.

Sens zgody dłużnika na pozew wynikał z ograniczonej roli aresztu. Dawał on wierzycielowi zabezpieczenie wierzytelności, nie dawał natomiast spłaty. Do tego potrzebny był m.in. (poza ugodą, dobrowolnym wywiązaniem się dłużnika z zobowiązań) pozew sądowy. Wyrażając zgodę na pozew dłużnik decyduje się na wkroczenie na drogę procesu aresztowego, na *litis contestationem* itp.

Dokładnie wyjaśnia to Groicki: jeśli dłużnik wyraża zgodę na pozew, tym samym godzi się na proces. Jeśli zgody nie wyrazi,

⁶⁹⁰ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 140. Podpiera się przy tym rzymską maksymą: *Omnia, quae absente et nullum terminum habente parte gesta sunt, pro infectis habentur*.

⁶⁹¹ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 140.

⁶⁹² Ibidem.

⁶⁹³ Ibidem, s. 126.

⁶⁹⁴ *Processus iuris...*, s. 30. Tamże o niedopuszczeniu: *...tertium iudicium non admittendo*.

⁶⁹⁵ Niemal dosłowne brzmienie u Groickiego, patrz cytat wyżej.

wdaje się w spór i może żądać od wierzyciela, by podał przyczynę aresztu. Dłużnik po wysłuchaniu żałoby wierzyciela może mu z miejsca odpowiedzieć, może też żądać delacji i przysługują mu wszelkie inne środki prawne⁶⁹⁶.

Praktyka sądowa potwierdza występowanie zgody dłużnika na pozew, przy czym gros informacji znajduje się w orzeczeniach Sądu Najwyższego. Ta judykatura rozpatrując apelacje zwraca uwagę na to, czy była zgoda pozwanego na pozew.

Łysiak Decr. II, 600 z 1496 r.

...posuerat in arestum... et astitit primum et secundum iudicia, et ad tertium iudicium citavit... qui sibi tertium iudicium admisit.

Warto podkreślić, że w samym pozwie zawarte jest pytanie o tę zgodę.

Łysiak Decr. II, 592 z 1495 r.

*Ex quo plenipotent plebani de Jurkow dedit citare propinquos Johannis Kurnyck ad quartum iudicium, utrum sibi illud admittere volunt an non, et illi admiserunt*⁶⁹⁷.

Według dekretu SN z 1495 r. jeśli wierzyciel nie polecił pozwać dłużnika na trzeci rok, by zaakceptował areszt, winien pozwać go na czwarty rok, by na ten rok zgodę wyraził.

Łysiak Decr. II, 579 z 1495 r.

...non dedit citare ad tertium iudicium super arestum factum sibi admittendum... extunc actor hominem istum ad quartum iudicium citare debet super admissionem quarti iudicii.

W tymże roku SN wydaje wyrok w sprawie, jak większość rozpatrywanych w tej instancji, mocno skomplikowanej. Był już jeden wyrok SN przez obie strony zaakceptowany. Później między nimi znów wybuchł spór w sądzie *a quo*, a jedna strona odwołała się do sądu lwowskiego, który wypowiedział się w kwestii pierwszeństwa do aresztu. Przyznał je powodowi i sąd *a quo* to zaakceptował. Wprawdzie przeciwnik drugi areszt zakwestionował, argumentując,

⁶⁹⁶ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 126–127.

⁶⁹⁷ Zob. też Łysiak Decr. II, 585 z 1495 r.: *...actor ad continuationem iudiciorum suorum iuxta arrestacionem 16 marcarum hominis eius debitoris, debuit ad quartum iudicium hominem eundem citare, si sibi vult admittere vel quid contradicat. Także nr 593 z t.r., te same osoby.*

że żona nie może pozbywać dóbr męża, lecz nie miał racji, ponieważ powód pozywał na trzeci sąd, czyli do trzeciego aresztu, pytając sąd, czy może być wwiązany w majątek ojca pozwanego. Zdaniem SN wwiązanie nie może nastąpić, dopóki pozwany nie wyrazi zgody na trzeci termin⁶⁹⁸.

Brak zgody pociągał za sobą poważne konsekwencje. Bez niej nie mógł toczyć się proces aresztowy. Dla uzyskania tego, co mu się należało, pozostawała wierzycielowi droga zwykłego procesu. Tak brzmi końcowy fragment wyżej streszczonego wyroku SN⁶⁹⁹.

3.3.9. Pozew przed aresztem

Regułą był taki tryb postępowania, w którym najpierw dochodziło do aresztu i dopiero po nim następował ewentualnie proces. Zdarzały się jednak sytuacje odwrotne, najpierw był proces i dopiero w jego trakcie następował areszt, gdy w toku procesu wierzyciel dochodził do przekonania, że konieczne jest zabezpieczenie wierzytelności.

Sąd Najwyższy rozpatrywał w roku 1465 następującą sprawę:

Jan z Tarnowa pozwał Jadwigę do sądu I instancji, a po pozwaniu położył areszt na jej rzeczach. Zdaniem SN Jan z Tarnowa winien skarżyć Jadwigę, a rzeczy obłożone aresztem nie powinny być oddane do depozytu sądowego, dopóki nie zostaną mu przysądzone⁷⁰⁰.

3.4. Rozprawa sądowa

Nie znajdziemy u Groickiego pełnego opisu rozprawy sądowej w procesie aresztowym. Opisuje on różne stadia, różne sytuacje. Po ich zebraniu nie powstanie w miarę przejrzysty obraz rozprawy. Oto na przykład opis postępowania dłużnika, któremu wierzyciel zaaresztował jego rzeczy będące u osoby trzeciej. Dłużnik udaje się

⁶⁹⁸ Łysiak Decr. II, 565 z 1495 r.

⁶⁹⁹ Łysiak Decr. II, 565 z 1495 r.: *...talīs intrōmissio nondum sibi dari potest in bona partis adverse, donec sibi pars adversa tertium iudicium vel tertiam arrestacionem admiserit; si vero sibi non admiserit tertium iudicium, tunc proponat actor contra partem adversam pro debito... et pars adversa sibi respondere debet, de iuris forma.*

⁷⁰⁰ Łysiak Decr. I, 663 z 1465 r.

do wójta, informuje że pozwał aresztującego, by ten podał przyczynę aresztu i chce mu odpowiedzieć. Następnie pyta, czy (po jego obronie) jego rzeczy zostaną z aresztu uwolnione. Sąd (urząd) orzeknie, że jeśli pokona prawem wierzyciela, uwolni się od aresztu. Dłużnik następnie pyta, czy wierzyciel ma podać przyczynę aresztu. Teraz wierzyciel wystąpi ze skargą przeciwko dłużnikowi (położy żalobę), wyłuszcza-
jąc przyczynę aresztu, a dłużnik ma się do tego ustosunkować i może korzystać ze wszystkich środków prawnych (dylacji, pełnomocnika itp.). Areszt będzie trwał dopóty, dopóki się *nie sprawi*, chyba że ma nieruchomość, która odpowiada (domyślnie – wówczas areszt zostanie uchylony)⁷⁰¹.

Przy okazji dotyka Groicki kwestii aktoratu. W wyniku czynności dłużnika wierzyciel-pozwany przekształca się w wierzyciela-powoda, a dłużnik-powód w pozwanego. Prawdopodobnie dzięki tej metamorfozie dłużnik – pierwotnie powód, obecnie jako pozwany będzie mógł korzystać z tych wszystkich dobrodziejstw procesowych, które przysługują pozwanemu, np. dylacji⁷⁰².

W dokumentach praktyki napotkaliśmy na jeden tylko przypadek takiej przemiany stanowiska strony w procesie.

Sąd Najwyższy w roku 1490 rozstrzyga sprawę o kradzież konia. Powód konia aresztował, lecz pozwany twierdzi, że go kupił i stawia zachodźcę. Sąd orzeka, że aresztujący będzie teraz powodem, a zachodźca pozwanym⁷⁰³.

Trudno dociec, dlaczego tę sprawę rozstrzygał jako instancja wyższa SN, wszak z natury rzeczy zachodźca wchodził na miejsce tego, kogo zastępował.

Także w *Processus iuris...* nie ma opisu rozprawy sądowej w procesie aresztowym.

⁷⁰¹ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 122–123. Dopiero po tych objaśnieniach Groicki przechodzi do przedstawienia sytuacji, gdy wierzyciel pozywa dłużnika; ibidem, s. 123–125. Nie wspomina o pozywaniu wierzyciela przez dłużnika *Processus iuris...*

⁷⁰² B. Groicki, *Tytuły...*, s. 123.

⁷⁰³ Łysiak Decr. II, 382 z 1490 r.: *Ex quo actor arrestavit equum circa partem adversam, asserens fore sibi subtractum, et pars adversa statuit evictorem, circa quem equum emerat, qui evictor intercessit partem adversam pro equo, extunc qui equum arrestavit, debet esse actor et pars adversa, videlicet evictor debet sibi ad obiecta respondere. Et in eo sententia vestra habet robur firmitatis de forma iuris.*

Niewiele jest informacji na ten temat w księgach sądowych, w związku z tym przedstawimy łącznie rozprawę w sądzie I instancji i w SN, chyba że pojawi się jakaś specyfika.

Odnosi się wrażenie, że strony gubiły się w tym bardzo sformalizowanym postępowaniu sądowym, w kolejności podejmowania kroków procesowych i wiele orzeczeń SN temu jest poświęconych.

Na przykład Łysiak Decr. II, 742 z 1499 r. Według sądu pozwany winien najpierw na skargę odpowiedzieć, następnie (*evadens eam*), gdy ma coś przeciwko przeciwnikowi, winien działać według prawa. Pozwany jednak powodowi nie odpowiedział, lecz oświadczył, że rzecz stawiał w sądzie nie sam, lecz przez swego sługę. Zdaniem sądu, pozwany winien odpowiedzieć na skargę powoda, zaprzeczyć jej lub zadośćuczynić i dopiero wówczas *...agat contra actorem secundum iuris cursum pro suo dampno, et arrestet eum iure mediante de forma iuris scripti*⁷⁰⁴.

3.4.1. Wierzyciel na rozprawie

3.4.1.1. Żałoba. Wydaje się, że podobnie jak w zwykłym, wierzyciel w procesie aresztowym rozpoczynał wystąpienie na rozprawie od żałoby, skargi.

Kłodz., 1445 z 1404 r.

*...Item dominus Andreas in eodem iudicio querulatus est super advocaciam in Ilkus Petri B., quam iure arestavit, prout iuris est*⁷⁰⁵.

W zapisce krakowskiej z 1394 r. pozwany wierzyciel po wysłuchaniu wystąpienia dłużnika-powoda, pytany przez sąd, czy ma coś przeciwko powodowi, nic nie rzekł, uszedł z sądu i nie wrócił. Sąd uwolnił dobra dłużnika z aresztu⁷⁰⁶.

⁷⁰⁴ Jako odrębny temat badawczy należałoby potraktować poziom wyroków SN, jakoś pytań kierowanych doń, stopień zrozumienia tych wyroków przez strony i sąd *a quo*, a także stopień akceptacji. Oto przykład *negligentia* sądu kierującego sprawę do SN: Łysiak Decr. II, 745 z 1499 r.: *...si actrix ista docere poterit, ut iuris est ad hereditatem, quod ista quarta domus eius esset, et quis debuit eam sibi solvere, vel quo iure se dicit heredem huius quarte domus etc. quod nobis describere debueratis, et non descripsistis...*

⁷⁰⁵ Zob. także Kłodz., 1445 z 1404 r. *in fine*, 2151 z 1408 r. (tu w jednej zapisce informacja o areszcie i żałobie). *Querulare* może też znaczyć *aresztować*; patrz rozdz. 1, *Terminologia*.

⁷⁰⁶ Krak. ławn., 1964 z 1394 r.

3.4.1.2. Nieobecność. Jeśli wierzyciel nie pojawił się w sądzie na trzecim terminie, wówczas aresztowane przezeń rzeczy stawały się wolne od aresztu.

Kazim. ławn., 569 z 1408 r.

*Item si Syzinowa non comparuit die tercio, tunc pecunia circa Cawyniam arrestata erit libera*⁷⁰⁷.

Czasem brak informacji, na którym roku sądowym wierzyciel był nieobecny, mamy tylko lakoniczne stwierdzenie nieobecności w sprawie o sądowe uchylenie aresztu.

Kłodz., 1205 z 1402 r.

Veniens Stachna Marczinowa de Robczicze comparuerat cum hominibus suis contra Franczkonem de Brunowicze pro 3 marcis, in quibus 3 m. idem F. interdixit eidem Stachne 3 equos cum curru; existens solus actor non comparuerat... Ideo dominam S. sentenciemus liberam ab eadem interdiccione. Memoriale dedit.

Nie oznacza to anulowania długu, mógł go wierzyciel dochodzić w zwykłym procesie.

3.4.2. Dłużnik na rozprawie

3.4.2.1. *Ius dare et ius recipere, recht geben und recht nehmen.*

Jest pewna ilość źródeł, w których dłużnik nie chce wyrazić zgody na kolejną astycję przez wierzyciela, czyli chcąc przerwać ciągłość astycji zgłasza wolę przystąpienia do procesu. Używa przy tym zwrotu *ius dare et recipere*, w tekstach niemieckojęzycznych *recht geben und recht nemen*⁷⁰⁸.

Chce przedstawić swe argumenty i ustosunkować się do argumentów przeciwnika. Według SN astycja przez to oświadczenie dłużnika zostaje przerwana.

Łysiak Decr. I, 1581 z 1480 r.

⁷⁰⁷ Zob. też Krak. ławn., 1195 z 1376 r.; Kłodz., 1205 z 1402 r. W prawie chełmińskim, jeśli powód przez rok i 6 tygodni nie popierał sprawy, pozwany podnosił ekscepcję *fatalia iuris*. Pisze o tym K. Kamińska, *Prawo chełmińskie...*, s. 352–353, jako o regule generalnej.

⁷⁰⁸ Termin łaciński w Łysiak Decr. I, 712 z 1465 r., 1581 z 1480 r., termin niemiecki tamże, nr I, 1611 z 1481 r.

Był areszt, wdowa po dłużniku pozywa wierzyciela na drugi termin ...*nolens eidem asticionem terminorum admittere, volens insuper ius dare et recipere, similiter in tercio et in quarto terminis, reclamans eosdem et admittere nolens, sed ius dare vult et recipere ac bona intercedere iuxta scripta vestra, extunc ipsa ius dare et recipere volente bona mariti sui potest intercedere, et asticiones quatuor terminorum actoris nullius sunt vigoris, de forma iuris.*

Z kolei w dekrete z 1481 r. SN orzeka, że dłużnik, który przed sądem oświadcza, że ...*wil recht geben und recht nemen*, dążąc do uwolnienia swych dóbr, może owe dobra uwolnić.

Łysiak Decr. I, 1611 z 1481 r.

Sint derczeyt das der junge Grazer Janke genant steende vor gerichte wil recht geben und recht nemen, und wyl seyn gutter freyen, als ewer schrift ausweyest, so sullen seyn gutter frey seyn von rechtes wegen. Und in dem ewer scheppin ortil ist machtlos und des schuldirs hot bund und crafft. Von rechtes wegen.

W dekrete z 1496 r. SN orzeka w kwestii pieniędzy oddanych do wiernych rąk. Powód zgłasza chęć ...*ius dare et recipere*, wobec czego SN orzeka, że pieniądze winny być zwolnione z aresztu⁷⁰⁹.

O tym postępowaniu, przypominającym *litis contestatio*, wyraża się krytycznie Groicki. Nikt mu nie potrafił wytłumaczyć, co ten zwrot oznacza, przy czym zasłanianie się jego długim stosowaniem. Według niektórych kryje się pod nim obrona własnego stanowiska, usprawiedliwienie. Groicki proponuje, by używać tego ostatniego terminu – usprawiedliwienie, aczkolwiek w podanych w *Tytułach*... formularzach, używa jednak zwrotu *prawo dać prawo wziąć*⁷¹⁰.

Uogólniając, można przyjąć, że powołanie się na klauzulę *ius dare, ius recipere* powodowało uwolnienie rzeczy z aresztu i wszczęcie procesu. Dopiero w nim strona mogła dochodzić swych racji.

3.4.2.2. Szczególny tryb postępowania. W źródłach poznańskich znajdujemy jeden przykład następującego postępowania dłużnika: Lękając się, że może w czymś ponieść szkodę, dłużnik przywiódł do sądu wszystkich wierzycieli z pismami opiewającymi na dom

⁷⁰⁹ Łysiak Decr. II, 628 z 1496 r.

⁷¹⁰ B. Groicki, *Tytuły*..., s. 127.

dłużnika. Widząc je rajcy, za zgodą wierzycieli, którzy okazali dokumenty opatrzone pieczęcią miasta, zezwolili dłużnikowi na meliorację domu (*in melioracionem alias nabesserung*), by nie niszczał i by nie przepadł miastu. Rajcy zezwolili, by dom naprawiał jak swój własny a także by sprzedał i wzdał bez sprzeciwu ze strony jakichkolwiek innych wierzycieli⁷¹¹.

3.4.2.3. Nieobecność dłużnika. U Groickiego mamy dwa tryby postępowania w przypadku, gdy dłużnik nie staje na rozprawę. W pierwszym, trzykrotnie pozwany osobiście (*oblicznie*) albo raz pozwany a dwa razy *opowiedziany* (to jest *obestany*), winien na następnym roku sądowym usprawiedliwić nieobecność. Jeśli i tym razem nie stanie, sąd zezwala wierzycielowi zaspokoić roszczenia z majątku dłużnika. W drugim, gdy pozwany *oblicznie*, po dwóch astycjach wierzyciela na *trzeci sąd* dłużnik nie stawia się w sądzie, wierzyciel da to zapisać do ksiąg. Na czwartym roku sądowym tenże wierzyciel prosi o odczytanie z ksiąg, że były dwie astycje i że pozwany *do trzeciego sądu* nie stawiał się. Następnie wierzyciel pyta sąd, czy wobec zaistniałych okoliczności dostanie termin na czwarty rok. Sąd mu czwartą astycję uzna. Na piątym roku da czytać z ksiąg, że czwarty termin mu przysądżono. Następnie pyta sąd, czy da mu wwiązanie w dobra dłużnika, skoro ten na czwarty termin nie stawiał się. Sąd wwiązanie zasądzi⁷¹².

Nieco inaczej kwestię nieobecności dłużnika na rozprawie reguluje *Processus iuris...* Tu, gdy dłużnik pozwany na trzeci sąd nie stawia się, wierzyciel pozwanie woźnym udowadnia, a sąd mu trzeci sąd przysądzi, zachowując dłużnikowi możliwość udowodnienia *legale impedimentum* na kolejnym roku. Jeśli na ten termin pozwany nie zjawi się, sąd orzeka wwiązanie, jeśli aresztem obłożono nieruchomości lub sprzedaż w przypadku ruchomości⁷¹³. Tu tryb postępowania

⁷¹¹ Pozn. radz. I, 672 z 1456 r. Domyślać się należy, że wierzyciele będą zaspokojeni z sum uzyskanych ze sprzedaży domu.

⁷¹² B. Groicki, *Tytuły...*, s. 124–125. Tak też stanowi wilkierz krakowski z 1530 r.: §17: *...cautione ibidem sufficienti iudicio facta pro indemnitate occasione huiusmodi bonorum arrestatorum per iudicium sibi adiudicatorum*. Jaśniej w §16: *...pro indemnitate quorumcunque personarum occasione talium bonorum arrestatorum ac iudicialiter consecutorum*. O tzw. trzecim sądzie patrz pkt 3.3.7, *Wielokrotność pozywania*.

⁷¹³ *Processus iuris...*, s. 30–31.

w stosunku do opisu Groickiego jest wyraźnie uproszczony. Tak też u Tucholczyka⁷¹⁴.

Jednakże w *Processus iuris...* mamy też inny przepis, zamieszczony na dalszych stronach. Dodaje się tam, że gdy nieobecny dłużnik nie przebywa w mieście, wójt posyła z pozwem do miejsca, gdzie pozwany przebywa, odpowiednio do odległości modyfikując czas stawienia się w sądzie. Jeśli pozwany nie stawi się, upada w sprawie, chyba że swą nieobecność usprawiedliwi przez *legale impedimentum*⁷¹⁵.

W księgach sądowych niewiele jest informacji dotyczących nieobecności dłużnika na rozprawie. W Toruniu wierzyciel nie wie, gdzie znajduje się dłużnik. Sąd zezwala mu na zajęcie aresztowanych rzeczy (*cleynodien und silberwerg*) i ich sprzedaż, a z kwoty uzyskanej ze sprzedaży rzeczy ma zaspokoić swe roszczenia⁷¹⁶.

W roku 1496 SN orzeka upadek pozwanego w sprawie, gdy ten nie stawił się w sądzie na trzecim roku⁷¹⁷. W Kazimierzu wierzyciel aresztował weinę dłużnika u osoby trzeciej i stawał na czterech rokach sądowych. Dłużnik, prawdopodobnie spoza Kazimierza i Krakowa, bo określony jako *cuiusdam homo*, jest ciągle nieobecny. Sąd postanawia, że gdy wierzyciel dotrze do dłużnika, winien go stawić w sądzie i procesować się o tę zaaresztowaną weinę lub o dług, tytułem którego dokonał aresztu weiny. Terminu jednak żadnego nie ustala⁷¹⁸.

Z innym rodzajem nieobecności spotykamy się w orytle magdeburskim, mianowicie zapowiedziano majątek (i mienie) komuś, gdy go nie było w domu i (chyba dlatego) nie został pozwany do sądu. Ława orzekła: gdyby ów człowiek o zapowiedzi nie wiedział, może bronić swych dóbr pod warunkiem, że złoży przysięgę, że był tak daleko, iż nie mógł wcześniej stawić się w sądzie lub też,

⁷¹⁴ Tucholczyk, *Farraginis...*, fol. 95r/v: ...*astitit primum, secundum et tertium iudicium, cui decretum est ad quartum iudicium personaliter concitare prefatum B. debitorem.*

⁷¹⁵ *Processus iuris...*, s. 63.

⁷¹⁶ St. Toruń ławn. III, 1175 z 1472 r. Zob. też opinię K. Bukowskiej: „W wypadku, gdy dłużnik będąc pozwany nie stawił się trzykrotnie i w ciągu dwóch tygodni nie usprawiedliwił swej nieobecności, sąd zezwalał na sprzedaż zajętych towarów lub udzielał wwiązania w nieruchomości”. K. Bukowska, *Historia II*, s. 426.

⁷¹⁷ Łysiak Decr. II, 642 z 1496 r.: ...*quia citatus ex parte M.S. ad tertium iudicium non paruit et nihil egit... ob quod causam suam amisit.* Interpretujemy wyrok w tym sensie, że pozwany przegrał w tym procesie aresztowym. Pozostawała mu jednak droga procesu zwykłego, za czym przemawia brak klauzuli wieczystego milczenia.

⁷¹⁸ Kazim. ławn., 2661 z 1423 r.

że miał (w innym sądzie) sprawę o *maiori* (rzecz pilna go wściągnęła). Jeśli jednak stawi się w sądzie, musi wierzycielowi za dług odpowiadać⁷¹⁹. Prawdopodobnie ten orytl wzbudził jakąś niepewność u sądu *a quo*, ten bowiem wraca do tej sprawy. Stan faktyczny jest teraz nieco obszerniej przedstawiony:

Gdyby człowiek położył areszt na dobrach innego pod jego nieobecność w domu i tak długo prawował się, aż wygrał, a był przy tym gościem albo niepewnym (sic, Z.R.) mieszczaninem. Tu rzecz jest w tym, że wierzyciel objął aresztowane dobra pod nieobecność dłużnika i nie wiedział, gdzie on się znajduje. Sąd *a quo* lęka się i pyta, jak zabezpieczyć ewentualne roszczenia dłużnika, poręką lub w inny sposób, kto to ma uczynić i w jaki sposób. Ława magdeburgska uspokaja: nie macie się czego lękać, ale uzasadnienie tego dziś brzmi dziwnie:

Nie macie się bać, bo to słusza na wasz urząd a nie jesteście winowaci, jedno najc ortel podług tego, jako was wojt pyta podług żałoby i odpowiadania podług prawa. Rozumiemy to tak, że sąd *a quo* winien wydać wyrok odpowiadając na pytanie wójta (tego pytania nie znamy, jest to jednak chyba generalna reguła) i zajmując stanowisko wobec argumentów stron⁷²⁰.

Czasem zapiski informują o nieobecności dłużnika bez odnotowania konsekwencji:

Kłodz., 543 z 1397 r.

Trutlonissa cum filiis non comparuit in quarto termino ad exbrigandum censum suum, quem Nicolaus advocatus de Wolwram civitate arrestaverat apud Janusium avunculum suum, pro damnis 16 m.

3.4.2.4. Ucieczka dłużnika. Przedstawiając losy aresztu w przypadku zawinionej nieobecności dłużnika, Groicki wyróżnia dwie sytuacje:

⁷¹⁹ Ort. magd., 297–298.

⁷²⁰ Ort. magd., s. 300–301. Nie ma, niestety, pracy poświęconej prawnej analizie oryli magdeburgskich. Skądinąd znamy przypadek, gdy sąd *a quo* nie zaakceptował stanowiska ławy magdeburgskiej; zob. W. Maisel, *Sądownictwo...*, s. 92.

– dłużnik ucieka przed odpowiedzialnością, chroniąc się w klasztorze lub ma glejt od króla czy miasta albo wierzyciel udowodnia zbiegostwo z innego tytułu,

– dłużnik uchyla się od odpowiedzialności tylko na czas rozprawy.

W pierwszym przypadku sąd udziela wierzycielowi trzeciego terminu, na którym ma udowodnić swe prawa, nie oglądając się na *salvus conductus* przeciwnika. Winien przy tym wierzyciel dać rękojmię.

W drugiej sytuacji wierzyciel uzyskuje pozew przeciw dłużnikowi. Po roku i dniu, jeśli udowodni, że mimo starań (które ma udowodnić) nie mógł znaleźć dłużnika, sąd da mu trzeci termin i wwiązanie. Musi jednak dać rękojmię⁷²¹. Tak samo stanowi wilkierz krakowski z 1530 r.⁷²²

Processus iuris... dwukrotnie zajmuje się ucieczką dłużnika, raz ucieczką do osoby trzeciej dłużnika personalnie aresztowanego, to jest, gdy dłużnik był przedmiotem aresztu. Drugi raz ucieczką dłużnika, którego dobra zostały obłożone aresztem. W pierwszym przypadku powstaje kwestia odpowiedzialności osoby trzeciej, u której aresztowany przebywał. Jeśli nie było w tym winy tej osoby, nie będzie ona ukarana. Uciekinier będzie dwukrotnie obwoływany w miejscu aresztu i należy z nim postępować tak, jak z nieobecnym i uciekinierem, zaś areszt taki będzie traktowany jako pierwszy pozew obliczny⁷²³. W przypadku drugim, jeśli ten, którego dobra zostały objęte aresztem, wskutek długiej nieobecności zostanie uznany za uciekiniera, powód winien go poszukiwać przez 18 tygodni, gdy jest poza krajem, a przez 6 tygodni, gdy przebywa w kraju. Po udowodnieniu swych poszukiwań powód będzie procedował do końca, nie bacząc na nieobecność pozwanego⁷²⁴.

W praktyce sądowej przypadki uchylania się dłużnika od odpowiedzialności w postaci ucieczki są nader rzadkie. W zapisce

⁷²¹ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 128–129.

⁷²² Krak. wilk., 1530, §16 i 17.

⁷²³ *Processus iuris...*, s. 60.

⁷²⁴ *Ibidem*, s. 63–64.

przemyskiej z 1441 r. odnotowano astycję wierzyciela (pierwszy termin) w sprawie przeciwko dłużnikowi *qui recessit*. Wydaje się jednak, że tym zwrotem określono opuszczenie sądu przez dłużnika przed końcem rozprawy. Sąd orzekł, że wierzyciel może dochodzić swych roszczeń na wszelkich dobrach dłużnika, gdziekolwiek je znajdzie i będzie pierwszy wśród wierzycieli⁷²⁵.

Ortyl magdeburski informuje jak ma postąpić wierzyciel: nie trzeba zbiegłego dłużnika pozywać, należy trzykrotnie wezwać go do sądu (wywoływać). Jeśli nie stawi się w sądzie, wierzyciel ma zapowiedzieć (*ma się przypowiedać*), a wójt ma mu dać wwiązanie w majątek dłużnika⁷²⁶. Jest to zgodne z pierwszą sytuacją przedstawioną przez Groickiego i znaną wilkierzowi krakowskiemu z 1530 r.⁷²⁷

Inny ortyl magdeburski odnosi się do sytuacji, gdy dłużnik opuszcza miasto, by uniknąć odpowiedzialności przed sądem miejskim. Wierzyciel może przejąć aresztowane dobra⁷²⁸. Tę sytuację rozpatruje też Groicki, lecz tam tryb postępowania jest obszerniej omówiony⁷²⁹.

Generalnie, niezależnie od trybu postępowania, z pozwem czy bez pozwu, wierzyciel uzyskuje zaspokojenie z dóbr zbiegłego dłużnika.

Tak np. w Kazimierzu wierzyciel kładzie areszt na trzech koniach dłużnika, który zbiegł od tych koni. Sąd zasądza je wierzycielowi, który może je po trzech dniach sprzedać. Jeśli uzyska za nie więcej niż wynosi jego wierzytelność, nadwyżkę ma zwrócić dłużnikowi.

⁷²⁵ Przemysł ławn. I, 3069 (w tekście błędnie 3969) z 1441 r.: *Hannus Wolf scabinus stetit primum iudicium super bona omnia, ubicumque ea possit invenire, Hanussii lanificis, qui recessit. Qui est primus super dicta eius bona. Pro eo nos subarravit. Quequidem bona cum scitu advocati et scabinorum inprimis interdixit.*

⁷²⁶ Ort. magd., s. 296–297.: *Gdy człowieku jego jimienie zapowiedzą a on zbieży, kako abo którym obyczajem mają jego jimienie prawem dobyć podług prawa? Będzie-li komu jego jimienie z prawa albo przed prawem zapowiadano, a zbieży, tego nie trzeba pozywać, ale ten, co je zapowiedział, ma się przypowiedać i dać jego wołać w trzech (jinszych) (bliższych) gajonych sądziech, a nie przydzie-li ten dłużnik, tedy wójt ma temu, co zapowiedział, w to jimienie wwiązanie dać podług prawa.*

Także według *Processus iuris...*, s. 60, aresztowanego u osoby trzeciej i zbiegłego dłużnika należy dwukrotnie w miejscu aresztu obwołać i będzie to traktowane jako pierwszy pozew obliczny.

⁷²⁷ Patrz wyżej, s. 191.

⁷²⁸ Ort. magd., s. 135.

⁷²⁹ Patrz wyżej, s. 191.

Jeśli uzyska mniej, ma dochodzić reszty na dłużnika. Jak ma dotrzeć do zbiegłego dłużnika, o tym zapiska milczy⁷³⁰.

W Poznaniu sąd orzeka, biorąc pod uwagę możliwość ucieczki dłużnika. Dług wynosił 5 grzywien. W razie ucieczki wierzyciel będzie mógł położyć areszt na całym majątku dłużnika, a następnie go (majątek) zająć (*inpignorare*). By zachęcić dłużnika do spłaty jest klauzula, że jak zwróci 4 grzywiny, piąta będzie mu darowana⁷³¹.

W dekrete z 1460 r. SN orzeka: ponieważ wierzyciel dokonał aresztu majątku dłużnika, który teraz zbiegł i trzykrotnie areszt ogłaszał (*exhibuit*) zgodnie z prawem niemieckim, winien otrzymać wwiązanie w objęte aresztem dobra⁷³².

Zwracamy uwagę, że w powyższych przypadkach ani razu nie dochodzi do retorsji wymierzonych w zbiega.

3.5. Wyrok

3.5.1. Generalia

Cztery niekorzystne dla badacza elementy występują przy próbie opisu wyroku:

- a) znikoma ilość wyroków w procesach aresztowych,
- b) lakoniczność informacji o wyrokach,
- c) brak uzasadnienia,
- d) niejasność.

Ad a) W stosunku do ilości zapisek z informacją o areszcie, wzmianki o wyroku są zaskakująco rzadkie. Wynika to bodaj głównie z tego, że w ogóle procesów aresztowych w księgach sądowych jest niewiele⁷³³.

⁷³⁰ Kazim. ławn. 2618 z 1423 r.

⁷³¹ Pozn. radz. II, 579 z 1432 r.: ...*sub hac condicione, quod si prefatus Organista prefatas 5 m. non exsolveret et de civitate in pede profugus existeret, extunc prefatus P.B. prefatum O. similiter et ipsius bona ubique, ubi ea habere potest, jure mediante arestare debet et inpignorare, quantum sufficeret pro suis pecuniis, isto tamen addito, si in festo s. Michaelis proxime affuturo quatuor marcas posuerit aut solverit, extunc a solutione quinte marce idem O. liber esset (sic) debet.*

⁷³² Łysiak Decr. I, 341 z 1460 r.

⁷³³ Patrz wyżej, na początku niniejszego rozdziału.

Ad b) Zazwyczaj informacje o wyroku są bardzo lakoniczne. Poza faktem wydania wyroku przez sąd niewiele da się z nich wyczytać, np.

Kazim. ławn., 27 z 1407 r.

Item veniens dominus Theodricus Valcz et acquisivoit omni iure omne debitum, quod Claus Kezeling habuit in civitate Kazimirie, demptis solum domibus, que in pignore sunt, famosis heredibus de G. Huius testes sumus nos.

Kazim. ławn., 1895 z 1417 r.

Zeidlino de Cracovia, arestatori bonorum Gerlach 9 fertones sunt adiudicati coram iudicio ex parte Gerlach carnificis, quos habuit apud se Katherina Monialis⁷³⁴.

Kazim. ławn., 2093 z 1418 r.

Petrus Wezny inhihet super domo Musyna termino quarto et prosecutus est intromissionem⁷³⁵.

Ad c) Tak działo się nie tylko w procesie aresztowym. Generalnie dawniej wyroków nie uzasadniano. W wyrokach Sądu Najwyższego uzasadnienie można wydedukować z opisu sprawy, bowiem często nie ograniczają się one do akceptacji lub uchylecia orzeczeń sądów niższej instancji, lecz zawierają, podobnie jak ortyle magdeburskie, pouczenie dla strony (zazwyczaj apelującej).

Na przykład, gdy strona zobowiązała się przed radą miejską dług uiścić, ale nie podała terminu spłaty, Sąd Najwyższy orzeka, że w pierwszym rzędzie jej dobra winny być objęte aresztem, winny nastąpić astycje (czyli zachowanie ciągłości postępowania), następnie należy ją pozwać i zapytać, czy chce dobra uwolnić z aresztu, wreszcie procedować dalej według prawa⁷³⁶.

⁷³⁴ Także Kazim. ławn., 1910 z 1417 r., 2006 z 1418 r.

⁷³⁵ Za przykład niech posłuży kilka dalszych zapisek: Kazim. ławn., 1671 z 1415 r., 2266 z 1420 r., 2608 z 1423 r., 2750 z 1424 r., Krak. ławn., 52, 90 z 1366 r., 489 z 1370 r., Krak. wójt., 1242, 2148 z 1442 r., Łysiak Decr. I, 748 z 1466 r., Przemyśl ławn. I, 1747 z 1426 r., St. Warsz. ławn. I, 1066 z 1447 r., Pozn. radz. II, 2211 z 1506 r.

⁷³⁶ Łysiak Decr. II, 362 z 1490 r.: *...et ipse Casper terminum solucionis seu contentacionis non assignavit, extunc bona ipsius prius debent in arestum ponere et terminos astare iudiciarios super contentacionem seu solucionem, et ad tertium terminum ipsum concitare, si bona arestata eliberare vellet, et tunc ultra procedere iuxta iuris formam, de forma iuris.*

Ad d) Na niejasno sformułowane wyroki SN zwrócił swego czasu uwagę Józef Matuszewski. Jego uwagi odnosiły się do wszystkich dekretów tej judykatury⁷³⁷.

Ze swej strony przytoczymy jeden niejasny wyrok, zapadły w procesie aresztowym:

W Bieczu dłużnik zostaje uwolniony z aresztu, ściślej jego dobra, ponieważ stawał na trzech rokach sądowych. Być może należy tu domyślać się nieobecności wierzyciela jako podstawy stanowiska sądu⁷³⁸.

Biecz, 379 z 1395 r.

Item Nicolaus molendinator tribus iudiciis astitit iudicio, quia pecunie sibi arestate fuerant, eapropter, quod comparuit tribus iudiciis, liber fuit idem Nicolaus iudicatus etc.

Dodać należy, że zazwyczaj nie wiadomo, czy wyrok zapadł w sprawie wszczętej z powództwa wierzyciela czy dłużnika.

Z tymi uwagami dotyczącymi bazy źródłowej przechodzimy do omówienia wyroków. Podzielimy je na uwalniające z aresztu i zasądzające wierzytelność.

Wobec niewielkiej ilości wszystkich wyroków zapadłych w procesach aresztowych, trudno operować danymi statystycznymi, można jednak stwierdzić, że mniej więcej tyle samo jest wyroków uwalniających co zasądzających.

3.5.2. Wyroki uwalniające z aresztu

Poza wyrokami znoszącymi areszt, pozbawionymi uzasadnienia, jak np.

Lwów ławn. I, 607 z 1388 r.

*Eodem die et iudicio Iohannes Worst ex parte Nicolai Glazer iure acquisiuit, quod omnes hereditates, quas Ambrosius de Grodik ex parte Hano Tymicz iure arestavit, libere sunt in bannito iudicio iudicate*⁷³⁹.

Są wyroki zawierające uzasadnienie:

Krak. ławn., 1381 z 1391 r.

⁷³⁷ J. Matuszewski, *Sporne dekrety...*

⁷³⁸ Kilka dalszych przykładów niżej, s. 196 i nast.

⁷³⁹ Por. ods. 750.

Ławnicy uwalniają P.N. od aresztu położonego na czynszu, gdyż pozwany czynsz dzierżył spokojnie ponad rok i dzień⁷⁴⁰.

Niestawiennictwo przeciwnika w sądzie:

Krak. ławn., 1195 z 1376 r.

In quoquidem iudicio Niczco Eyertreter a Niczcone Yrpisch racione arestacionis equi cuiusdam, virtute non comparicionis sue et contumacie est liber sentenciatus.

*(dedit grossum)*⁷⁴¹.

Jednak dekret SN z 1486 r. nakłada na zwyczajskiego przeciwnika obowiązek stawienia poręczycieli⁷⁴².

Sąd kazimierski uwalnia dobrego dłużnika z aresztu, ponieważ ten oświadczył, że nie jest winien, musi jednak to oświadczenie potwierdzić przysięgą.

Kazim. ławn., 2139 z 1419 r.

*Pignus tela, crocum, piper ipsius Gnattel civis Cracoviensis, apud iudicium arestata, est libera declarata ab ipsa Katherina Polczerin, nam ipse in nostro iudicio benivole respondit et negavit ei teneri 1 m. et 9 scotos et pro eo tenetur ad prestandum iuramentum proxime post Pasca*⁷⁴³.

Innym razem sąd uwalnia dłużnika, ponieważ wierzyciel nie usprawiedliwił swej nieobecności. Stawia jednak warunek: chyba że wróci do sądu i usprawiedliwi⁷⁴⁴.

Kiedy indziej powód stawiał się w sądzie, lecz pytany przez sąd milczał, uszedł zeń i nie wrócił.

Krak. ławn., 1964 z 1394 r.

...quod Johannes Tepper racione domus sue coram nobis...comparuit, eandem ab arestacione Nicolai G. volens liberare, et quod dictus Nicolaus presencialiter constitutus, interrogatus per advocatum, si contra J.T. quispiam haberet querulari, idem de iudicio recedens usque ad finem eiusdem

⁷⁴⁰ Patrz rozdz. 12, pkt 2.18, *Dawność*.

⁷⁴¹ Także Krak. ławn., 1195 z 1370 r.

⁷⁴² Łysiak Decr. II, 224 z 1486 r.

⁷⁴³ Gnattel tylko tu notowany, vide indeks osobowy. Nie zawsze jest o przysiędze wzmianka, ale należy jej się domyślać, np. w Kazim. ławn. 36 z 1407 r.: *Item Iohannes Kuchendorf negavit teneri Iohanni notario super 7 scodos und 1 marcam.*

⁷⁴⁴ Krak. ławn., 1794 z 1393 r.: *...ita tamen, si dictus Iohannes non venerit probaturus legitimum absencie sue causam.*

iudicii non reuenerit, dicto J.T. expectante, ideo sentenciavimus predictam domum ab arestacione dicti N.G. liberam et solutam.

W tymże sądzie wierzyciel wbrew nakazowi nie okazał pisma ławników.

Krak ławn., 1796 z 1393 r.

Domus Georgii Armknecht... per eundem a Petro Klette et eius aresto libertata ex eo, quod idem P.K. probationes litteris scabinorum in primo, secundo et tercio iudiciis, quemadmodum sibi sentenciatum fuerat, non induxit.

Spotykamy też kilka szczególnych sytuacji. I tak w roku 1392 pozwany przysięgą poparł swe oświadczenie, że podczas wojny Władysława Jagiełły z Władysławem Opolczykiem nie był poddanym tego ostatniego⁷⁴⁵.

SN w 1456 r. uchyla areszt, ponieważ pełnomocnik powoda twierdzi, że nie wiedział, iż ma żałować na pozwanego⁷⁴⁶.

Wyżej piszemy o klauzuli *ius dare, ius recipere*⁷⁴⁷. Otóż można odnieść wrażenie, że już samo powołanie się na nią dłużnika czyniło areszt bezpodstawnym, dłużnik bowiem wyrażał przez nią gotowość toczenia sporu z wierzycielem w trybie zwykłego procesu sądowego.

Łysiak Decr. I, 1561 z 1480 r.

*Ex quo Elizabeth stans coram iudicio bannito per suum prelocutorem dicit, volens ius dare ac respondere, bonaque sua ex aresto vult eliberrare, extunc bona sua ex aresto debent esse libera, et pars actrix, si quid contra ipsam pro bonis eisdem habet querere, querat, de forma iuris*⁷⁴⁸.

Gdy dwie mężatki położyły areszt na majątku dłużnika, a następnie na rozprawie poprosiły o dylację, sąd odmówił ich prośbie, argumentując, że im jako powódkom dylacja nie przysługuje. Uwolnił dobra z aresztu, ale wskazał, że mogą dochodzić swych roszczeń z udziałem małżonków *iuxta iuris formam*. Domyślamy się, że sąd wskazał im ścieżkę zwykłego procesu.

⁷⁴⁵ Krak. ławn., 1500 z 1392 r.: *...iuramento suo probabit, quod tempore gwerre inter ser.principem dominum Wladislaum regem Polonie etc... ab una, et inclutum principem dominum Ladislaum ducem Opolie parte ab altera habite, non fuerit incola ipsius ducis Ladislaui.*

⁷⁴⁶ Łysiak Decr. I, 26 z 1456 r.

⁷⁴⁷ Patrz wyżej, pkt 3.4.2.1.

⁷⁴⁸ Zob. też Łysiak Decr. I, 714 z 1465 r., II, 628 z 1496 r.

Łysiak Decr. I, 712 z 1465 r.

Quod ex quo pretacte mulieres, de quibus nobis scribitis, posuerunt bona in arestum, ob quod arestum Laurencius ipsas concitare dedit ad elibertandum, ipsis insinuando, quod ipsas concitat ad elibertandum bona sua, et cum paruerunt ad faciem iudicii, ipsis dilaciones facere voluerunt, extunc actrices existentes tales dilaciones facere non possunt, sed bona taliter in arestum posita debent esse libera; et si que aliqua ad eadem bona proponere habent, hoc facere possunt maritis ipsarum advenientibus, iuxta iuris formam, de forma iuris.

W zapisce kazimierskiej sprzeciwiające się aresztowi kobiety oświadczają, że gotowe są odpowiadać wszystkim zgłaszającym roszczenia do majątku (domyślnie: w trybie zwykłego procesu)⁷⁴⁹.

Uchylając areszt na dobrach dłużnika sąd niekiedy dodawał, że tymi dobrami dłużnik może swobodnie dysponować.

Kłodz., 685 z 1398 r.

*Sentenciatum est Margarete adv. de Grebov, quod acquisiuit interdiccionem resignacionis advocacie in Grebov, quod ipsa eandem advocaciam potest resignare cui vult, sine omni impedimento*⁷⁵⁰.

Czasem sąd, i to sąd I instancji, nakazuje przegrywającemu wieczyste milczenie⁷⁵¹.

3.5.3. Wyroki na korzyść wierzyciela

3.5.3.1. Zasądzenie nieruchomości. Wwiązanie. W wyroku wydanym na korzyść wierzyciela sąd przysądza mu dobra objęte aresztem, by z nich zaspokoił swe roszczenia. By ten cel osiągnąć powinien wejść w posiadanie zasądzonych dóbr lub uzyskać zaspokojenie w inny sposób.

W źródłach praktyki, literaturze czy aktach prawnych inny tryb postępowania występuje przy nieruchomościach i inny przy ruchomościach, choć nie zawsze.

⁷⁴⁹ Kazim. ławn., 2404 z 1421 r.

⁷⁵⁰ Istotnie, w następnej zapisce zwycięzca w procesie sprzedaje zwolnione z aresztu dobra. Kłodz., 686 z tegoż dnia. Zob. też Liber act. Crac., 1124 z 1332 r. Sąd orzeka, że nabywca *...hereditatem suam, que per Iohannem de Hundern fuerat arestata, libere et pacifice deberet et debet sicut verus heres perpetuo sine arrestacione et allocucione omni suprascriptorum possidere.*

⁷⁵¹ Na przykład Krak. ławn., 728 z 1372 r.

Na przykład u Groickiego wwiązanie ma zastosowanie tak co do nieruchomości, jak i ruchomości⁷⁵². Opisuje przy tym przypadek szczególny, gdy dłużnik jest czterokrotnie w sądzie nieobecny.

Wierzyciel ma pytać, czy sąd nie orzeknie wwiązania. Sąd wwiązanie orzeknie, a dokona tego podwójci z „czeladzią urzędową”. To wwiązanie, informuje Groicki, bywa niekiedy zwane *indicatio*, szczególnie gdy wwiązanie następuje w ruchomości. Nazwa wywodzi się stąd, że sąd ukazuje – *indicit* – wierzycielowi, że może egzekwować swe roszczenia na rzeczach objętych aresztem⁷⁵³.

Processus iuris... zawiera te same informacje co Groickiego *Tytuły...* z tą różnicą, że zajmuje się egzekucją należności z dóbr, w które nastąpiło wwiązanie⁷⁵⁴. Ponadto oddzielnie przedstawia *modus procedendi*, gdy idzie o ruchomości⁷⁵⁵.

Podział na ruchomości i nieruchomości był możliwy, gdy wyraźnie aresztem były obłożone same ruchomości i same nieruchomości. Jeśli aresztem były objęte *bona mobilia et immobilia*, co bardzo często się zdarzało, przymiot nieruchomości obejmował też ruchomości i stosowano wwiązanie. Na przykład:

Kazim. ławn., 3057 z 1425 r.

Nicolaus Czolwicz prosecutus est intronizacionem in omnia bona mobilia et immobilia ipsius Clos Cromer et Vszeborowsky racione 40 marcarum iudicio quarto. Et eadem sententia debet stare in forma.

Poza Kazim. ławn., 3057, w kilku innych przypadkach sąd (I instancji) przysądzał wierzycielowi wwiązanie w dobra dłużnika objęte aresztem, by tym sposobem wszedł w ich posiadanie.

Kłodz., 2564 z 1409 r.

Nicolao Czeginkop civi Cracoviensi adiudicata est intromissio in sculteciam in Brunowicze in quarto termino arestacionis in 250 marcis latorum grossorum Pragensium, super bonis Michaelis de Briga, civis

⁷⁵² Tak sądzimy na podstawie wypowiedzi, że termin *indicatio* bywa stosowany zwłaszcza wówczas, gdy w grę wchodzi ruchomości. B. Groicki, *Tytuły...*, s. 125.

⁷⁵³ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 125. Tamże łaciński wzór pisma w sprawie wwiązania.

⁷⁵⁴ Patrz niżej, pkt 3.5.3.2.

⁷⁵⁵ Jak wyżej.

*Cracoviensis certi debiti, quod litteris inscripcionis docere potest super eundem Michaelem et Katherinam suam uxorem*⁷⁵⁶.

Płock ławn., 169 z 1502 r.

Anno... veniens procurator seu famulus famati domini Hanus Stagnethi, civis de Gdano, in locum pretorianum, coram famatis viris dominis consulibus... idem procurator indicebat se nomine domini sui in omnia bona < Stanislai Wyth > tam mobilia, quam immobilia, tam in predium, quam in ortos, in summa 200 marcarum minus 24 m. numeri Pruthenicalis, in quodam certo debito. Qui domini consules... de consensu eorundem et domini advocati et de ordine miserunt dominos scabinos et dederunt intromissionem in bona domini Stanislai Wythi... excipiendo prius pecunias civiles, ut iuris est.

Na podstawie przytoczonych źródeł można dojść do wniosku, że sąd uznał roszczenia wierzyciela i orzekł wwiązanie na tej podstawie, że wierzyciel oświadczył, iż położył areszt na majątku dłużnika i czterokrotnie stawał w sądzie (o tym w pierwszej z cytowanych zapisek). Tak jest też w innych zapiskach.

Kazim. ławn., 2098 z 1418 r.

Tropper prosecutus est intronisationem domus Mussyna termino quarto.

Kazim. ławn., 2092 z 1418 r.

*Franczko, Clos Kromer et Slechischer inhibent super maccello Stano iuvenis... termino quarto et prosecuti sunt intronisationem*⁷⁵⁷.

Nie ma w tych zapiskach znamion procesu, np. stanowiska przeciwnika itp.

To samo obserwujemy w źródłach toruńskich, np.

St.Toruń ławn. III, 1230 z 1473 r.

Lyborius Yode ist komen vor gehegt ding unde hot besatzunge getan uff die vorbesserunge uff Jacob Henckels all bereytczte gutter, farende und unfarende, unde nemlichen uff das haws uff der Grossengassen, an der ecken czunest Spranberg gelegen. Dieselbige besatzunge hot her dirfordert

⁷⁵⁶ Pierwszy areszt w Kłodz., 2546 z 20.8.1409 r. Nicolaus Czeginkop występuje tam jako Nicolaus Steyn-cop. Drugi areszt nr 2551, trzeci nr 2552 z 26.9. Taki stan rzeczy występuje nie tylko przy wwiązaniu, zob. np. NWarsz. ławn. I, 338 z 1453 r. – wierzyciel zapisuje na domu dłużnika pewną kwotę i ma go sprzedać.

⁷⁵⁷ Także Kazim. ławn., 2611 z 1423 r., 3249 z 1427 r.

und volfurt mit allen volkommenen rechte, und ist mit gerichte in das gedochte haws yngeweisset das czu vorkowffen, czu vorpfenden, unde sich mit des richters wissen und willen seyner 15 mr. unvorguldener schuld sich doran czu⁷⁵⁸ dirholen. Actum...

Ten stan rzeczy kładlibyśmy na karb lapidarnie zredagowanych zapisek. Skądinąd wiemy, że na rozprawie strony przedstawiały niekiedy wcale obszernie swe racje i to po ich wyważeniu sąd formułował wyrok⁷⁵⁹.

Z wwiązaniem za zgodą dłużnika spotykamy się w źródłach płockich.

Dłużnik zeznaje dług przed sądem po areszcie dokonanym uprzednio przez wierzyciela i obciąża nim swe dobra (*obligavit*). Wierzyciel ma je dzierżyć do momentu spłaty długu. Tu wyraźnie areszt przybliża się do zastawu⁷⁶⁰.

Wwiązania dokonywali delegowani przez sąd (wójta) dwaj ławnicy⁷⁶¹. Czasem spotykamy wzmiankę, że towarzyszył im woźny⁷⁶².

3.5.3.2. Odzyskiwanie wierzytelności. Co się działo z objętą przez wierzyciela nieruchomością dłużnika? Otóż brak bliższych informacji o sposobie zaspokojenia wierzyciela.

Wprawdzie Groicki pisze, że wierzyciel miał dzierżyć dobra *aż do zapłaty długu*, ale to niewiele wyjaśnia. Czy miał dług, czyli wierzytelność *wydzierżyć*, czerpiąc korzyści z majątku, potrącając je z sumy dłużnej, czy czekać aż dłużnik go spłaci, tego nie wiemy⁷⁶³. Co się w tym względzie działo przy ruchomościach, o tym niżej⁷⁶⁴.

⁷⁵⁸ Także ibidem, nr 1405, 1406, 1407 z 1476 r. Podobnie jest w wyrokach przysądżających wierzycielowi ruchomości, patrz niżej, s. 203 i nast.

⁷⁵⁹ Zob. pkt 3.4.

⁷⁶⁰ Płock ławn. 231 z 1506 r. Spłata nastąpiła i akt został wykreślony z ksiąg 4.4.1510 r., o czym świadczy zapis na końcu. O związkach aresztu z zastawem patrz pkt 3.5.3.2, *Odzyskanie wierzytelności*.

⁷⁶¹ Płock ławn., 397 z 1511 r.: *...famosi domini (dwaj) scabini civitatis Plocensis per dominum Johannem Golomb protunc advocatum ex ordine missi intromiserunt*.

⁷⁶² Płock ławn., 231 z 1506 r., dwaj ławnicy *...una cum servitore alias posla civitatis*. *Servitor* alias poseł jest synonimem woźnego także w polskim prawie ziemskim, zob. Z. Rymaszewski, *Woźny sądowy...*, s. 20 i ods. 88.

⁷⁶³ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 126. W Toruniu wierzyciel wwiązany w dom ma go dzierżyć do zapłaty: *...und ist vort in das huss mit gerichte ingewesst sich seyner unvorgeldener schuld doran czu derholen*. St.Toruń ławn. III, 1067 z 1462 r., podobnie 1405 z 1476 r.

⁷⁶⁴ Patrz pkt 3.5.3.3, *Zasądzenie ruchomości*.

Według *Processus iuris...*, gdy wierzycielowi zasądono nieruchomości, winien być w nią szybko (*mox*) wprowadzony i w ciągu roku i dnia nie może jej nikomu sprzedać. Jeśli w tym czasie dłużnik się nie zgłosi, nieruchomości można sprzedać w kwocie należnej wierzycielowi. Jeśli nie zgłosi się w ciągu 3 lat i 6 tygodni, dobra mogą być sprzedane albo wierzyciel zatrzyma je dla siebie. Jeżeli ze sprzedaży będzie nadwyżka, należy ją dać do depozytu sądowego⁷⁶⁵.

Niewiele z tego znajdujemy w księgach sądowych; przy czym treść odnośnych informacji jest bardzo lakoniczna, np.:

Płock ławn., 397 z 1511 r.

*Intromissio Sirakowszki... famati domini (dwaj) scabini civitatis Plocensis per dominum Johannem Golamb protunc advocatum ex ordine missi, intromiserunt dominum J. Sirakowszki, civem Lowicensem in lapideam Mathie Marchewka in circulo sitam... in 24 flor... certi et liquidi debiti, per ipsum M. eidem domino S. dudum tenti et non persoluti*⁷⁶⁶.

Wprawdzie uprawnienia do objętego przez wwiązanie majątku ujmowano niekiedy za pomocą formułki stosowanej w aktach kupna-sprzedaży⁷⁶⁷, jednakże z innych zapisów można sądzić, że jego (wierzyciela) sytuacja zbliżała się raczej do pozycji zastawnika, jak chce Groicki. Z kolei w Toruniu wierzyciel objęte dobra może sprzedać, zastawić, oraz za wolą i wiedzą sądu odebrać swą wierzytelność⁷⁶⁸. Obraz zatem nie rysuje się klarownie.

We Lwowie wierzyciel oświadcza, że położył areszt na całym majątku dłużnika, z warunkiem, że jeśli dłużnik nie wykupi dóbr z aresztu do św. Michała, wierzyciel będzie mógł je sprzedać jak zastaw prawem przysądzony.

⁷⁶⁵ *Processus iuris...*, s. 64.

⁷⁶⁶ Areszt w zap. 358 z 1510 r.

⁷⁶⁷ Zob. np. Płock ławn., 358 z 1510 r., 397 z 1511 r. Zapis w Płock ławn., 435 z 1513 r. brzmi: (ustanowienie pełnomocnika) *...ad intromittendum se nomine suo* (tj. mocodawcy, Z.R.) *in bona M.M... necnon ad tenendum dicta bona, vendendum, gubernandum ac alia omnia et singula faciendum et exercendum, dans potestatem ac si ipsemet... principalis personaliter hoc interesset.*

⁷⁶⁸ Tekst St. Toruń ławn. III, 1230 z 1473 r. podajemy wyżej, na s. 200. O sprzedaży informuje też źródło przemyskie, Przemysł ławn. I, 3095 z 1442 r., w związku z zap. 3089. W tej ostatniej sąd zezwala na sprzedaż dóbr objętych aresztem po czterokrotnym stawianiu wierzyciela w sądzie: *Hannus Schrammel stetit quatuor iudicia super bona Hanussii lanificis ubicunque ea habet et est habiturus, iusque eidem sentencialiter diffinivit dicta bona pro huiusmodi debito ad vendendum coram testibus fidedignis.*

Lwów ławn. I, 596 z 1388 r. (8.4.)

Nicolaus Bolcz super hereditates et omnia bona mobilia et immobilia Theodrici Creblonis 6 marcas gr. interdixit et est primus, tali condicione interiecta, quod si C. prefatas hereditates et bona sua infra hinc et festum s. Michaelis pro 6 marcis gr. non redimerit, extunc Bolcze pretactas hereditates et cetera potest vendere, sicut pignus iure investigatum.

Tu więc aresztujący nabywa uprawnienia zastawnika, który w prawie miejskim mógł sprzedać rzeczy zastawione po trzykrotnym okazywaniu ich w sądzie⁷⁶⁹.

O bliskich związkach aresztu z zastawem mogą świadczyć następujące zapiski:

Kazim. ławn., 2147 z 1419 r.

Petrus Wockstater recognovit Martino sartori 3 marcas minus uno fertone et obligavit sibi domum suam in pignore, et est tercius super eandem domum ipse Martinus arestans et inhibens⁷⁷⁰.

Gdy wierzyciel został zaspokojony, w księgach następowało wykreślenie zapisu o areszcie⁷⁷¹ lub zapisywano oświadczenie wierzyciela o zaspokojeniu⁷⁷².

3.5.3.3. Zasądzenie ruchomości. Tryb postępowania przy przekazywaniu wierzycielowi ruchomości przysądzonej w procesie

⁷⁶⁹ Tego rodzaju informacji dotyczących zastawu jest pełno w źródłach kazimierskich. Jako przykład podajemy zap. 29 z 1407 r.: *Item Martinus pellifex acquisivit iure, quod potest vendere pignus sibi propositum.* Tak też w źródłach lwowskich, np. Lwów ławn. I, 597, 610 z 1388 r. Umownie różnie to regulowano, np. Krak. wójt., 2157 z 1442 r.: *...quod si pignus posuerit, extunc predictus Schymeg (zastawnik, Z.R.) cum eodem pignore potest facere, tamquam omnia iura desuper essent peracta.*

O roli zastawu w stosunkach miejskich patrz K. Bukowska, *Orzecznictwo...*, s. 69. Tamże o kłopotach ze zrozumieniem wypowiedzi dawnych pisarzy. Zob. też Jacek Matuszewski, *Zastaw...*, s. 53, wierzyciel uzyskuje pierwszeństwo nabycia. O dwóch rodzajach zastawu w prawie litewskim patrz J. Adamus, *Zastaw...*, s. 89. Jeden stanowił zabezpieczenie wykonania świadczenia, drugi był zaspokojeniem wierzyciela.

⁷⁷⁰ Brak opracowania instytucji zastawu w prawie miejskim nie pozwala na dokładniejsze przedstawienie relacji między nim, to jest zastawem, a aresztem. Badacz prawa miejskiego dotkliwie odczuwa przykre tego konsekwencje, zwłaszcza widząc bogactwo problematyki zastawu na gruncie prawa ziemskiego, klarownie i nowatorsko przedstawionej w monografii Jacka Matuszewskiego, poświęconej zastawowi. Jacek Matuszewski, *Zastaw...*

O tym, że sekwestr mógł powstać z pokładu lub zastawu w wyniku zastosowania aresztu patrz J. Bardach, *Historia I*, s. 319.

⁷⁷¹ Np. Płock ławn., 80 z 1496 r.

⁷⁷² Płock ławn., 13 z 1491 r. W polskim prawie ziemskim wierzyciel po otrzymaniu wierzytelności winien był zwrócić dłużnikowi skrypt dłużny. Zob. R. Hube, *Prawo polskie w 14 wieku. Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi 14 wieku*, Warszawa 1886, s. 205.

aresztowym, został uregulowany w *Processus iuris...* Wygląda on następująco:

Sąd winien delegować ze swego składu lub innych godnych zaufania (*probos*) ludzi, zdolnych do oszacowania wartości rzeczy. Ci winni wartość pod przysięgą określić i tak oszacowane rzeczy przekażać do rąk wierzyciela. Dłużnik winien rzeczy wykupić przed upływem 6 tygodni. Jeśli w tym terminie tego nie uczyni, wierzyciel może z nimi zrobić, co zechce. Jeśli uzyskana kwota będzie wyższa od długu wraz z kosztami procesu, nadwyżkę należy złożyć w sądzie. Jeśli będzie niższa, wierzyciel może dochodzić różnicy na dłużniku⁷⁷³.

Ledwie kilka przypadków przysądzenia wierzycielowi ruchomości znajdujemy w księgach sądowych, lecz nie ma w nich tych informacji, które zawiera *Processus iuris...*

We Lwowie i Kazimierzu wierzyciel staje się właścicielem i uzyskany sądownie dom może sprzedać.

Lwów ławn. I, 300 z 1385 r. (23.8.)

*...Iohannes Orient coram iudicio bannito publicavit, quod omnia iura cum domo Grande Iohannis perfecit et complevit ita, quod eam vendere potest, quem admodum prius super eam interdixerat et sibi est adiudicatum*⁷⁷⁴.

W Płocku, gdy wierzyciel udowodnił pierwszeństwo, sąd każe mu dom dłużnika sprzedać, potrącić z uzyskanej kwoty to, co mu się należy a resztę złożyć na ratuszu⁷⁷⁵. W Toruniu sprzedaż ma nastąpić za wiedzą i zgodą sędziego⁷⁷⁶. W źródłach warszawskich notujemy ten sam tryb postępowania co w Toruniu⁷⁷⁷. W Przemyślu sąd przysądza wierzycielowi warsztat szewski *tenendum et possidendum*"

⁷⁷³ *Processus iuris...* O wwiązaniu patrz ibidem, s. 31, o ruchomościach, s. 32.

⁷⁷⁴ Areszt w zap. 159 z 30.3.1384 r. Zob. też Kazim. ławn., 1960 z 1417 r., 2194 z 1419 r. Niewiele da się wyczytać z lakonicznego wpisu o przysądzeniu pewnej kwoty pieniędzy w Kazim. ławn., 1895 z 1417 r.: *Zeidlino de Cracovia, arestatori bonorum Gerlach, 9 fertones sunt adiudicati coram iudicio ex parte Gerlach carnificis, quas habuit apud se Katherina Monialis.*

⁷⁷⁵ Płock ławn., 172 z 1502 r. Jest to fragment długiego sporu Stanisława Nowaka, mieszczanina płockiego, z Mikołajem Baryczką. Baryczka odwoływał się do wyższego sądu chełmińskiego i do króla. W zap. 326 z 1509 r. dwaj ławnicy zeznają, że wwiązali Nowaka w dom, zgodnie z pismem królewskim.

⁷⁷⁶ St. Toruń ławn. III, 1406 z 1476 r.: *...das her die gutter, welcherley die sint, mag vorkouffen und sich seyner unvorguldener schult doran derholen mit des richters wissen und willen. Actum...*

⁷⁷⁷ Na przykład NWarsz. ławn I, 338 z 1453 r., 728 z 1470 r.

pod warunkiem, że z roszczeniem nie wystąpi inny wierzyciel wymieniony imiennie⁷⁷⁸.

3.6. Długotrwałe procesy

Areszt na majątku dłużnika trwał czasem kilka lat. W Płocku na przykład pierwszy areszt nastąpił w roku 1500, a wwiązanie wierzyciela w dobra dłużnika miało miejsce w roku 1509⁷⁷⁹. W roku 1510 syn wierzycieli (ojca i matki) kładzie areszt na majątku dłużnika, zaś w roku 1516 jego synowie ponawiają areszt⁷⁸⁰. W roku 1512 wierzyciel kładzie areszt na domu i wszystkich dobrach dłużnika⁷⁸¹, skasowanie zapisu za zgodą wierzyciela w roku 1518⁷⁸². W roku 1506 dłużnik zeznaje dług, następuje wwiązanie wierzyciela w dobra dłużnika, a zapis został skasowany w roku 1510 po spłaceniu długu⁷⁸³.

W Starym Toruniu dług powstał w roku 1476, a spłata ostatniej raty nastąpiła w roku 1481⁷⁸⁴.

Poza danymi chronologicznymi nic nie wiemy o tym, co się działo w międzyczasie między stronami, zapewne jakąś rolę odgrywało zwykle pieniactwo lub działanie na zwłokę, którego przyczyn źródła nie ujawniają.

Przed Sądem Najwyższym toczył się następujący proces aresztowy.

SN orzekł, że dłużnik winien uwolnić pieniądze z aresztu, lecz dłużnik czterokrotnie po 6 tygodni tego zaniedbał. Pozwał

⁷⁷⁸ Przemysł ławn. II, 86 z 1446 r. W II, 58, wójt oświadcza: *Petrus Armenus enim fuit coram me, sed non scio, quantum inhiuit*. Owo *quantum inhiuit* można odczytać dwojako: *quantum* = czy, *quantum* = w jakiej kwocie. Nie jest to jedyny wyrok warunkowy, zob. np. Kłodz., 1914 z 1407 r.: *...Et tandem determinatum est, quod si P.B. cum uxore liberati sunt a dicto debito, tunc bona predictae debebuntur in obligatione predicti M. (wierzyciel, Z.R.), si autem non liberabuntur, tunc idem M. in valore superexcrecenti in bonis debitum confessatum consequi debet*.

⁷⁷⁹ Zob. Płock ławn., 172 z 1502 r. (tu informacja o pierwszym areszcie, położonym w roku 1500) i 326 z 1509 r. (relacja ławników o wwiązaniu).

⁷⁸⁰ Płock ławn., 357 z 1510 r. i 575 z 1516 r. W nagłówku zap. 575 wydawca błędnie potraktował ponownie aresztu jako ponowienie wwiązania.

⁷⁸¹ Płock ławn., 411 z 1512 r., pod tekstem wpis o skasowaniu, rok 1518. Zob. też Płock ławn., 189 z 1504 r., zeznanie długu w wysokości 8 kop gr, ostatnia spłata w roku 1518.

⁷⁸² Patrz ods. 162.

⁷⁸³ Płock ławn., 231 z 1506 r.

⁷⁸⁴ St. Toruń ławn. III, 1407 z 1476 r., dopisek z roku 1481.

aresztującego do sądu *a quo*, lecz także procesu nie kontynuował. Omijając ten sąd, szukał sprawiedliwości w sandomierskim sądzie wyższym i u króla, lecz nic nie wskórał. SN postanawia wobec tego, że dłużnik przegrał⁷⁸⁵.

Także we Lwowie postępowanie w związku z aresztem bywa niekiedy rozłożone w czasie, np.:

Lwów ławn. I, 159 z 20.4.1384 r.

*...Iohannes Orient de Cracovia ex parte Wynkonis Danczk, concivis ibidem Cracoviensis, super domum et omnia bona mobilia et immobilia Grande Iohannis concivis nostri 54 marcas gr., in quibus ipse G.I. debitor extitit, interdixit et est primus*⁷⁸⁶.

W następnym roku, 9.8.1385, Jan Orient oświadcza przed sądem gajonym, że uzyskał wszelkie prawa do domu Jana Grande, na który wcześniej położył areszt, a który został mu przysądzony.

Lwów ławn. I, 300 z 9.8.1385 r.

Iohannes Orient coram iudicio bannito publicavit, quod omnia iura cum domo Grande Iohannis perfecit et complevit ita, quod eam vendere potest, quem admodum prius super eam interdixerat, et sibi est adiudicatum.

Zwracamy uwagę, że znikł tu ów Wynko Danczk, w którego imieniu działał Jan Orient w zap. 159. Czy to kwestia redakcji zapiski, czy też istotnie Jan Orient działa tu we własnym imieniu i jemu dom, obłożony swego czasu aresztem, wykonany w imieniu Wynka D. został przysądzony, nie sposób orzec wobec milczenia źródeł. To wszelako nie koniec sprawy, bowiem 28.2.1386 r. Jan Orient sprzedaje i wzdaje dom Jana Grande Mikołajowi Bolcz. Zapiska zawiera też informację, że ów dom przypadł Janowi Orient *ex parte* Wynka Danczk z Krakowa prawem zastawu za 54 grzywny gr.

Lwów ławn. I, 356 z 28, 2.1386 r.

Iohannes Orient de Cracovia domum Grande Iohannis... Nicolao Bolcz iuste vendicionis titulo libere resignavit. Et notatur, quod eadem domus ad ipsum Iohannem Orient ex parte Wynkonis Danczk de Cracovia de iure ratione veri pignoris pro 54 marcis gr. Polonicalium est devoluta.

⁷⁸⁵ Łysiak Decr. I, 362 z 1460 r.

⁷⁸⁶ Wynko Danczk wcześniej nienotowany.

I tu brak informacji, jak doszło do tego, że Jan Orient z pełnomocnika Wynka D. stał się działającym we własnym imieniu. Wzmianka o zastawie niczego nie wyjaśnia⁷⁸⁷.

3.7. Pomoc prawna

O pomocy prawnej pisze Groicki i podaje wzory pism, kierowanych przez sąd zwracający się o pomoc. Wygląda ona następująco:

Sędzia krakowski udziela mocy funkcjonariuszom sądu obcego, by pozwali dłużnika do krakowskiego sądu ławniczego. Ponadto wójt krakowski prosi, by dokonujący pozwu powiadomili go pisemnie o wykonaniu tej czynności, by sędzia krakowski mógł to powodowi oznajmić⁷⁸⁸.

Processus iuris... wspomina mimochodem o piśmie wójta do innego sądu w sprawie pozwania dłużnika⁷⁸⁹.

Kilka wzmianek o pomocy prawnej znajdujemy w księgach sądowych. W Krakowie w roku 1391 (1392?) Katarzyna, wdowa po Bartku mincerzu (? *monetarius*), wzięwszy sobie opiekuna-pełnomocnika Jana Spiczmir *iudicialiter arestavit* pieniądze Mikołaja Schorczech, będące u Anny wdowy po Jurgo Czeyn z tytułu 132 grzywien, należnych jej od Franczka Schorschuch, stryja tegoż Mikołaja. Sąd poleca, by o areszcie powiadomiła tegoż Mikołaja i na jej prośbę pisze list do rajców Wrocławia, by Mikołaj przybył, o przybyciu powiadomił rajców (krakowskich) i swoje zaaresztowane pieniądze wyzwolił (z aresztu). Rajcy wrocławscy poinformowali, że Mikołaj stanął przed nimi i zeznał, iż była umowa, że te pieniądze będą okazane we Wrocławiu, jeśli tak się nie stanie, umowa *nollet stare*. Mimo to Katarzyna kontynuuje postępowanie, wobec tego na czwartym terminie sąd (krakowski) przysądził jej te pieniądze, jeśli Mikołaj nie udowodni słusznej przyczyny swej nieobecności⁷⁹⁰.

W księgach sanockiego sądu wyższego natrafiamy na pismo rady miejskiej Krosna, które informując o przebiegu procesu, prosi

⁷⁸⁷ Na tym sprawa w księgach się kończy. Wynko Danczk więcej nie występuje.

⁷⁸⁸ B. Groicki, *Tytuły...*, s. 129 i nast.

⁷⁸⁹ *Processus iuris...*, s. 63.

⁷⁹⁰ Krak. ławn., 1490 z 1391–1392 (data zapisu).

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności

o wykreślenie z ksiąg sanockich zapisu długu już spłaconego. Zainteresowani sami tego uczynić nie mogą ze względu m.in. na podeszły wiek i słaby wzrok⁷⁹¹.

⁷⁹¹ Sanok I, 3461 z 1458 r.

14.

ARESZT NIEPRAWY

1. Groicki i *Processus iuris*...

W trakcie przedstawiania kolejnych zagadnień związanych z aresztem notowaliśmy różne zarzuty stawiane uczestnikom postępowania, podważające prawomocność ich działań. Wydaje się celowym zebranie ich w osobnym punkcie. Uwypukli się przez to ciężar zarzutów, częstotliwość ich występowania a także nastawienie sądów do naszej instytucji.

Groicki zajmuje się nie tyle wadliwym kładzeniem aresztu, ile niedostatkami występującymi w procesie aresztowym. W niemal 7-stronicowym punkcie zatytułowanym *Przeciw niestusznym a szkodliwym z aresztu postępkom* występuje przeciwko niektórym regułom postępowania lub stosowanym terminom⁷⁹².

Processus iuris... operuje pojęciem *arestare minus iuste*, mając na uwadze nieprzestrzeganie szeregu wymogów, jak np. areszt bez

⁷⁹² B. Groicki, *Tytuły...*, s. 137-143.

wadium (*sufficiens cautio de indemnitate*), stosowanie aresztu wobec posesjonatów itp.⁷⁹³

2. Księgi sądowe

Areszt samowolny

W księgach sądowych spotyka się wzmianki o aresztach dokonanych *minus iuste, simpliciter* itp. I tak np. w dekreście Sądu Najwyższego czytamy:

Łysiak Decr. II, 485 z 1493 r.

*Ex quo dominus Stanislaus Rzyeschowzky recognovit coram vestro iudicio bannito, se vendidisse advocaciam Croznensem generoso domino Johanni Kamyenyeczky, et iam recognovit, sibi satisfactum pro eadem advocacia a domino K., et idem dominus K. per procuratorem suum quesivit, utrum talis recognicio sibi debet adire seu inscribi, quod ius vestrum sibi decrevit, quod debet adire, et pars agens admittere noluit inscripciones, et ad ius vestrum se traxit, et pars adversa dixit, utrum tale arrestum simplex per semet factum debet habere potestatem et ligamen aliquod, iuxta scripta vestra, extunc tale arrestum simplex, non iuridice factum, nullius est vigoris, de forma iuris*⁷⁹⁴.

⁷⁹³ *Processus iuris...*, tytuł *De arestis iudiciariis*, cap. X, s. 58 i nast. Warto zwrócić uwagę, że dla *Processus iuris arrestum minus iuste*, to areszt nieuznany przez sąd; *ibidem*, s. 59: *Si quis autem arrestet minus iuste ita, ut per sententiam iudicii arrestum illud relaxaretur...*

⁷⁹⁴ Zob. też Łysiak Decr. II, 493 z 1493 r.: *...quod pecunias, quas sibi M. suas in fideles manus imposuit ad observandum... nec K. (pozwany) iuridice apud eum inhiuit vel arestavit, sed suo proprio motu inhiuit... extunc propinquior est M... suas pecunias reservare, accipere et tollere. W dekrecie I, 172 z 1458 r., ...arrestacio non admissa nie wywołuje skutków prawnych: ...sed ex quo arrestacio predicti agri ipsi P. non fuit admissa nec ipsa P. suam huiusmodi arrestacionem secundum formam iuris est prosecuta, tunc eadem dicta vendicio similiter et eius resignacio debet rata et grata in suo vigore inviolabilis permanere, de forma iuris scripti. Niejasny jest dekret I, 909 z 1467 r.: *Quod si parti isti, cui bona sitta arrestata simpliciter sunt et non propter apportandum testimonium iuxta decretum vestrum, et si tunc arrestans vias non equitavit, tamen astitit terminos iudiciales expositos primum et secundum, extunc tale arestum non haberet vigoris, de forma iuris.**

Słotnii jesteśmy kłaść nacisk na to, że areszt został dokonany *...simpliciter et non propter apportandum testimonium*, przy czym najważniejszy jest tu termin *simpliciter*, to znaczy z pominięciem reguł prawnych,

W Krakowie sąd wymierza w roku 1415 karę wójtowi, który będąc sędzią położył areszt *per se*, a nie przez woźnego⁷⁹⁵.

Sąd wymierza karę królewską za położenie aresztu *motu proprio* na wyroku nakazującym wwiązanie, a aresztujący *nullum ius habens ad ea*⁷⁹⁶.

O areszcie nieprawym, aczkolwiek dokonany przez wójta, jest mowa w dekrete SN.

W Łysiak Decr. I, 1306 z 1474 r., jest informacja, że krewni kupują dobra wydzielone z majątku dzieci dwóch braci. Był litkup w obecności sądu i orzeczenie, że nabywcy z tytułu pokrewieństwa są bliżsi do tych dóbr, niż kto obcy. W dekrete następnym w kolejności, tj. I, 1307, będącym fragmentem notatki, której początku brak (vide uwaga wydawcy), czytamy:

Sed pro tali pena 3 marcarum quem (s. Z.R.) advocatus predictus vallavit occassione arresti, que pena est contra ius scriptum, et ipsam idem advocatus recipere vult ab eisdem pueris, quibus nullam iustitiam in ea re ministrare voluit, prout nobis scribitis, sed ipsis ius defendit, nil succumbentur neque aliquam penam pro eo pati, quia idem advocatus dictum arestum sua voluntate fecit, et ulterius eadem bona, que sunt in aresto dicti advocati, ipsis pueris iam de tali aresto debent esse per omnia libera, de f. i.

W wyroku podkreślono bezprawność działania wójta, ponieważ areszt nałożył samowolnie⁷⁹⁷.

Nieco zagmatwaną sytuację spotykamy w aktach sanockiego sądu wyższego. Gdy sąd polecił wpisać do ksiąg sprzedaż wójtostwa krośnieńskiego, to postanowienie pełnomocnik osoby trzeciej ...*interdixit simpliciter cum arestu simplici: ego non admitto* i uścił pamiętne⁷⁹⁸.

powiedzmy z pominięciem sądu. Za taką interpretacją przemawia źródło poznańskie. W Pozn. radz. II, 1401 z 1483 r., ktoś kładzie areszt na sumach depozytowych *motu proprio*, areszt jest określony jako ...*verbalis et propria inhibicio*. Aresztu dokonuje Adam, dziekan katedry poznańskiej, w spór włączona jest także kapituła poznańska, a przedmiot sporu wynosi 500 florenów. Co ciekawe, z takiej formy aresztu nie czyni się zarzutu dziekanowi. Sprawa musiała być jednak poważna, skoro rada miejska wysyła do króla informację o jej przebiegu, Pozn. radz. II, 1402 z t.r.

⁷⁹⁵ Kłodz., 3749 z 1415 r.

⁷⁹⁶ Kłodz., 3497 z 1414 r. Podobnie Krak. wójt., 98 z 1442 r.

⁷⁹⁷ Zob. też orył magdeburgski orzekający, że wójt działający jako osoba prywatna nie korzysta z przywileju urzędu. Ort. magd., s. 105–107.

⁷⁹⁸ Sanok II, 3509 z 29.8.1493 r.

W innej zapisce z tegoż dnia: *Raphael procurator domini K. nomine istius dixit: pono memoriale, quia Simon procurator minorum W. simplex fecit arestum, per semet dicens: ego non admitto; et quero utrum tale arestum habet potestatem*⁷⁹⁹.

Sąd jednak areszt uznaje z dwóch powodów: aresztu dokonał woźny, a zaczepiający jest bliższy do wójtostwa aniżeli nabywca⁸⁰⁰.

W dekrete SN z 1480 r. powód podnosi, że pozwany *...violenter hortaculum suum intrasset et vigore suo ipsum detinisset et res aliquas arestasset*. Pozwany na zarzut odpowiada: *...ipsum non suo vigore, sed officio iuris arestasse et detinuisse*. Sąd orzekł: ponieważ respons pozwanego został potwierdzony wyrokiem sądu *a quo*, a świadkowie powoda nie stawili się, wobec tego pozwany *iuste fecit*. Jeśli strony będą miały do siebie pretensje, mogą ich dochodzić w zwykłym procesie⁸⁰¹.

3. Areszt położony w niewłaściwym czasie

Tu występują cztery okoliczności:

- a) areszt został położony po upływie dawności⁸⁰²,
- b) areszt nastąpił *tempore ligato*⁸⁰³,
- c) areszt nastąpił przed terminem płatności⁸⁰⁴,

⁷⁹⁹ Sanok II, 3514 z tegoż dnia. Brak odpowiedzi sądu. Nie był to koniec sprawy, zob. zap. 3515, 3517, 3521, 3524 z t.r. Zakończenia brak.

⁸⁰⁰ Sanok II, 3522 z 10.10.1493 r.

⁸⁰¹ Łysiak Decr., I, 1587 z 1480 r.

⁸⁰² Łysiak Decr., I, 53 z 1456 r., Krak. ławn., 2088 z 1395 r.

⁸⁰³ Kazim. ławn., 3165 z 1427 r.

⁸⁰⁴ Problem aresztu przedterminowego trafił do ławy magdeburskiej. Sprawa była skomplikowana. Między innymi wierzyciel, który dokonał takiego aresztu, ponawia go, gdy nadszedł termin wymagalności. Był też ktoś, komu dłużnik po tym pierwszym terminie majątek zastawił. Dochodzi też szereg okoliczności, dzięki którym ława uznaje prawomocność aresztu, nie wiadomo jednak którego, przedterminowego, czy powtórzonego, położonego w terminie. Ort. magd., s. 257–261.

d) areszt nastąpił *lite pendente*⁸⁰⁵.

Według Lipskiego nie należało składać oświadczeń o areszcie w dni targowe, podważałoby to bowiem wolność targu. Powołuje się przy tym na praktykę stosowaną we Frankfurcie nad Menem⁸⁰⁶.

Jaskier, z powołaniem się na Spec. Sax. 1, 22 gl. informuje, że nie można kłaść aresztu, póki nie nastąpi pochówek zmarłego dłużnika, a spadkobierców nie należy niepokoić, póki trwa żałoba⁸⁰⁷.

W księgach sądowych brak potwierdzenia stosowania się do tych zasad.

4. Areszt złożony mimo uprzedniej zgody na czynność prawną

Stan faktyczny był następujący:

Niejaka Jadwiga Rozumkowa Baltazarowi Spick i Annie jego żonie przekazała (*commendavit alias podala*) dom, ogród *et alodium*, Baltazar dokonał zamiany tych dóbr z Maciejem Miecharką i wzdał przed sądem. To wzdanie zaakceptował Maciej Krogul, ojciec Mikołaja żaka, przy czym zaakceptował też orzeczenie sądu *a quo*, że ów Mikołaj swojej części po dziadku będzie dochodził na babce lub ciotce. Miecharka dzierżył te dobra w spokoju rok i dzień, zatem według sądu wzdanie

⁸⁰⁵ Łysiak Decr. I, 535 z 1463 r. Są tu dwa argumenty: 1) pozwany jest posesjonatem, 2) pozwany jest w sporze z powodem (*lite pendente*). Wydaje się, że sąd uchylił areszt biorąc pod uwagę oba: ...*Quod ex quo robora ista sunt posita in aresto et reus existens possessionatus, volens liberare robora dicens, quod cum actore stat in iure, extunc eadem robora ab arestacione actoris debent fore libera, de forma iuris.*

⁸⁰⁶ A. Lipski, *Practicarum observationum...*, obs. s. 19 kol. pr. Informację zapewne zaczerpnął Lipski z dzieła Andreasa Gaila pod tymże tytułem. Zob. Z. Rymaszewski, *Kilka uwag...*, s. 331 i nast. W badanych polskich źródłach nie natrafiliśmy na tę okoliczność.

⁸⁰⁷ M. Jaskier, *Promptuarium...*, s. 31.

stało się prawomocne, zaś areszt dokonany przez Krogula lub jego syna jest bezpodstawny (*processum non habet, de forma iuris*)⁸⁰⁸.

5. Areszt *more predonio*

Nie wiemy, co kryje się pod tym terminem, występującym w źródłach tylko raz.

Niewątpliwie brzmi on jak zarzut. Może należy tekst odczytać tak, że chodzi tu o areszt położony na skradzionym koniu.

Krak. radz., rok 1394, s. 112.

*Rozeler recognovit a Hempilgoczone 25 marcas gr. Prag. racione fideiussorie, pro qua pro ipso erga Polewkonem et Laurencium, qui equos dicti Goczonis more predonio arrestaverant, sibi fore exsolutus*⁸⁰⁹.

⁸⁰⁸ Łysiak Decr. II, 557 z 1495 r.

⁸⁰⁹ O zakazie stosowania aresztu wobec niektórych osób patrz rozdz. 3, *Adresaci oświadczeń o areszcie*.

15.

Charakter prawny aresztu

Przy podejmowaniu próby zakwalifikowania naszej instytucji do zobowiązań lub prawa rzeczowego, należy mieć na względzie co następuje:

Areszt jako zabezpieczenie wierzytelności lub ogólnie interesów nie był regulowany przez zwody prawa sasko-magdeburgskiego. Zarówno w Niemczech, jak i w Polsce jest późniejszy od tych spisów prawa. Kształtowały go wola osób zainteresowanych i praktyka sądowa. Wobec tego w drodze długotrwałej ewolucji wyposażano go kolejno w różne atrybuty, składające się na całość instytucji, różną w poszczególnych miastach. Nie jest tworem jakiegoś odgórnego zamyśłu, uwzględniającego istotne cechy, kwalifikujące areszt do zobowiązań bądź prawa rzeczowego.

Przedmiotem aresztu bywał cały majątek dłużnika, tu więc wierzyciel nie uzyskuje prawa rzeczowego do aresztowanego majątku⁸¹⁰.

⁸¹⁰ To że odpowiada cały majątek dłużnika, niekiedy także ten, który będzie miał w przyszłości, każe areszt zaliczyć do zobowiązań. Dlatego idąc za głosem innych badaczy, Jacek Matuszewski odróżnia ten rodzaj odpowiedzialności od skonkretyzowanego przedmiotu zastawu bez dzierżenia i tylko ten zalicza do prawa rzeczowego; Jacek Matuszewski, *Zastaw...*, s. 43. Recenzent tej pracy postuluje poszukiwanie dalszych argumentów

Jednakże niejednokrotnie wierzyciel obejmując aresztem cały majątek dłużnika dodawał, że areszt dotyczy w szczególności jakiejś jego skonkretyzowanej części, np. domu, i wówczas obok elementów obligacyjnych pojawia się element prawno-rzeczowy. To przenikanie się obu elementów w prawie średniowiecznych miast polskich jest samo w sobie zjawiskiem ciekawym i czekającym na naukową analizę prawną⁸¹¹.

Wśród środków prawnych, zabezpieczających interesy w miastach polskiego średniowiecza, areszt nie był najczęściej stosowanym. Zajmował jednak drugie miejsce po zastawie ruchomości, a wraz z nim pozostawał daleko w tyle ze względu na częste występowanie innych środków zabezpieczenia, jak odpowiedzialność osobista, załoga, łajanie itp.

Miał wiele wspólnego z zastawem bez dzierżenia, chociaż w Polsce, inaczej niż w Niemczech, nie było zjawiska tożsamości terminologicznej aresztu z zastawem (patrz *Wstęp*), lub, ostrożniej, pojawiało się ono bez porównania rzadziej.

Obie instytucje czasem przeplatały się wzajemnie. Dłużnik, uznając dług po areszcie położonym przez wierzyciela, obciąża nim swoje dobra, które wierzyciel ma dzierżyć do spłaty długu. W formie zastawu następuje więc realizacja zobowiązań dłużnika ujawnionych poprzez areszt (Płock ławn., 231 z 1506 r.).

W Kazimierzu dłużnik zeznaje w sądzie, że z tytułu długu daje wierzycielowi dom w zastaw (*in pignore*). Tenże wierzyciel jest jednak trzeci do tego domu jako *arestans et inhibens* (Kazim. ławn., 2147 z 1419 r.).

Gdy wartość przedmiotu zastawu nie zadowalała wierzyciela, kładł on areszt na pozostałym majątku zastawcy (Płock ławn., 171 z 1503 r.).

Uczestniczący w stosunkach prawnych zdawali sobie sprawę z podobieństw zachodzących między obydwoma instytucjami. Na

na rzecz takiej klasyfikacji, w czym można upatrywać skłonność do „czystych” form, których trudno szukać w średniowieczu. B. Lesiński, *O prawnych formach kredytu...*, s. 191. Przychylamy się do toku rozumowania Jacka Matuszewskiego.

⁸¹¹ Podobną sytuację, czyli brak zainteresowania prawem prywatnym, mamy także w sferze polskiego prawa ziemskiego, zob. B. Lesiński, *O prawnych formach kredytu...*, s. 189.

przykład we Lwowie wierzyciel oświadcza, że jeśli dłużnik nie wykupi w terminie dóbr z aresztu, będzie mógł je sprzedać, jak zastaw prawem mu przysądzony (Lwów ławn. I, 596 z 1388 r.).

W zapiskach informujących o ustanowieniu zastawu przez dłużnika jest wzmianka o kolejności, zajmowanej przez zastawnika-wierzyciela, co przypomina areszt (Lwów ławn. I, 189 z 1384 r., 424 z 1386 r.).

Na tym ogólnikowym przedstawieniu musimy poprzestać. Pełniejsza charakterystyka prawna naszej instytucji, jej związków z innymi będzie możliwa dopiero wówczas, gdy badania nad nią obejmą czasy późniejsze i będziemy więcej wiedzieli o miejskim prawie prywatnym⁸¹².

Zapewne jest to zadanie trudne, wszak trzeba rozpatrywać zjawiska prawne pod wieloma względami odmienne od prawa rzymskiego i współczesnych systemów prawnych⁸¹³. Jednak na łatwe zadania szkoda czasu.

⁸¹² A problematyka to ze wszech miar bardzo ciekawa.

⁸¹³ Warto tu przypomnieć o kłopotach nauki niemieckiej z *Reallasten*, ciężarach realnych, które w obszarze praw niemieckich, inaczej niż w prawie rzymskim, polegały na *facere*. W nauce polskiej z kolei sfery prawa rzeczowego i obligatoryjnego są dosyć płynne. Na przykład lepszość prawa jedni zaliczają do prawa rzeczowego (Dutkiewicz, Bobrzyński), inni do zobowiązań (Ostrowski, Bandtkie). Pisze o tym P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. II, s. 475, ods. 1, który sam z pewnymi zastrzeżeniami omawia lepszość prawa w zobowiązaniach.

Zakończenie

Wyczerpaliśmy kwestionariusz pytań stanowiących szkielet badań nad instytucją aresztu rzeczy jako zabezpieczenia wierzytelności w prawie miast średniowiecznej Polski.

Ustaień dokonaliśmy na podstawie opublikowanych drukiem ksiąg sądów miejskich, głównie ławniczych, oraz dzieł dawnych pisarzy. Księgi sądów miejskich odzwierciedlają praktykę tzw. miast głównych, to jest Krakowa, Lwowa, Poznania, Torunia, Płocka, Warszawy i Przemysła.

Ramy chronologiczne stanowi formalnie epoka polskiego średniowiecza, w istocie nakreśliły je księgi sądowe, które zawierają materiał źródłowy przede wszystkim z I połowy wieku XV.

Areszt był instytucją wielopostaciową, między innymi określano tym terminem zatrzymanie osoby, jej uwięzienie. Nasze zainteresowanie skierowaliśmy na jedną formę aresztu, mianowicie zabezpieczenie wierzytelności na majątku dłużnika.

Genezy tej postaci aresztu nie da się źródłowo udokumentować. Wiadomo, że nie jest ona znana spisom prawa sasko-magdeburgskiego, nie mogła zatem trafić do Polski za pośrednictwem tych spisów.

W nauce niemieckiej przyjmuje się, że ta postać aresztu jest zjawiskiem powstałym w późnym (w skali niemieckiej) średniowieczu,

w wyniku procesu rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej. W Polsce prawdopodobnie działały te same czynniki twórcze. W każdym razie pierwsze u nas informacje źródłowe o areszcie – zabezpieczeniu wierzytelności pochodzą z początków XIV w., choć większe ich nasilenie występuje o wiek później.

Areszt w postaci zabezpieczenia wierzytelności był instytucją prawną masowo w miastach stosowaną, liczebnie ustępującą jedynie zastawowi ruchomości.

Prawo stanowione i dawni pisarze nakazywali wstrzeźliwość w stosowaniu aresztu. Miał on być wymierzony w osoby niewypłacalne, marnotrawców itp. W praktyce było inaczej, adresatami aresztu bywali miejscy posesjonaci, rzemieślnicy i kupcy.

Przedmiotem aresztu bywał cały majątek dłużnika, obecny i przyszły. Niekiedy podkreślano, że obejmując cały majątek dotyczył w szczególności jakichś wybranych składników tegoż, zwykle domu. W świetle dokumentów praktyki sądowej osoba dłużnika nie była przedmiotem aresztu, aczkolwiek występują w nich inne formy odpowiedzialności osobistej, jak załoga, łajanie, uwięzienie.

Celem aresztu było zabezpieczenie interesów wierzyciela na majątku dłużnika. Ten majątek wobec tego nie powinien być przez dłużnika umniejszany ze szkodą dla wierzyciela. Było to w praktyce respektowane.

Przyczyny skłaniające wierzyciela do sięgnięcia po areszt nie są wprost w źródłach ujawniane. Zazwyczaj areszt następuje po śmierci dłużnika. Było zasadą, że aresztem obłożone były dziedziczne przez nieletnich dobra zmarłego dłużnika i ten stan trwał do czasu uzyskania przez nich lat sprawnych. Ponadto okazuje się, że areszt był uniwersalnym środkiem zabezpieczającym roszczenia wierzyciela wypływające z różnorodnych czynności, jak choćby różnica wynikła przy wymianie waluty. Zazwyczaj te roszczenia nie wynikały z pożyczki.

Tytuł prawny wierzytelności zazwyczaj nie jest w księgach ujawniany, nie jest podana też kwota wierzytelności, zabezpieczona aresztem. Tam gdzie te informacje są ujawniane, dominują niskie kwoty, do 5 grzywien / kóp groszy.

Zazwyczaj areszt na majątku dłużnika kładło kilka osób, powstawał zatem problem kolejności wśród wierzycieli. Uprzywilejowane stanowisko, pierwszeństwo w zabezpieczeniu miał panujący, następnie miasto, wreszcie cech. Co do pozostałych wierzycieli, było kilka zasad regulujących kolejność. Panował tu jednak pewien chaos, także w epoce nowożytnej, o czym informuje Andrzej Lipski. Od generalnie uznawanej zasady *prior tempore potior iure* było sporo odstępstw. Było zatem coś na rzeczy w opiniach Groickiego i Lipskiego o różnorodnych regulacjach i odstępstwach od nich.

W księgach sądowych kolejności wśród wierzycieli często w ogóle nie notowano, przy czym nie wiemy, dlaczego ów tak ważny szczególnie pomijano. Tam gdzie jest on notowany, zazwyczaj nie wiemy, kto o tym decydował. Niekiedy czynił to sąd, innym razem wierzyciel lub dłużnik.

Areszt, choć z rzadka, bywał przedmiotem cesji.

Dają się wyróżnić dwa tryby postępowania aresztowego, mianowicie nieprocesowe i proces aresztowy, przy czym każde z nich ma inną podstawę źródłową.

Dla postępowania nieprocesowego podstawę źródłową stanowią przede wszystkim księgi sądowe, a przepisy prawa stanowione i dawni pisarze poświęcają mu niewiele miejsca.

Inaczej rzecz się ma z procesem aresztowym, który w księgach sądowych znajduje niktę odbicie, natomiast głównie o nim traktują przepisy prawa oraz dawni pisarze.

Trzeba mocno podkreślić, że ze względu na ubóstwo informacji pełne przedstawienie postępowania aresztowego, zarówno procesowego, jak i nieprocesowego, jest niemożliwe. Niektóre jego części składowe są tylko fragmentarycznie dokumentowane, stanowiąc często zaledwie początek lub koniec większej całości, której odtworzenie może być tylko hipotetyczne.

Wydaje się, że postępowanie aresztowe w sądach miejskich, inaczej niż w sądach ziemskich, nie było poprzedzane monitem.

Areszt wymagał bezwzględnie zgody sądu, dokonany bez tej zgody uchodził za nieprawy i przynajmniej niekiedy karalny, zawsze bezskuteczny.

Areszt polegał na złożeniu w sądzie oświadczenia wierzyciela o obciążeniu majątku dłużnika aresztem. W niektórych księgach sądowych takie oświadczenie składano za pośrednictwem woźnego sądowego (*per preconem*), w szeregu ksiąg brak wzmianki o udziale woźnego w tej czynności. Woźny w ogóle w księgach miejskich rzadko się pojawia.

Są rzadkie przypadki aresztu dokonanego poza sądem, u dłużnika lub u osoby trzeciej, u której znajdują się rzeczy należące do dłużnika. Te informacje są także bardzo ogólnikowe i na ich podstawie nie da się odtworzyć szczegółowego trybu postępowania poza sądem.

Oświadczenie o areszcie należało zgłaszać w sądzie dwukrotnie na kolejnych rokach sądowych, a na trzeci rok należało dłużnika pozwać, by zajął stanowisko wobec aresztu.

W księgach ta istotna okoliczność często nie jest zaznaczana.

Nie wiemy dokładnie, w jaki sposób docierała do dłużnika informacja o areszcie. Mamy kilka zaledwie wzmianek o publicznym ogłaszaniu aresztu przez woźnego, niewykluczone, że ten tryb postępowania był powszechnie stosowany. Być może wierzyciel nieoficjalnie dłużnika o areszcie informował. Mamy dowody, że dłużnik jest w sądzie podczas kładzenia pierwszego aresztu, że obaj, dłużnik i wierzyciel, w trakcie kolejnych aresztów dokonywali jakichś uzgodnień.

Postępowanie nieprocesowe mogło kończyć się uznaniem długu przez dłużnika, jego spłatą, rezygnacją wierzyciela z roszczeń. Kończyło się wreszcie także wówczas, gdy dłużnik lub ktoś trzeci negował zasadność aresztu. Wierzycielowi pozostawała rezygnacja z aresztu lub droga procesu aresztowego.

Jak już wzmiankowaliśmy, proces aresztowy jest słabo udokumentowany w księgach sądowych. Odnosi się wrażenie, że aktywność wierzyciela wyczerpywała się na ogół wraz ze złożeniem oświadczenia o areszcie.

Proces aresztowy zwykle rozpoczynał się od wezwania dłużnika do sądu za pomocą pozwu.

Niekiedy miejsce pozwu zajmują wezwanie (*opowiedzenie*) i powiadomienie. Pozew wymagał akceptacji ze strony dłużnika. Wyrażając zgodę na pozew, dłużnik tym samym decydował się na przystąpienie do procesu aresztowego. Jeśli zgody nie wyraził, wdawał się w spór i mógł żądać od wierzyciela, by podał przyczynę aresztu.

To postępowanie zwało się *ius dare et ius recipere*, w tekstach niemieckojęzycznych *recht geben und recht nehmen*. Pozwany dawał wyraz woli przerwania astycji i przystąpienia do procesu. O tym postępowaniu, przypominającym *litis contestatio*, krytycznie wyraża się Groicki.

W procesie aresztowym pojawia się kwestia aktoratu, bowiem pozywał nie tylko wierzyciel, lecz także dłużnik.

Jeśli wierzyciel przegrał proces aresztowy, pozostawała mu droga procesu zwykłego.

Jeśli zapadł wyrok korzystny dla wierzyciela, występowały wówczas dwie sytuacje w zależności od tego, czy przedmiotem aresztu były nieruchomości czy ruchomości.

W przypadku nieruchomości następowało wwiązanie wierzyciela w przysądzoną mu nieruchomość. Z niej winien był uzyskać zaspokojenie roszczeń, jednakże brak w księgach szczegółowych informacji w tym względzie.

Równie skąpe są informacje odnośnie do ruchomości. Sąd przysądzał je wierzycielowi, orzekając, że może je zbyć.

W obu przypadkach prawdopodobnie, jeśli z zasądzonych rzeczy wierzyciel uzyskał więcej niż mu się należało, nadwyżkę składał do depozytu sądowego. Jeśli uzyskał mniej, pozostawała mu droga zwykłego procesu.

Odnotować należy przewlekłość postępowania. Areszty na majątku dłużnika trwały czasem kilka lat.

Na podstawie zbadanych źródeł trudno jest określić charakter prawny aresztu rzeczy jako zabezpieczenia. Z jednej strony, z uwagi na obejmowanie aresztem całego majątku dłużnika, także niekiedy tego, który będzie miał w przyszłości, należałoby naszą postać aresztu zaliczyć do zobowiązań. Z drugiej strony, z uwagi na wyróżnianie z tej całości pewnych składników majątkowych jako w sposób szczególny

objętych aresztem. nie można wykluczyć związku z prawem rzeczowym. Wydaje się, że dokładniejsza charakterystyka prawna naszej instytucji będzie możliwa wówczas, gdy nauka uzyska wiedzę o jej funkcjonowaniu w epoce pośredniowiecznej.

W szeregu kwestii nasz areszt, już choćby dlatego, że był zabezpieczeniem interesów wierzyciela, miał wiele wspólnego z zastawem, zwłaszcza z powszechnie w miastach stosowanym zastawem ruchomości. I tu również poza zasygnalizowanie problemu wyjść nie można. Brakuje nam odpowiednika dla stosunków miejskich – monografii zastawu w prawie ziemskim, pióra Jacka S. Matuszewskiego.

Uzyskany przez nas obraz aresztu – zabezpieczenia w prawie miast polskiego średniowiecza pozostawia wrażenie niedosytu. Zbyt często, wobec milczenia źródeł, badacz skazany jest na hipotezy czy znaki zapytania. Mimo wszystko sądzimy, że warto było czytelnikowi przedstawić ciekawą instytucję prawną, w której jak w zwierciadle odbija się, choć w zamglonym tle, żywo pulsujące życie mieszkańców polskich miast epoki średniowiecznej.

Der Sachenarrest als Instrument zur Sicherung von Forderungen in mittelalterlichen polnischen Städten

In den Gerichtsbüchern mittelalterlicher polnischer Städte sind Erwähnungen über die Anordnung von Arrest über das Vermögen eines Schuldners sehr häufig anzutreffen. Da dieses Phänomen in der polnischen Wissenschaft bisher noch nicht auf Interesse traf, möchte der Autor dieses Thema hiermit näher untersuchen.

Wie bekannt, galt in polnischen Städten im Mittelalter deutsches Recht. Die wichtigste Quelle stellten die Bücher des sächsisch-magdeburgischen Rechts dar.

Allerdings kommt der Sachenarrest (der nicht die einzige Arrestform war) in diesen Quellen nicht vor.

In Deutschland wird angenommen, dass der Arrest als Sicherungsmittel erstmals im späten Mittelalter auftauchte (im deutschen Einflussbereich) und auf die Entwicklung der Waren- und

Geldwirtschaft zurückgeht. Höchstwahrscheinlich lagen dieselben Faktoren auch der Genese des Arrests als Sicherungsmittels in Polen zugrunde. Die ersten Erwähnungen in Polen gehen auf das frühe 14. Jahrhundert zurück. Als verbreitet angewandtes Rechtsinstitut kommt er in Gerichtsbüchern hauptsächlich aus den Jahren 1370–1480 vor.

Da es also nicht die Aufzeichnungen des sächsisch-magdeburgischen Rechts waren, die dieses Rechtsinstitut in Polen begründeten, ist anzunehmen, dass es sich infolge rechtsbegründender Maßnahmen der Einwohner der polnischen Städte entwickelte. In der Folge kam es zu einem stark ausgeprägten Partikularismus.

Der Arrest der Sachen als Interessenssicherung beschränkte sich nicht auf die Sphäre der Kreditverhältnisse. Ganz im Gegenteil, diese nahmen sogar lediglich eine untergeordnete Rolle ein. Der Arrest wurde in ganz unterschiedlichen Situationen verhängt, in denen Forderungen von Parteien eines Rechtsverhältnisses zum Tragen kamen – zum Beispiel im Zusammenhang mit Geldwechsel, bei zu geringem Wert von Pfandgegenständen, wenn der Verkäufer die Kosten für den Unterhalt von verkauften, aber vom Käufer nicht abgeholten Tieren zu tragen hatte, usw.

Gegenstand des Arrests war üblicherweise das gesamte Vermögen des Schuldners. Manchmal wurde eigens betont, dass der Arrest insbesondere bestimmte Vermögensbestandteile betraf, z.B. Häuser.

Die Erklärung über den Arrest musste über einen Gerichtsbote vor einem Schöffengericht abgegeben werden. Außergerichtliche Arreste sind selten anzutreffen.

Der Arrest erforderte die Zustimmung des Gerichts. Wurde der Arrest ohne eine solche Zustimmung vollzogen, galt er als nichtig und zog gelegentlich Strafen nach sich. Die Vorschriften des positiven Rechts und die zeitgenössischen Schreiber geboten Zurückhaltung bei der Entscheidung für dieses Rechtsmittel. Es sollte gegen zahlungsunfähige Schuldner, notorische Verschwender etc. angewandt werden. Die Praxis jedoch sah anders aus – der Arrest wurde gegen städtische Grundbesitzer, Kaufleute und Handwerker verhängt.

Wenn mehrere Gläubiger Arrest über dasselbe Vermögen verhängen, entstand die Frage nach dem Vorrang bei der Befriedigung der Forderungen. Vorrangig befriedigt wurde der Monarch, nach ihm die Stadt, anschließend die Zünfte. Unter den übrigen Gläubigern sollte die Regel *prior tempore potior iure* gelten. Es bestanden allerdings zahlreiche Ausnahmen, so dass „Chaos“ die richtige Beschreibung zu sein scheint.

Es lassen sich zwei Verfahrensweisen unterscheiden – das außerprozessuale Verfahren und die Arrestprozesse. Außerprozessuale Verfahren wurden durch die Abgabe einer Gläubigererklärung vor dem Schöffengericht eingeleitet, die die Verhängung des Arrests über das Vermögen des Schuldners zum Gegenstand hatte. Diese Erklärung musste im nachfolgenden Gerichtstag wiederholt werden. Im dritten Tag musste der Schuldner verklagt werden. Vom Gläubiger wurde die Sicherstellung der Verfahrenskontinuität erwartet (sog. *astitio termini*).

Für die Verhängung des Arrests war die Zustimmung des Schuldners erforderlich. Gelegentlich verweigerte der Schuldner die Zustimmung und erklärte, er wollte den Grundsatz *ius dare et ius recipere* anwenden (Recht geben und Recht nehmen). Dies bedeutete, dass er sich selbst zur Sache einlassen wollte. Dies ähnelte dem *litis contestatio* im Landrecht (*ius terrestre*). Damit bestand eine Voraussetzung zur Einleitung des Arrestprozesses.

Es ist zu bedenken, dass die Verhängung des Arrests an sich nicht die Befriedigung der Forderungen nach sich zog, sondern ausschließlich ein Sicherungsinstrument darstellte. Um die Forderung einzutreiben, musste der Arrestprozess eingeleitet werden.

Üblicherweise begann dieser mit einer Klage gegen den Schuldner. Der im Bereich des Landrechts erforderliche Mahnbrief kam hier nur selten zum Einsatz.

Informationen über den Arrestprozess selbst sind rar. Etwa die Hälfte der Urteile fiel jeweils zugunsten des Schuldners bzw. des Gläubigers aus.

Die Eintreibung der Forderung erfolgte bei Immobilien durch die Auflassung der vom Arrest betroffenen Vermögensteile des

Schuldners (*intromissio*) durch den Gläubiger; Im Falle von beweglichen Sachen wurden diese dem Gläubiger zugesprochen.

Hierzu sind keine Einzelheiten bekannt. Höchstwahrscheinlich musste der Gläubiger für den Fall, dass er aus den ihm zugesprochenen Gegenständen mehr Geld erhielt, als ihm zugestanden hatte, die überschüssige Summe in gerichtliche Verwahrung geben. Falls er nicht die komplette Summe zurückerhielt, konnte er den verbleibenden Teil in einem normalen Prozess geltend machen. Allgemein stand jeder Partei des Arrestverfahrens, die mit dem Ausgang nicht zufrieden war, der ordentliche Gerichtsweg offen.

Es ist bekannt, dass Gerichtsbücher als Quellen zur Erforschung historischer Rechtslagen kein komplettes Bild der beschriebenen Wirklichkeit zeichnen. Hypothesen und Fragen stehen Tür und Tor offen.

Angesichts der oben beschriebenen Sachlage verzichtet der Autor vorerst auf die Vergleiche und verschiebt die Anwendung dieser Methode solange, bis die Erforschung der Geschichte dieses Rechtsinstituts der frühen Neuzeit ein genaueres Bild ergibt.